

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורג'ם), צבי וולפסון

חבר המערכת בארץ-ישראל — שמעון הלקי

מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ב (כרך מ"ג) אדר-ניסן, תשכ"א חוברת ד' (222)

ה ת ו כ ן

- 185 התנועה הציונית מול פני ההתבוללות אפרים שמואלי
 196 אהבת-נעורים (סיפור) יגאל מוסינזון
 206 שלמה, משורר (שיר) אפרים א. ליסיצקי
 207 קיום עם ישראל בעיני מדע העמים הסובייטי צבי רודי
 214 השפה היהודית-הספרדית (לאדינו) שמעון מרכוס
 225 זכרונות על אודיסה בתקופת ההשכלה מ. בן-עמי

הערכות ודברי בקורת:

- 228 (א) „סוד הצמצום“ כסיפורו של מרדכי עובדיהו . מאיר בוסאק
 230 (ב) ספר חדש על רבי ישראל בעל-שם-טוב י. פלעי
 234 (ג) זכרון לחכם — ד"ר ישעיה זנה . ד"ר אליהו י. אפשטיין
 235 (ד) „כצל גנים“ — מאת ח. תורן שלמה דמשק

רשימות וסקירות

- 237 מחודש לחודש יצחק עברי
 240 כארי ולא חרי א. ר. מלאכי

„ בצרון ”

1141 ברודוויי

ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Second Year of Publication

Vol. XLIII - ADAR- NISAN, 5721 (Feb.-Mar., 1961) - No. 4 (222)

CONTENTS

The Zionist Movement and Assimilation	<i>Ephraim Shmueli</i>	185
Youthful Love (Story)	<i>Igal Mossinsohn</i>	196
Poem	<i>Ephraim Lisitzky</i>	206
Jewish Survival From the Viewpoint of a Soviet Sociologist <i>Zvi Rudi</i>		207
Ladino—Its Status, Past and Present	<i>Simon Marcus</i>	214
On Odessa of the Haskalah Period (Memoirs Part IV)	<i>M. Ben-Ami</i>	225
EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:		
(a) Mordecai Ovadyahu's Short Stories	<i>M. Bosak</i>	228
(b) Eliezer Steinman's Work On the Founder of Hassidism	<i>I. Sali</i>	230
(c) Elchanan Indelman's Poetry	<i>Solomon Dickman</i>	233
(d) Prof. Isaiah Sonne—In Memoriam	<i>Elias Epstein</i>	234
(e) A New Book by Hayim Toren	<i>S. Damesek</i>	235
The Month In Review	<i>I. Ivry</i>	237
Note On Ben-Ami's Memoirs	<i>A. R. Malachi</i>	240

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

STERN COLLEGE
FOR WOMEN - LIBRARY

\$7.00 a Year (\$8.00 Outside U.S.)
Copyright 1961, by Bitzaron, Inc.

בַּצְרוּן

נוכד עלידי חיים טשרנובוץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ב (כרך מ"ג) אדר-ניסן, תשכ"א חוברת ד' (222)

הַתְנוּעָה הַצִּיּוֹנִית מוֹל פְּנֵי הַהִתְבּוּלָלוֹת

(על ההתבוללות בארצות הברית ועל דרכי החינוך הציוני *)

מאת אפרים שמואלי

א. יהודי ארצות הברית מעכבים התבוללות

התנועה הציונית עומדת לצאת למערכה נמרצת נגד ההתבוללות, אבל מן הראוי לה לברר לעצמה בתחילה בירור מדויק וממצה מה טיבה של זו ומה דרכיה בתנאי חייהם של בני דורנו. אין ספק, כי כמה קיבוצי יהודים קטנים באירופה, כגון יושבי הארצות הסקנדינביות, איטליה והולנד, הולכים וכלים לנגד עינינו ממש. התבוללות, נישואי תערובת וגרעון דמוגרפי מתמיד, שבו מנין המתים מרובה ממנין הנילודים, עושים בהם שמות. אבל המתרחש בקרב הציבור היהודי בארצות-הברית אינו חתוך וברור כל כך. חשבון קיומו של ציבור זה מסובך, והוא דורש עיון מיוחד. לא השואה בלבד וכל הכרוך בה מן המרי והתמורה בנפש היהודי, ולא תקומת ישראל במדינתו ורגשות הכבוד והגאווה בלבד, מעכבים בארצות-הברית את ההתבוללות. יש לבדוק ולמצוא את הגורמים האמריקניים הטיפוסיים, המזרזים את היהודים להתבדל משכניהם שלא מבני ברית, אמנם בצורות ארגון-מדעת המיוחדות להם, שלא התורה הציונית הציעה אותן, ובצורות חיי צוותא, המותאמות לתנאי המדינה.

המתבונן בחיי היהודים בארצות-הברית ובמגמות דעותיהם ורצייתם, בין שהללו מפורשות בתורות מנוסחות ובין שהן למדות מכלל התנהגותם, מגיע לדעה שהם אוהזים בחבל בשני ראשיו: הסתגלות גמורה לתרבות המדינה (אקול-

* דברים שהשמעתי בקונגרס הציוני הכ"ה בירושלים ודברים שלא הספקתי להשמיע.

טוראציה) ושאיפה ל"אינטגרציה" עם התושבים מכאן, והתייחדות לעצמם מתוך הדבקות בכלל ישראל מכאן. לכאורה דבר והיפוכו, אבל הישיבה בגלויות לא היתה מעולם אסכולה לתורת ההגיון, והפאראדוקסים טבועים בעצם טיבה. רובו הגדול של הציבור היהודי בארצות-הברית קיבל עליו, כנראה, את עול העמידה במתיחות הזאת, והם מבקשים להפוך סבלו של עול זה למשא קל ונוח ככל האפשר, כדי שיהא ניתן לחיות בו לאורך הימים. ובמדינה, שבה הגיעו למעלות רווחה וכבוד, ובממשלתה מכהנים שני יהודים, שאינם מתכחשים לעמם, אי אפשר לומר, שהסתירה אינה מתישבת כל עיקר ושהיא מכאיבה ביותר.

הקרע שבלב ובהליכות החיים הוא מסימני ההיפר של ישיבת היהודי מחוץ למדינת ישראל. יש בו בקרע זה שתי בחינות נבדלות זו מזו: בחינה חברתית-פוליטית ובחינה רוחנית-תרבותית. על הראשונה, על בעיית "הנאמנות הכפולה", דובר הרבה; האחרונה הולכת ונעשית מנת-חלקם של כל אנשי הרוח בדורותינו, דורות של "חברה פתוחה" ומשבירוח עזים, הפורצים תחומי תרבויות לאומיות. שלימות הנפש והרוח אפשרית לציבור גדול במשטר חיים סטאטי בלבד, ואנשי רוח, מעטים ונבחרים, אנשי מופת, קונים אותה לעצמם ברוב יגיעה, ובנידון זה אין הבדל רב בין מדינת ישראל ובין התפוצות: העולם כולו נתון להשפעות-הדדין של תרבויות, וה"שעטנז הרוחני" ניפר לא מעט גם בקרבנו, במדינת ישראל, לטובה ולרעה. קנין התרבות הזרה היא הכרח חיים גמור ליהודים בתפוצות. עליו עמלו המהגרים לאמריקה ובניהם, ובכוחו עלו במעלות הרווחה והכבוד בעיני שכניהם, ובשום פנים לא יוותרו עליו. זה מקרוב נתגלתה מורת הרוח הרבה, שעוררה קבוצה של חסידים, שבאה להתיישב בשכונה היהודית (באלבאני פארק שבשיקאגו), המיושבת מהגרים יהודים ובניהם, שיכבה "עממית" יותר, שלא הצליחה עדיין לעלות הרבה בסולם החברתי והכלכלי, שלא כאחיהם, יושבי השכונות האחרות. קבוצת חסידים זו דוחה את התרבות הזרה ומסתגרת מפניה מדעת ובכוונה עד היכן שידה מגעת. היא נחשבת לקבוצת אוכלוסים "לא אמריקניים" מחמת הקנאות שבהתבדלותם הגמורה. משנתיישבו בשכונה זו החסידים, שוקדים תושביה האחרים לעזבה, אף על פי שגם הם רוצים לשמור על יהדותם, אבל על פי "אורח החיים האמריקני" והאפשרויות, שזה מקנה להם בדורנו.

מה הן אותן האפשרויות? דומני, שלא נטעה אם נאמר, שבעיקרן נפתחו לפני יהודי ארצות-הברית שלוש אפשרויות עיקריות לקיום המיעוט, הרוצה מצד אחד להשתלב בתוך חיי הרוב ומצד אחר לשמור על עצמיותו. על כל פנים סבורים הם, שבתנאי ימינו אין זולתן, ובאמת הם הולכים בשלשה דרכים אלה:

א. הם מייחדים את עצמם כקבוץ דתי, ואף על פי שהם נחלקים על טיבה של דת ישראל, אמונתיה ומצוותיה המעשיות, ומשום מחלוקת זו הם נפרדים לשלשה זרמים, מאמין רובם הגדול, שהדת היא סימן-ההיכר המובלט ביותר בהוויתם כמיעוט נבדל לעצמו. הוא גם ההבדל המקובל ביותר על הנכרים בדורותינו; בני כנסייה דתית. אמנם גם המכריזים על היהודים כעל קיבוץ דתי, מודים,

שלא כבגרמניה ובאמריקה עצמה בדורות הקודמים, שדת ישראל קשורה קשר אמיץ בגוף הלאומי ובתולדותיו, והם משתדלים להכניס לתוך בתי-הכנסיות ערכי ציבור יהודי עממי-לאומי. חידוש זה הוא מיפנה גדול בורם הריפורמי. מכיון שדנתי במקום אחר בהרחבה בבעיית הדת, בטיבה של האמונה ובדרכי התחדשותה ובצורות אירגונה, בארצות הברית, אסתפק כאן רק בציון תפקידה הסוציולוגי של התייחדות המיעוט היהודי בתורת קיבוץ דתי, כמות שהיא בולטת בימינו מכוח הרצייה העממית הכבירה ב"השתייכות" לעדה דתית ולבית-הכנסת שלו. נראה לי, כי "השתייכות" זו או "הזדהות" זו היא פרי רצון עממי-לאומי לקיים חיי מיעוט בתוך הנכר, והוא מתלבש בהכרח-התנאים לבוש דתי.

חילונם של חיי היהודים התקדם בקצב מהיר באמריקה בדורות ההגירה ההמונית הראשונים. אמריקניזאציה פירושה היה לדידם — קנין התרבות החילונית והסתגלות גמורה לאורחות חייהם של התושבים בתחום החברתי והרוחני הנייטר-ראלי, מעבר לגדרי הדתות. תהליך זה הואט או נעצר בדור האחרון. כבודה של הדת נתעלה במדינה, וההשתייכות לכנסיה דתית היא מסימני-ההיכר של אורח אמריקני הגון בימינו. גם בקרב היהודים נתרבה מנינם של חברי בתי-הכנסיות, נבנו בתי-כנסיות לאלפים, והם נהפכו למרכזי פעילות אישית וציבורית, גדל תלמוד התורה בכל שלביו, נתרבה מנין הלומדים בבתי-הספר הדתיים על צורותיהם המגוונות, ונוצרו או נתחדשו טכסים רבים בעבודת הקודש.

הבודק את טעמיה ותכליתה של תמורה זו מכיר בהם את הרצון למנוע התבוללות ולהרבות ליכוד קיבוצי. המיעוט היהודי קנה לעצמו את תרבות אמריקה בקצב מהיר יותר מכל מיעוט אחר, אבל אין הוא רוצה להיבלע בה כדי התבטלות. למסקנה זו הגיעו רוב החוקרים של מצב יהודי ארצות-הברית בימינו. שלא כבאירופה בתקופת האמנציפציה, ניתן להם באמריקה להסתגל לתרבות הארץ הסתגלות קיבוצית ולא הסתגלות של יחידים בלבד. כמה וכמה סיבות פנימיות וחיזונויות גרמו, שלא אנוסים היו לשלם את מחירה של הסתגלות זו בבריחה מן היהדות. אף על פי שאורחות הדת בהווי היהודי יום יום נתקפחו ונתדלדלו, גברה התודעה הדתית, בעלת הרצון לשמור על הקיום הנבדל, וההתארגנות, תחת דגלה של "הכנסיה הדתית", מקיימת פונקציה סוציאלית של השמירה על הקיום העממי-הלאומי.

דווקא על שום הסכנה שבהסתגלות יתירה לתרבות האמריקנית וההתקרבות לאורחם ורבעם של הנכרים, משנפרצים והולכים הגדרים, שגדרו מסורות הדורות בין היהודים והנכרים, והאפליה מתמעטת, מבקשים להם היהודים ליצור בדמות הקהילה ובית-הכנסת תחום של התייחדות להם ולבניהם ולבנותיהם, שלא ייסחפו על ידי איתני ההתבוללות, ובעיקר — על ידי נישואי התערובת, ואף כי ההשתייכות לעדה הדתית אינה חובה אלא רשות, והיא עולה דמי חברות, שאינם מעטים כל עיקר, מגיע מנין חברי בתי-הכנסיות כמעט לשבעים למאה, כלומר — שבעה יהודים

מבין עשרה, אחוז שלא היה כמוהו בשום ארץ מארצות האמנציפציה, ולא בהן בלבד, בדורות האחרונים, מגדירים את עצמם כיהודים „דתיים“.

ב. דרך אחר בהתבססות העממית-הלאומית החדשה של יהודי ארצות-הברית ניכר במגמה האקולוגית, שעל פיה יוצאים רבים מן הרבעים הצפופים בערים הגדולות אל שכונות מרוחקות יותר ומתיישבים בעיירות או במושבות שליד הכרכים. מקומות הישיבה של המהגרים הראשונים נעזבים והולכים כליל. בניהם ובני בניהם של המהגרים, הזוגות הצעירים, נוטשים את מקום מגורי אבותיהם ומתיישבים באיזורים חדשים או בשכונות חדשות באיזורי הריכוזים הקודמים. קניין התרבות האמריקנית נבע מן הרצון לעלייה חברתית וכלכלית ויכח באמת בעלייה, וזו — סימנה המובהק הוא מקומות ישיבה נוחים ומעולים יותר מכל הבחינות, ובעיקר — מבחינת „העומד“ (הסטאטוס) הסוציאלי. עוד לפני דור אחד סבורים היו כמה וכמה סוציולוגים, כגון לואיס וירת (בספרו על ה„גיטו“ בשיקאגו), שההסתגלות לתרבות המדינה ממעטת את צפיפות השכונות היהודיות ומפזרת את האוכלוסייה של המהגרים ובניהם. גושי אוכלוסים יהודים מרוכזים, לדעתם, אינם אלא מעכבים הסתגלות לתרבות הכללית, והם עצמם מסימניו של מיעוט ההסתגלות („האקולטוראציה“). והנה מתברר והולך, כעבור שלושים שנה בלבד, שדווקא אלה שקנו להם את תרבות המדינה קנין שלם, כשהם יוצאים לגור בשכונות חדשות, הרחק מבתי הוריהם, חוזרים ומתרכזים ריכוזים גדולים למדי, ולעתים מקימים לעצמם עיירה, שכמעט כולה יהודית בלבד. נתברר תקוותיהם של הסוציולוגים, שוהרי ההתבוללות, וחששותיהם של סוציולוגים יהודים לאומיים. אמנם על עיי המפולת של ריכוזי היהודים הראשונים, שנתפרסמו בתולדות היהודים בארצות-הברית ובספרותם, נתיישבו בני עמים אחרים, אבל לא היה כאן חורבן לערכי ההתייחדות של הקיבוץ היהודי, ונהפוך הוא: בשכונות החדשות מצא זה קרקע פורה עוד יותר.

במקומות הריכוז החדשים נבנו במהרה בתי כנסיות לכל הזרמים, „מרכזים“ לציבור המבוגר ולנוער, בתי מוסדות, והשטח כולו „נהפך למעין גיטו בדומה לריכוז היהודי הישן בכרך“ (אריך רוזנטאל¹). הזוגות הצעירים, משיצאו מן „הקונגריגיישן“ של הוריהם, שבאמת לא השתתפו בהם כל עיקר וכמעט שלא היו באים לבית הכנסת, לא זה בלבד שניספחו ל„קונגריגיישן“ חדשים, אלא שאפילו עמדו וייסדו קהילות ובתי כנסיותיהן. על הסיבות לכך לא נעמוד כאן. נזכיר רק אחת, החשובה ביותר לעניננו: הרצון במרכז חברתי, שלא ירגישו בו את עצמם נכרים. האנטישמיות לא פסחה עליהם, ושותפות הגורל היהודי הובהרה להם למדי בימי שלטון הנאצים. הרגשת „בית“ מרגישים גם הם רק בתחום, שהם יוצרים לעצמם. החידוש בדורנו הוא זה בלבד, שתחום ישיבתם הוא בעל „עומד“ סוציאלי גבוה, ושוב אינו סימן-היכר להתנכרות או לזרות לתרבות האמריקנית, כלומר —

1) The American Journal of Sociology, Nov. 1960.

למהגרים מקרוב באו. בינתיים מגדלים הזוגות הצעירים את בניהם ובנותיהם, והם רואים את שכונותיהם כמקום-מיפגש טבעי לצעירים וכתריס טבעי מפני נישואי התערובת. הישיבה באיזור בעל עומד גבוה מעידה יפה על טיבה הוולונטארי. לא מהגרים, האנוסים לדור בבתי מגורים זולים וירודים, לא הרחק מן הנמל שבו ירדו, מחמת עוניים ומחמת קוצר ידם בלשון הארץ ובתרבותה כולה, אלא בעלי מרחב בחירה רחב, רוצים כאן, לדעתם ולכוונתם, בישיבה בינם לבין עצמם, ראייה חותכת לשניות של "ההתבוללות בתוך האינטגרציה".

שני מחברי "מחקר ריברטון", מחקר סוציולוגי חדש במגמת התיישבות זו, בדקו ומצאו, "שאילו נעשתה לפתע משאלת לבם של המבוגרים הגורם המכריע היחידי, היו יהודי ריברטון חיים בקירבה גדולה עוד יותר זה לזה, והיו מתמעטות עוד יותר האפשרויות ליחסי שכנים עם הנכרים (הלא-יהודים)"². וכן מעידים חוקרים אחרים: בפרברים הראשונים מן הסוג החדש ראתה המשפחה היהודית הצעירה את עצמה בקירוב מקום לבני הדת הנוצרית, שביקרו בבתי התפילה שלהם בקביעות והקימו מועדונים ומוסדות ציבור ברוח כנסיותיהם הדתיות. ראתה משפחה זו את עצמה אנוסה להצטרף למשפחות יהודיות אחרות ולהקים בית כנסת, שיהא משמש בית עם ומועדון. בין מרצון ובין מאונס התוצאה היא אחת: מבקשים הללו להבטיח קיום יהודי לבני הדור הבא מבלי לוותר במשהו על אמריקניותם הגמורה.

ג. התריס השלישי מפני ההתבוללות הוא, כמובן, בית הספר היהודי. אין ספק, שמבחינת מנין התלמידים היהודים, המבקרים בבית ספר יהודי מטיפוס מן הטיפוסים, ניכרת עלייה גדולה במערכות החינוך היהודי. המיסקר הארצי על החינוך, שנערך על ידי החברה האמריקנית למען החינוך היהודי, שסיכומיו יצאו לאור אשתקד, מעיר שארבעים עד ארבעים וחמישה למאה ילדים מקבלים עכשיו חינוך יהודי כל שהוא, אבל חינוכם מקופח בגלל מיעוט שנות ההוראה (ארבע) ומיעוט שעות הלימוד. הסיבות לעלייה זו בוארו הרבה, ואינן בענייננו כאן. עובדה היא, שדווקא בפרברים גדול מנין התלמידים יותר מבכרכים. (36.5 למאה לומדים בניו-יורק לעומת 51 למאה בשאר המקומות). דווקא בשכונות החדשות בולט יחודם של היהודים. אבל התעוררות זו לחינוך יהודי אינה מלווה בהכרח קנין דעת רחבה ביהדות, או בלשון העברית ובספרותה. גם בתחום זה ניכרת השניות. מסתפקים בחינוך כזית, ואין המורים רואים סימן ברכה בתלמידיהם, בעיקר משום שהללו מתחילים ואינם ממשיכים. אין צורך להרחיב על כך את הדיבור, ועיין במדור "החינוך בתפוצות" בחוברות "החינוך", ובפרט בחוב' ב-ג, ניסן תש"ך. מדוע מסתפקים רוב ההורים במיעוט של מיעוט?

החוקרים טוענים, כי רוב ההורים אינם רוצים, שבניהם ובנותיהם יטלו עליהם משא של בקיאות ביהדות, שיפלה אותם מבני גילם וכפיד עליהם בכובד

2) M. Sklare and M. Vook, The Riverton Study, N. Y. 1957.

של ייחוד. מעט תולדות ישראל, קריאה מועטת בעברית, מעט ידיעות על דינים ומנהגים, בלא עול של שמירת המצוות ובלא "יהודיות יתירה", שהרי בין כך ובין כך "לא יהיה בני לרב". ידיעה מרובה ביהדות עלולה לגרום להתבדלות יתירה ולעכב את הדור הצעיר במלחמת הקיום בזירה האמריקנית. לפיכך סבורים רוב ההורים, שתכלית החינוך היהודי בארצות-הברית היא להקנות לבני הנוער יותר תודעה יהודית מאשר "יהדות", יותר התמצאות כללית בעניני העם היהודי, ומדינת ישראל בתוכה, מאשר דביקות בהם, יותר בטחון פנימי כתריס נפשי מפני פגיעות אנטישמיות מאשר "למדנות". על פי תכלית זו אפשר לומר די במינימום מסוים, הנחוץ ביותר כדי לקיים תודעה יהודית עצמית, אף כי טרם נמצא שיעורו של זה. על כל פנים מבקשים שיעור מועט ככל אפשר, שאף על פי כן יהיה לאל ידו לשמור מפני ההתבוללות.

אמנם בדורנו נתרבו גם "הישיבות", בתי הספר היהודיים הכל-יומיים, ומנין הלומדים בהם עולה על פי הסקר הארצי לארבעים אלף, אבל רוב הציבור עדיין סבור, שהם יוצרים "גיטו" ומרבים "התבדלות" יתירה. באמת מציינת התרבותן של הישיבות (פי עשרה מבשנות השלשים) מהפך בחיי החינוך היהודי באמריקה, אבל עדיין הוא ענין של מיעוט קטן ביותר. רוב בנינו ורוב מנינו של הציבור היהודי מאמין, שטעות היא לוותר על בית הספר הכללי של המדינה, והחינוך היהודי חייב להיות חינוך מסייע בלבד שלאחר הצהריים או של יום ראשון בשבוע בלבד. עיקרו של החינוך הוא בבית הספר המוחזק על ידי משלמי המסים, הוא הערובה לשיויון הדימוקראטי, והוא המקנה את תרבות המדינה המשותפת לכל אזרחיה בלא הבדל דת ולאום. אבל מכיוון שאין המשטר הדימוקראטי דוחה פיתוח סגולותיו המיוחדות של כל קיבוץ וקיבוץ כשזה עומד ועושה על חשבונו מבלי לקפח אחרים, מוסיפים על מערכות החינוך הכללית מערכות חינוך יהודיות, בנות טיפוסים שונים זה מזה, הכל לפי הזרמים בדת, וגם מגסים להקים בתי ספר כל-יומיים, שמחמת מיעוטם עדיין רחוקים הם מלסכן את הדמות הכללית של החינוך בארצות-הברית. רוב הציבור היהודי אינו רואה בעין יפה בתי ספר אלה, כאמור, ויש מהם שמתירים אותו לצרכי "ניסוי" בלבד.

שלשת הדרכים, שמנינו כאן, הם הביטויים הטיפוסיים ביותר, שבהם מתבטא רצונם של יהודי ארצות-הברית לעכב התבוללות. אפשר לומר, שבזכותם נעצרו תהליכי הטמיעה ובודאי הואטו לא מעט.

בדין וחשבון (משנת 1957) של נשיא "המועצה האמריקנית למען היהדות", זו כיתתם של אויבי הציונות, צוינו תהליכים אלה כ"התבדלות" וכ"גיטואיזציה עצמית", שבאו על יהודי אמריקה מחמת פעילותם של הציונים ותעמולתם. באמת גרמו להם תנאי החיים בארצות-הברית עצמם, וכמעט שלא היתה עליהם השפעה ציונית במישרים. עכשיו, משנתעוררה התנועה הציונית לעשייה, מן הראוי לה לבדוק את פרשת האפשרויות, בעיקר בתחום השלישי. בנקל יתברר לה, שהמיגבלות

כאן מדוברות. הן גופו של האתגר, והמאמצים להתגבר עליהן הוא מבחנה של התנועה הציונית.

ב. חינוך ציוני כיצד ?

שתי דעות מטעות יש להוציא מלבם של הדוגלים בחינוך יהודי בתפוצות, וכנגדן יש לטעת בלבבות שתי דעות שהמציאות מאמתת אותן: העלייה לארץ אינה בהכרח פונקציה של החינוך היהודי; יש חינוך יהודי, המרחיק את החניכים מן הציונות, ואפילו משניא עליהם את מדינת ישראל. הדעה הראשונה נתבררה בתולדות הדור הזה למדי והיא אושרה בעלילות הן על ידי מעשיהם של יחידים והן על ידי מעשיהם של קיבוצים שלמים. לא זה בלבד שגדולה הסרת טבעת ממ"ח נביאים ומו' נביאות, כדברי חז"ל, אלא שגם רבים מחניכי הציונות, ואפילו חניכי בית הספר העברי השלם, כשמתרגשת ובאה עליהם שעת „הסרת הטבעת“, הם ממלטים את נפשם ורכושם מארץ הגזירה לארצות נכר אחרות. עדים אנו בימינו אלה לבריחתם של יהודי קובה, קודם לעליית קאסטרן לשלטון מנה קיבוצים כעשרת אלפים נפשיות. מחציתם כבר היגרה מן הארץ, ואף על פי שניתן במדינה זו חינוך יהודי הגון למדי, וכלל גדול הוא, שהורים המקנים חינוך יהודי לילדיהם, רוצים בו גם לעצמם, יצא שליש המהגרים לארצות-הברית, והשאר נתפזרו על פני ארצות אמריקה הלאטינית, ועדיין לא שמענו על עלייה גדולה למדינת ישראל. את היהודים האלה מנשלים השלטונות מנכסיהם ואוסרים עליהם להוציא את רכושם מן המדינה, ואף על פי כן... בדומה לכך, ואפשר לומר יותר מן הבחינה הציונית, היא התנהגותם של יהודי דרום אפריקה: מהר הגעש שם ממלטים היהודים את עצמם לדומיניונים הבריטיים הרחוקים או לאנגליה, אף על פי שישוכם מוחזק כל הימים „ישוב ציוני“. הגירתם היא מבחן גדול לתנועה הציונית, בעיקר בארצות המערב, שהרי רוב יהודי דרום אפריקה הם תעשיינים וסוחרים ובעלי מקצועות חפשיים, כלומר — בעלי שכיבה סוציאלית זו, שהיא עיקרה של יהדות המערב, ואף על פי כן...

אף הדעה השניה מאמתת על ידי העובדות, ולא בימים האחרונים בלבד. יש שהדגשת צרכי החינוך, הדרך הארוכה של שלח לחמך, היא הסחת הדעת במתכוון, אם אפשר לומר כך, מתביעות העלייה וכל הכרוך בה מן האומץ ומן המאמץ הפעיל. ויש ממליצים בפירוש על חינוך יהודי בגלויות שלא לשם עלייה אלא לשם חיזוק בתי ישראל בתפוצות, שיהא עומד בחזקתו דורות רבים. יתר על כן: יש חוגים המחנכים במפורש לשנוא את מדינת ישראל כמות שהיא: אין זו מלכות התורה, ונוח לה שלא נבראה משנבראה. ומשמחליטה ממשלת ישראל החלטה שהיא למורת רוח חוגים אלה או מבקשת להחליט כן, מיד מקהילים קהילות של תלמידי בית רבן, מכריזים בפניהם על עת לעשות לה', מפירים את תורתם, שמים בידיהם שלטי סיסמאות נגד המדינה ומוציאים אותם לרשות הרבים להפגין לעיני הגויים. כך מחנכים נגד חילול ה', לא, תלמוד-תורה כשהוא לעצמו, אף על פי שהוא תריס מפני ההתבוללות, עדיין אינו בחזקת חינוך לאומי. גדולה מזו, ניתן

לומר דברים חריפים הרבה יותר, ובאמת כבר הושמעו אלה לא פעם אחת: תלמוד-התורה, בנוסח הישן וברוח הישנה, ואפילו יש בו סממני לוואי חדשים קצת יותר, — כן טענו הטוענים — תלמוד גפ"ת בבחינת מקצוע, התופס את כלל הלימודים ומבליעם בקרבו בלא שיו, אפשר לקיימו בכל מקום ומקום בעולם. (שבו הוא מותר), ואין הוא צריך כלל לאוירתה של ארץ ישראל, לשמיה ולאדמתה. ולעם היושב בתוכה. המקצוע עצמו הוא „מולדת מיטלטלת“, ומה לי סלובודקה, מה לי שנחאי, מה לי ויליאמסבורג ומה לי בני ברק?

הרוצים שיהודי התפוצות יכוונו את פניהם למדינת ישראל, אי אפשר להם. שלא יתייצבו במערכה לטובתו של חינוך ציוני-לאומי מפורש, שאמנם אינו דוגל באפיקורסות קלה וזולה. והמערכה היא מפנים ומאחור, ואם תרצה לומר — מקפחי דמותו של החינוך הלאומי הם מחנה ימין ומחנה שמאל, והמחנך הציוני עומד בתווך, ולפי שעה עמידה לא מאוששת ביותר.

צא ולמד, שהמחנכים משני המחנות היריבים משתמשים לעתים קרובות אותם הטעמים והנימוקים לפסול את החינוך הציוני-העברי. אחת מטענותיהם היא: החינוך החילוני דוגל בעברית לשם דיבור עברי בלבד. הביטוי הוא פולמוסי, יתר על כן — תוקפני לתיאבון וגם להכעיס. הוא מבקש להוציא לעז על החינוך העברי. אמנם מחמת הפרימיטיביות שבטענה היא סותרת ומבטלת את עצמה בעיני כל גבון דבר, אף על פי כן השפעתה מרובה על ההמונים. אפשר שיש שחר לוויכוח על האמנות לשם האמנות, אבל עדיין לא שמענו שילדים, ולא תינוקות, ולא כל שכן בני אדם מבוגרים, ידברו לשם הדיבור בלבד, מעשה קבע ותכלית. סיסמה נלחה זו של חינוך לדיבור בלי ערכים נתגנבה, כנראה מחמת לחץ הציבור, אפילו לדין וחשבון של בעלי הסקר האחרון מטעם „החברה האמריקנית לחינוך יהודי“, אמנם בשינוי נוסח ניפר, במותאם יותר לרמתם האינטלקטואלית. כשהם באים לסקור את הסיבות למיעוט ידיעתה של הלשון העברית בקרב התלמידים הם מסבירים, בין שאר הקשיים להקניית הלשון, גם את המבוכה בדבר מטרות הלימוד של הלשון העברית. המטרות של הוראת הלשון הן, על פי דעתם, שלש: 1. הדיבור בשפה המודרנית; 2. קריאת התנ"ך והספרות העברית; 3. הקריאה בסידור ובמחזור. הם סבורים, ששלש מטרות אלה אינן עולות בקנה אחד, ושהמחנכים נבוכים בהן. קשה לומר, שבעלי הסקר ירדו לעומק הבעייה; אם אין מניחים מלכתחילה כי הוראת השפה העברית המודרנית באה לשם „דיבור בלבד“ ולא לשם הערכים המקופלים בה, מה הסתירה בין המטרות האלה? לנו נראה, שרק הקונה לעצמו ידיעה הגונה בלשון העברית, כדי קריאה רהוטה והבנת הנקרא ודיבור רהוט, הפרוך בכך בהכרח בדרך ההוראה המודרנית, מבין כראוי את הסידור ואת התנ"ך, ואין פסוקיהם לעיניו תיבות בלא רוח חיים.

החייאת העברית בפינו ובמחשבתנו היא מהפכה לאומית-פסיכולוגית גדולה, השותלת את חניכי התנועה הלאומית-העברית על קרקע מציאותו הרחבה והמלאה של העם לתולדותיו, כשהן כוללות בקרבן גם את ד' האמות של ההלכה וגם את

לימודי ה"ג'ודאיזם". כללו של דבר: החינוך הלאומי-העברי הוא עולם מלא, קוסמוס רוחני-פדגוגי, שמרובות האיפרכיות שלו, ויש בכוחו למשוך אליו מחנות שונים זה מזה, גם את המחנה הגדול של סטודנטים וגומרי קולגים וסתם בני נוער, שעדיין לא הוכנסו למעגל החינוך היהודי, מפני שזה מזדהה בעיניהם עם לימודי הדת בלבד, וגם אותם הצעירים "האפיקורסים", שהיהדות היא בעיניהם "קלרי-קאליזם".

המיפנה העממי הגדול, שחל בקרב יהודי ארצות-הברית, כמות שתואר לעיל, צריך איפוא הרחבה והעמקה. הן בהיקף, הן במהות והן באיכות חייב החינוך היהודי להתפשט ולהעמיק. בהיקף כיצד? יש להרבות בבתי ספר כל-יומיים. אבל מן הראוי שהתנועה הציונית תתמוך בחומר וברוח רק באלה, שחינוכם לאומי-עברי וציוני במפורש. הציונים בתפוצות יתנו את דעתם על סוג בתי הספר הראויים לסיועם המלא. אבל אף על פי שההתנגדות לבתי הספר הכל-יומיים פחתה בציבור היהודי בארצות-הברית, אין להניח, שסוג זה יקיף יותר ממיעוט של התלמידים. הרוב הגדול ימשיך, כנראה, עוד זמן רב ללמוד בבתי הספר שלאחר הצהריים, והנה לימוד העברית הוא בסוג זה של בתי ספר כשעה ומחצה בשבוע בלבד. על פי בעלי הסקר הנ"ל הממוצע של זמן הלימודים הוא ארבע שנים, ובכל שנה — כ־36 עד 38 שבועות. יוצא איפוא, שעברית לומדים כ־220 שעות. כנגד מנין זה יש להכריז על הסיסמה: אלף! צעיר יהודי חייב לקבל על עצמו לימוד עברי בהיקף של אלף שעות על ידי תוספת שעורים בכל שנה ועל ידי תוספת שנים. על פי ההישגים של הלימוד העברי עד עכשיו אין לאל ידם של גומרי בית הספר לקרוא פרק בתנ"ך בלא עזרה. רק היקף השעות הגדול יותר יוכל לשנות את המצב העגום הזה, וכדי להגיע להיקף גדול יותר יש צורך בהתעוררות מרובה בציבור, שיקום ויאמר די לדי של עכשיו. ליהודים הקוראים עצמם ציונים לא נאה ההסתפקות במועט של "השתייכות" אמוצינאלית בלבד.

ב. על בחינת המהות של הלימודים, כלומר על תכנית הלימודים לפרטיה, לא ארחיב כאן את הדיבור. היא נוגעת בשרשי הבעיה של התרבות היהודית. כל עיקרן של התמורות בדורותינו הוא שתוכנה של התרבות היהודית הוא לה הבעייה המרכזית, כלומר — שתוכנה עצמו נהפך לבעייתי (פרובלימאטי) באין פסקי הלכות מחייבים, שכן דורנו מקבל עליו את מרותם בלא הרהור. העלמת הבעייתיות יוצא שכרה החטוף והארעי בהפסד של קבע, מחמת היאוש והניתוק הגמור, העלולים להיכרך בעקבה. אין התרבות בדורותינו חתוכה וברורה, בשום אומה ולשון, וכל הערכים שנויים במחלוקת ונתונים בכור הנסיון האישי והקיבוצי. הרהורי הביקורת אינם מקפחים את המרום והנשגב באמת. זאת ועוד, ואולי הוא העיקר בחינוך לאומי: תרבותו של עם אינה ספירתו הרחנית העליונה בלבד, כמות שהיא מגובשת בספריו הקדושים או בספרותו "הקלאסית". גם עסקי הכלכלה ויחסי הציבור ומשטר השלטון טבועים במטבע רוחו של העם. החוויה המסעירה ביותר של צעיר יהודי הבא למדינת ישראל מן התפוצות היתה כל הימים השלימות (במשמע של מליאות

הממדים) של התרבות העברית המתחדשת בארץ ישראל בכל מרחבי העשייה והיצירה. חוויה זו של ישיבה "בתוך עמי", בלא פירודי רשויות וצמצומי ספירות, נהפכת לרוב הצעירים לנכס "צאן ברזל" בנפשו. היותנו במדינת ישראל "ככל הגויים" היא מן הבחינה הזאת (של כלל ההוויה הקיבוצית-הלאומית הרב-ממדית) יתרונה הגדול מכל התפוצות, שמהות הלימודים חייבת לשקפו כראוי.

ג. מבחינת האיכות יש להשתמש בהישגים של הפדגוגיה המודרנית, הן בכלים ובמכשירים, בשיטות ההוראה ובדרכי האירגון, והן בדעות שנקנו מכוח החקר הפסיכולוגי, המונחות ביסוד הגישה הנבונה לחניכים. צירן המרכזי של דעות אלה הוא "מוביטאציה" חזקה של החניכים. מן הראוי להם לתלמידים היהודים שיכירו וידעו, כי אין הם עמלים על קנין הלשון העברית, ספרותה ותרבות עמם כולה רק כדי לקיים חובה לאומית או מצוה דתית; למען בריאות נפשם, עושרה ופריונה, שלא תהיה שדופה ומצומקת ומתלבטת לבטי התנכרות לעצמה, צריכים הם לקנין זה. משייפתחו בפניהם אוצרות תרבותנו, ימצאו בהם תורת מוסר נעלה, דעת חיים עשירה, ערכים נשגבים שאין להם תמורה, ובכוחם יוכלו לעמוד בפני פיתויי הזמן ומורדותיו. טובת נפשם, או כמו שאומרים בעלי המחשבה הדתית: פדות נפשם, תובעת לימוד זה. אין הם עושים טובה עם התורה; עם עצמם הם גומלים חסד, להעשיר את נפשם, לנחמה בצערה ולהמשיך עליה את שפע השמחה הרוחנית שבכוחו קונה לו האדם עמידה איתנה ועצמאית בעולם. לא גווילים ישנים לפנינו, הצריכים שמירה מעולה, משמרת לפנינו ממשמרת, ואנחנו הופקדנו עליה, "שומרי החומות" כשלושם ואתמול, אלא כאן ירושה חיה ועושה פירות בנפשנו, שהעיסוק בה כדאי היום ומחר.

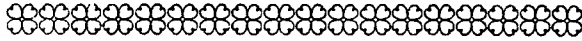
הבא לגלות את מאורה של תרבות ישראל, לא כל שכן בתפוצות, כשהחניכים נתונים לעוצמת השפעתן של תרבויות הסביבה, אי אפשר לו שלא יסוק בהשוואת ובעימות (קונפונטאציה), בגזירה שווה ובבנין אב; היכן הצד השווה, המשותף לתרבותנו ולתרבות העמים, והיכן ובמה הצד המיוחד לה בלבד ובמה בנתה בנין אב והשפיעה על העמים? כשם שאין להתעלם כל עיקר מהשפעתה של תרבות האומות על עשייתם ויצירתם של בני העם היהודי, כך יש להדגיש את גודל השפעתה של תרבות ישראל על מעשי העמים ועל דרכי מחשבתם ויצירתם. אמנם כמה וכמה מוקשים טמונים כאן. הפרובלימאטיקה של בחינת המהות, שרמזנו לה לעיל, משתרבת ונכנסת בנקל גם לבחינת האיכות, אבל אין מנוס ממנה, ובידי המחנך הנבון נהפכת המצוקה לברכה.

סופו של עיון קצר זה בהסתערות החודשה של התנועה הציונית על מערכות החינוך בתפוצות כתריס להתבוללות: אי אפשר לה לשום תורה ציונית, שאינה מתכחשת לעצמה, להשלים עם הקרע בין יהודי הגולה ובין יהודי מדינת ישראל, כאילו היו שנים עמים נבדלים זה מזה, כבר עכשיו, או עומדים להתבדל לעתיד לבוא, או שני גופי ציבור בעלי משקל שווה מבחינת הויותם הלאומית. אמנם להלכה גורסת התורה הציונית את ליכודם של חלקי העם כולם במולדת העברית.

אבל למעשה היא נכונה להגות, שקיבוץ כל הגלויות הוא תהליך היסטורי ממושך, וגם רב לבטים ליחיד ולציבור, לעולים כלקולטיהם כאחד. התזון הציוני הוא מדינה, שבה יושב רוב-בנינו ורוב-מנינו של העם היהודי, מתפרנס מכוח עבודתו, מקים לעצמו סדרי ציבור מתוקנים ביושר ובצדק ברוח הערכים הנעלים של מוריו ומאוריו, עם יושב לבטח, בעל עוצמה מוסרית-רוחנית ודתית רבה. אבל חזון-אמת מן הראוי שנשימתו תהיה ארוכה. קנאות קצרת-רוח היא מסימניהם של חזיונות-רמיה, לפיכך מצווה היא לחזק את כוחו של הציבור היהודי בגלויות ולבצר את נאמנותו לקיום האומה בכל אתר ואתר ואת הוקרתו להישגי המדינה, מבלי להתכחש לתכלית העליונה, הנשגבה ביותר, של כינוס הפזורים כנ"ל. רוב מנינו של העם היהודי בגלויות צריך עידוד מרובה, כדי שיעשיר את חיי רוחו הלאומית ויבצר את עצמו בצרון נאמנות למורשת אבותיו.

הכל יודעים, שהוראה, בית הספר, תכנית לימודים, היקפם וטיבם, שנדונו כאן, אינם כשרים לדרמטיזאציה יתירה, שתתפוס את לבו של הציבור הרחב, ואפילו מדובר בגיוס רצונו לצרכי מיפנה גדול. האיוב אינו גלוי, ואין רואים את גודל ספנתו. התנועה הציונית הצליחה עד עכשיו רק בדרמטיזאציה של הגורל הפוליטי אשר לעם היהודי בכך בתקופה של פורעניות. אפילו תעמולה פשטנית בערך הספיקה לה לזו. עסקי חינוך ותרבות מעוררים בעיות קשות ומסובכות. בכל פרט ופרט הם עשויים להיות שנויים במחלוקת בין יחידים ובין מפלגות וזרמים. אבל תנועה ציונית, הראויה לשמה, אין לה מפלט מן המאבק בתחום רב מוקשים זה, שממנה התחמקה זמן רב מדי שלא לטובתה.

אהבת-נעורים

(סיפור)

מאת יגאל מופינזון

— תוריד את החותלות!

הוא עיפּעף לעומתה בריסיו הארוכים, תוהה, אם נתכוונה אליו. — תוריד את החותלות. אתה פצוע ברגליך! — אמרה הנערה אל יונתן. הרובה היה תלוי בכתפו, באלכסון, מזדקר מעבר לעצמות השכם הרחבות, בסמוך לצוואר החום והמאורך, לשערותיו השחורות, הפרועות והמלוכלכות. — אני? לא, אינני פצוע — השיב וראה בצלליות הארוכות שהטיל אור מנורות הנפט המפויחות בכתלי המרתף, כתלים עירומים ומחוספסים של בטון. ממעל נשמע הד המום ומרטיט, פגוי התותחים והמרגמות זיעזעו את האדמה וקירות הבתים. בקצה המרתף היה שולחן ניתוחים, ורופא, בחלוק אפור, מוכתם בדם, היה מרפין גולגולתו הקרחת אל גוף מעורטל וכמה נשים בחלוקים עזרו על-ידו. מפעם לפעם נשמעה גניחה עמומה, ממושכת, ואיש לא השגיח ברעמי התותחים בחוץ, מקום ששמש שלהי חורף היתה תלויה מעל ליער, ואנשים רבצו בעמדות, בחפירות קשר, בתעלות שנחפרו יומם ולילה, באדמה סלעית וסרבנית, מצפים להתקפה המכרעת שתבוא לאחר פעולת הריפוף בהרעשה הפכדה הנמשכת שעות על שעות ללא הפוגה.

— אני חוזר — אמר לאיטו, נשען אל הקיר, עייף ומיוגע. — אינני פצוע. הבאתי לכאן פצוע. — הוא החווה בהרמת סנטר לעומת שולחן הניתוחים בקצה המרתף.

אפשר ולא שמעה לדבריו. היא העלתה את הלהבה בפרימוס רועש שסיר מיים מהבילים עמד עליו, רכונה בדאגה, שערותיה השחורות והחלקות אסופות על ערפה בסרט כחול וממורט. הסתכל בתנועותיה, בגמישות של חיה צעירה ונאה, מתוחת איברים, שקועה בכל תנועה בכובד ראש וברצינות. — ונזכר בסייחו, הסייח מבית אבא שהואבס לפתע באורווה זרה, בקיבוץ.

— לא הסרת את החותלות? —

היא שפכה מיים מן הסיר אל קערית פח לבנה, זקרה ראשה מתוך עתר ההבל שהדיפו המיים המשקשים לקערה, והסתכלה בו.

ניכר שרק עתה, לראשונה, קלטה רשמי פניו, ייחודו, פלומת השפם שרק החלה לצמוח, העינים החומות והריסים הארוכים, וסנטר מוצק וגרמי זה, שפתים עבות, ילדותיות, הנפשקות קמעה, מלוות סקרנות, העין המביטה לעברים, משהוא מטה צווארו המשתפל אל חזה המוצק, וגופיה מלוכלכת מלפפת צלעותיו מתחת לחולצת עבודה, בד גס ואפור זה המוטלא בשני משולשים כחולים דוקא.

היה נבוך כלשהו משום שהיא ליבבה אותו בבת-צחוק, ספק חיוך ספק קו מפותל בשפתיה שגילו שינים צחות, קצובות וקטנות — והוא העלה בדעתו את שיניו הגדולות של הסייח שרכב עליו עד הלום, ללא אופף, דופק בצלעותיו בנעלי העבודה הכבדות, כיוון שכל חבריו הקדימו אותו ויצאו לפניו, שעה שגרר בטרסקטור מכונית משא שנתקעה בבוך.

עדיין תלתה עיניה בשפתיו בתמיהה.

— מאין אתה?

— הה, אני? — העביר כובד גופו מרגל אל רגל וחש עצמו מסורבל במכנסי העבודה הכחולים, בכובע גרב ובמחסניות הפדורים התחובות בכיסי מכנסיו.

— שב!

היא הושיטה אליו בזריזות שרפרף-חליבה קטן והדפה אותו קלות.

הוא ישב ונסמך אל קיר הבטון.

— תסיר את הרובה — אמרה בקפידה.

היא כיווצה גבותיה השחורות ונעצה בו מבט קפדני בעינים כחולות.

— כן — אמר והסיר את הרובה והעמידו נשען אל הקיר. —

— אני אסיר את החותלות — אמרה וכרעה על ברכיה לפניו.

עצם עיניו ושמע לגניחות, לדיבור המקוטע, לרעמים החוזרים ונשנים

על פני האדמה, ממעל.

— אני חושב שארדם — לחש כאילו היה זה סוד שבינו לבין זו המסירה

את החותלות המאובקות, המרובכות בוץ ודם.

— אתה עיף?

הוא ניענע בראשו לאות הן.

— שלושה ימים! — אמרה והטילה לפינה חותלת אחת.

לא נצרכו להוסיף ולדבר בכך. ידעו מה פירוש שלשה ימים. הפצועים,

ההרוגים, הבנינים המתרסקים והולכים, הקרב הבלתי שווה שבין תותחים לבין

כמה מקלעים ושתי מרגמות. מקלעים ללא תחמושת כמעט ומרגמות שיש להן

כמה עשרות פגזים ותו — לא.

— אתה שתקן — ציינה עובדה.

הסכים עמה. היתה זו אמת לאמיתה. מחבב היה להקשיב לשיח הבריות

ושמח אם לא נצרך להתערב בשיחתם, בשעות שהיה מביא את החלב למחלבה

במרכז המושב או גורר שקי אספקה לעגלה, מקומות ריכוז ושיח-דברים לאנשי

המושב.

היא קיפלה מכנס כחול עד מעל לברכו והוא נתבייש בתלתלי רגלו השחורים.
 רגלים כהות ושחורות, ואותה יד, קטנה כליכך, בהירה —
 — פצוע — אמרה. — אתה פצוע.
 — לא. — השיב — אינני מרגיש כלום.
 החליקה על רגלו, מששה קלות לאורך עצם הקנה הגדול בשוקו.
 — רסיסים — חזרה ואמרה — הדם נקרש. אני ארחוץ אותך ואז ... אחר
 כך יבדוק אותך הרופא.

— תני לי, אני בעצמי — הוא כפף גבו להסיר את הפוזמקאות שלא החליפן
 מזה כמה ימים. פוזמקאות מציפות ריח עז של זיעה.

היא הניפה כף ידה, תנועה של כלום, והוא חזר וזקף גבו, נשען אל הקיר,
 הניח לה לעשות ברגליו ככל העולה על רוחה. עצם עיניו, כיוון שבוש להציץ
 לתוך עיני הנערה עולת-הימים, בת-גילו.

היא רחצה את רגליו בקערה. שיפשפה את עורו בכפותיה המכוסות קצף
 סבון, אט-אט החלק והעבר על הרגלים השעירות, עד לברך, לכפות הרגלים, כפות
 רחבות של בן אפרים המרבה להלוך, שרירי השוק ופיסת הרגל, שגרב שאינה
 הדוקה כהלכה השאירה בה עקבות סריטות קלות. ישב וידיו נחות בחיקו. דומה
 שעתיד הוא להירדם. היה עייף לאין שיעור.

זכר את סיעת הנחליאלים שהתעופפה מעל לוואדי שחצה במפולש את אדמת
 העמק והוא רכוב על הסייח, ללא אוכף, בשביל צר ומסביבו כמה גבוהה, שדות
 שעורה וחיטה, ושדות חציר בהם עולה הבקיה ומלפפת קני השעורה. חייב היה
 לחצות את הוואדי והסייח הרחיב נחיריו ונשף בחזקה כאחוז צמרמורת, כאילו חש
 בסכנת רעמי התותחנים העולים מעבר משם, מעבר לוואדי, שדרת הברושים, משטח
 השדות המפריד בין הוואדי לבין קיבוץ גת העמקים, והבהרת הלבנה בחזהו הרחב,
 על פרוותו הערמונית, רטטה כשם שמרטט שדה שבלים בנשוב בו רוח. אז ירד
 מעם הסייח ונתכוון לשים מתג בפיו, בשפתיים אלו המשורבבות, הנוטפות ריר
 וקצף, דבר שלא עשה מעודו, מיום שנולד הסייח הערמוני, שם ברפת, שעה
 שהוציאו את הפרות לחצר המגודרת, וקני קש זהוב פוזרו על מרצפת הבטון שהודחה
 ומורקה לכבוד ההמלטה. שנתיים ימים עברו מאז. ליום הולדתו החמישה עשר
 קיבל את הסייח כמתנה, הסייח הערמוני. חש את ידיה ואת זרימת המיים על
 רגליו, את הרחישה הקלה של שיקשוק המיים וטיפחת כפותיה.

— נרדמת ?

— לא.

ידע שהיא מחייכת. הוא לא פקח את עיניו וידע שהיא מחייכת. הרגיש שהיא
 תופשת ברגליו ומניחה כפותיו על בד, ומגבת עוברת החלק והעבר על עורו.
 שערותיו ושריריו.

— עכשיו הבט !

הרים שמורתיו ומייד ראה את זיקי המשובה בעיניה. היא שלפה אצבע לעומת הקערה. היו אלה מיים שחורים, פהים ומוזהמים.

— מלוכלכים, מה? — חייכה בלחן נויפה.

הוא נד בראשו.

— עכשיו אתן לך זוג גרבים אחרים. — היא קמה בזניקה על רגליה.

ראה אותה מתרחקת קמעה, במכנסי חאקי ארוכים, בעכוז קטן, כשני פלחי שום דקים ומאורכים, בהליכה טופפת זו של גור צעיר. ראה את הרופא נשען בראשו אל הקיר, הגולגולת הקרחה והלבנה ואחת הנשים שהיו בחדר, מהלכות כצללים ומטילות צלליות משונות על הקירות. מכסה את האישה השוכב על שולחן הניתוחים בשמיכה צבאית. מניחה את השמיכה כאילו היה האדם ישן ויש חשש להעירו ואילו הדממה שבמרתף, שתיקת הפצועים הדוממים באלונקותיהם, על המזרנים לאורך הקירות, בישרה את המוות.

לפתע חש דבר מוזר. ידע שאין זה הילוך החשאין של האנשים במרתף

ואף לא הצללים ומנורות הנפט וזימזום הפרימוסים והרופא המניח ראשו בכותל המחוספס כאילו נתכוון להטיה ראשו בקיר זה ובחגורת הבטון הזוקרת פיסות ברזל חלודות, אלא הדממה שממעל. ההרעשה נפסקה. היתה דממה וההרעשה נפסקה. הקירות לא רעדו והפרימוסים זימזמו ברחישה מודעת כבימי שלום.

הנערה גררה שק לאורך המרתף, שק ממולא. היא הוציאה זוג גרבים נקיים

ומוטלאים.

— חושבת שזה יתאים — אמרה והעבירה את הגרבים סביב אגרופה

הקפוץ — רואה, מידה גדולה כפלים משלי. אז זה יתאים לך.

— האישה ההוא מת? — שאל וידע שאין טעם לשאלה.

— הוא לא מכאן — השיבה — הוא בא עם כולם, לעזרה.

דממו לרגע.

— הוא לא מהאנשים שלנו — סח אל ראשה ועתרת השיער. היא העטתה

את הפוזמקאות לרגליה, כאילו היה זה מובן מאליה.

— מהיכן אתה? — תלתה עיניה בשפתיו.

— אני ממושב אורים. — חש לפתע כאילו פיקה מופלגת לו בגרגרתו.

— כן. יש כאן כמה חברה משם. אני לא מכירה אותם אבל שמעתי שהם

הביאו חומר נפץ בשביל הגשר. אתה יודע. לא היה "חומר", אז אתם הבאתם, אבל הפיצוץ לא הצליח, אז המשוריינים של קאוג'י מתקרבים כל פעם.

— שקט למעלה — אמר — הם יתחילו בוודאי מחדש. שמי יונתן.

היא צחקה. ראה שהיא צוחקת. היא לא השמיעה קול צחוק אולם הוא ראה

בסנטרה ובלחייה, מן הצד, והסנטר רטט ולחייה נתגבעו וידע שהיא צוחקת.

— מכנים אותי יון — הוסיף ונשכחו הימנו השעות הארוכות של הקרב

במנסי, מקום שחובשי הכפיות האדומות הסתערו עד כדי טווח זריקת רימונים והבחורים, ממושב אורים, מגת-העמקים, מן הפלמ"ח, שבתוך הערבוביה הגדולה,

ברעם הפגזים המתרסקים, בחבישת פצוע, בזינוק מבית לבית הפירו זה את זה אולי לראשונה, היו אחוזים בטירוף קדחתני והיו מטילים רימוני-יד, בהשתוללות פראית, חשופים לכדורים, וגל אחר גל של התוקפים, נהדף אחורה, משאיר חלליו, גוויות מרוטשות, הדי צעקות והדי מפצים וריחות מתקתקים ומבחילים של פגרי אדם ובהמה המוטלים בגבעה, בינות לחרולים על חוטי-תייל ומעפשים את האוויר בצחנה. — אני גרתי אותו ממנסי לאחר שהחובש טיפל בו — הפיט אל שולחן הניתוחים והשמיכה הצבאית האפורה.

— ואינך מכירו כלל? —

— לא. קראנו לו „פרח“. זהו. הוא תחב פרג אדום מאחורי אוזנו והיה יורה מתוך עמדת השקים, העמדה שכבשנו מידי הערבים ופרח אדום, פרג אדום, תקוע לו מאחורי האוזן. לא. אינני יודע מאין בא. בחור צעיר. — אולי מהפלמ"ח — היא הנעילה אותו, נעל אחר נעל — אולי הוא מהפלוגה של הפלמ"ח. — אמרה חרש.

— יתכן.

— באו מכל הישובים לעזרה. זה היה נהדר, איך שתוך כמה שעות לאחר ההתקפה הראשונה התחילו לזרום אנשים, דרך השדות, בוודיות, במכוניות, וכולם באו...

— בסדר? — היא מתחה את השרוכים בנעלי העבודה המאובקות. — אל תוריד את המכנס. אלו פצעים קטנטנים ושטחיים, מתחת לברך, רצוי, בכל זאת, שהרופא יראה. פצע קטן יכול לזהם את כל הדם שלך. — לא היה משהו מיוחד בדברים שאמרה, אולם היא הציצה בו ישירות, בעינים גלויות, ללא הציצה והוא חש בהתפעמות וביקש לאסוף ראשה אל חזהו וללחוץ ראשה אל חזהו ולהחזיק בערפה הדק והשביר. הוא קם ממקומו, מכנסו חפותים עד ברכיו, בדומה לדייג הנכנס לפרוש רשת במיים רדודים.

— חושב שאין צורך לבדוק. סתם סריטות — הוא הוריד מכנס אחד.

— אתה הולך? — היא הביטה בו וחייכה במעמקים. היה מגוחך במכנס האחד המורם מעל רגל חשופה בפוזמקאות הקיבוץ שתפורים להן שרוכים לבנים, והיא חיבבה אותו משום שהיה מגוחך, ועל אף שגופו נדף ריח דם, פגרים וצחנה, האמינה שאין גוף נקי הימנו, צעיר ונקי. נצטערה שלא שאלה לשמה. — אני חייב ללכת. — עכשיו היה הכל שפיר. נטל את רובהו.

— לאן, לאיזו עמדה?

— אינני יודע. יתכן ואחזור למנסי. אמרו לי להוביל את... — נתקשה לומר זאת — את הבחור ההוא, שם. להוביל אותו למרפאה.

— הבחורים ממושב אורים הם במנסי?

— לא. מישהו אמר לי להצטרף לאחת הכיתות. לא שאלתי שאלת והצטרפתי. זה הכל. עכשיו אצא החוצה ואחפש לי מפקד. — משך בכתפיו כבוסר על נוהג זה של ניהול מלחמה.

הם חייבו זה אל זה. לא ידעו מה הוא שעולה וגואה בלבם, שכן היו מובדלים ומפורשים מכל שנתרחש במרתף האפלולי, ברגעים אלו בהם מת אדם ופצועים שוכבים באלונקות, מנסים לא לפרוץ בשאגה בעוצמת מכאוביהם, בדממה העמוקה המופרעת מפעם לפעם בחירתור, או באנקות קלושות המסתיימות לפתע בחירוק שינים ובאנחה ארוכה ארוכה, כאילו יש חזה המכיל בחובו אנחה כה ארוכה וממושכת של רגע המתמשך לאורך שנים ויובלות.

עמד לצאת ולעלות במדריגות.

— מתי יקברו אותו? — שאל. — אני רוצה ללוותו.

— בלילה — השיבה — רק בלילה. קוברים רק בלילה.

שמע הדי צעדים חופזים במדריגות. מיד הופיע ראש בפתח, נושא זוגיות משקפים עבות. האדם שבא הציץ פנימה מתחת למשקוף הנמוך.

— כמה שעות הפוגה! — האיש סח בשקט, אולם בדומית המרתף נשמע

קולו כאילו נידרדרו רעמים מפיו, בקולו הרווה, העמוק.

— שיירת צבא בריטי נוסעת לחיפה — הסביר ומשקפיו נעתמו בשברירי

מנורות הנפט ופנסי-השדה.

— מה נשמע, לובקה? — שאלה הנערה.

היא עמדה לצידו של יונתן, זו רוחצת הרגלים דקת-הגו ואותו אדם אשר

נכנס זה עתה פרע קלות בשערה באצבעותיו הארוכות, ללא חיוך, בשפתים מתעוותות בכאב גדול שאינו מתפרק בזעקה.

— הרפת — אמר — הרפת. שמונים פרות נתרסקו בהפצצה. צריך לקבור

אותן. —

אמר זאת לאיטו ופניו מכורכמות. כמה מן הפצועים הרימו ראשיהם והאזינו.

הרופא קרב אל לובקה וכמה מן החברות עוטות החלוקים קרבו אף הן.

— יביאו עוד פצועים דוקטור — הודיע — נסוגונו ממנסי. שוב מכותרים

והדרך מחיפה סגורה.

— צריך להוציא את הפצועים — אמר הרופא. הוא משך בכתפיו באזלת-יד

— כמה אנשים, אם לא יובילו אותם לבית-החולים — ימותו. — סינן מבין שפתיו.

בלחישת-שריקה, כאילו היה מפותח מקורע בחזהו.

— כן, דוקטור — השיב לובקה, — מייד יבואו מהמפקדה. אני עלי ללכת

לרפת — מוכרחים להוציא את הפגרים לפני שתתחיל ההפגזה. העביר עיניו אל

הנוכחים, ואחר שייט על פני הפצועים איש אחר איש, ללא זיע בשרירי פניו.

בעצב עמוק — שלום, מיכל, — אמר לנערה בחיפזון.

— שלום, לובקה — היא מתחה את צוארה כדי לברכו. הם הביטו זה בזה

כדי שניה, הרף עין סוקר, ואחר פנה האיש ורץ ועלה במדריגות.

— זה אבא שלי — אמרה ליונתן. — הוא עובד עשרים שנה ברפת. אתה

מבין? שלוש שנים לפני שנולדת.

ינתן ניענע רובהו בכתפו בהתזיקו ברצועת העור. נבוך, לא ידע מה הוא שייב לה.

— אני אלך לרפת — אמר — אם יקברו אותו, את תודיעי לי, טוב?
— כן — השיבה — אני אודיע לך.

משהו צמח ועלה מעבר למלים, הרגיש שהיא שייכת לו, שייכות מוזרה, ההבנה ללא מלים רבות, נערה זו שאביה הוא אחד ששמו לובקה, והנה הוא ילך ויעזור על ידו בקבורת הפרות. יותר לא הביט בה. הוא עלה במדריגות, כאילו הסתער לעבור עמדה שיש לכבשה, דלג במדריגות הבטון, באפלולית שחרגי-אור-יום הטיחו בהן כתמים צהובים, עלה ודלג, בטילטול הרובה, במחסניות הכדורים המתפחים כסיו, בפוזמקאות הנקיות, וידע שהיא תבוא להודיע לו מתי יקברו את האלמוני המוטל מתחת לשמיכה צבאית אפורה ושעירה, והוא יחכה לבואה, מאושר משום שעדיין לא הבין פשרם של חידלון ומוות, אף שעה שהיה מהלך בין שדות מוקשים, גדרות-תייל, צליפות שרקניות ואיבכת עשן הפגזים. אור יום היכה לפתע בפניו.

אור יום במלואו, קרנים בהירות ומסנוורות, אמירי עצים ירוקים, השלווה האפלולית והכחולה של כמה ברושים מאחורי צריף חדר-האכילה, ציוץ צפורים. היה זה יום אביב בשלהי החורף. שמים צחים ובהירים ללא חתימת ענן ורק השלוליות הפזורות פה ושם בחצר העידו, כי רק לפני יומים ירד מטר על אדמה זו, מרופשת וסלעית. אנשים ניראו רצים בחצר, חוצים אותה לארכה ולרחבה, שותקים וממהרים, או מחבקים זה לזה בטפיחת כתף רבת-משמעות, כאסירים שיצאו לחופשה.

משעברו על פניו הביטו בו. סקרו אותו. יתכן כי ביקשו לומר דבר מן הדברים, אולם הם לא הכירוהו והוא לא הכירם, ומשהו נשאר תלוי באוויר, מלה שלא נאמרה או חיוך שלא בא אל גילויו, ואף-על-פי-כן ידע, שהנהו מציאות קיימת לגביהם, מציאות של ממש, בהליכתו, ברובהו המזדקר מעל לכתפו, בכתמי הדם הקרוש בבגדיו.

ידע שילך לרפת לעזור בצד לובקה, אולם חש ברעב. לא זכר מתי בא אוכל אל פיו. בעמדה במנסי, ליד אותו נושא פרח באוזנו, ברגעים הספורים שבין התקפה להתקפה, נתאוה רק לשתות. היה צמא ותו-לא. אולם מיים לא היו בנמצא. איש לא נשא מימיה, וכך אירע שחש בהלמות הפגזים לא באזניו, או בלבו, או בדמו אלא ביבושת שבגרונו, מדבר צחיה וצרוב והוא ניסה לעלעל רוק, אלא שגם רוק לא היה בפיו. אחר-כך ירד עליהם מטר של תפוזים שנזרקו מעמדה אחרת, והם, ארבעה בחורים זרים זה לזה, מצצו את בשר התפוזים, מאושרים, יונקים ומוצצים את מיץ בשר הפרי, על שלאחר מכן גבר צמאונם, עד שאותו ברנש המתהדר בפרג מאחורי אוזנו, יצא את העמדה לחפש אחר מיים באחת החורבות הערביות. אז ראוהו מהלך לפתע כשיפור, חג ונע ומתנוודד וסברו שאין זה אלא חוכא ואיטלולא, חוכת בוז לצלפי האויב, להסתערותם בקני התותחים מול קומץ בחורים.

חובשי כובע-גרב וכובע „טמפל“, פרועי בלורית, — והוא מעווה כלפיהם בשיקור עין ובתנוחת הגוף, עד שראו נופל ולא קם עד, שוכב על בטנו, מתכווץ, כאילו היה עובר בבטן אמו. יונתן בא אליו, זוחל על ארבעותיו והפכו על פניו וראה בפירכוס ובעווית הפנים, ובפה המתמתח כאילו הלה משתנק ואינו קולט אוויר, והפרח שהיה רענן לפני כמה שעות נבל וקמש ועדיין היה תקוע מאחורי אזנו. יונתן נכנס לחדר-האכילה. דימה שלא היה בו אדם, וראה לפניו אוכלוסיה הומה ומהמה, שיקשוך כפות ופינכות, אנשים יושבים אל שולחנות עמוסים, אוכלים ברעבתנות נתחייבשר גדולים וקערות ענקיות של גבינה ניצבו בטבור השולחנות, כאילו נערכה כאן כרה בעיצום הקרב.

— הלו, יון. לאן נעלמת? — ירדה טפחה חזקה על שכמו, ומאן-דהו, תחב ראשו אל תוך פניו, באלכסון. וכבר ידע שזה רוביק, רוביק ממושב אורים, השחרחר, מפקד כיתה, שהולך טובב והולך בעיגול המושב ומהמה בנביחת ומגרה כלבים שבעולם שיהיו נובחים אל שלוות הלילות ומעיר את הישנים במיטותיהם לאחר יום עמל ארוך, שתחילתו עם לילה וסופו עם לילה.

היתה זו פיסת מולדת שנודמנה לו באקראי.

— בוא אתי — אמר רוביק וניפנף בתרנגולת המוחזקת בכפו. אני מביא אותה למטבח. רוצה שישחטו לי. סיעת בחורים, הנשק על גופם, גילגלה עצמה בפתח הצריף, עמדו בסמוך לרוביק ויונתן.

— מה התרנגולת? — שאל אחד גויץ, שמן ומעוגל.

— צריך לשחוט — השיב רוביק וכבר חש במלפודת הטמונה בשאלת הגויץ.

— אין לך „דם“ בשביל לשחוט בעצמך? —

עלה קול צחוק. צחקו בחבורה חשפו שינים וחניכיים, צחקו בקול גדול והיו רואים באוכלים המפנים מבטיהם אל החבורה המצטנפת בסמוך ללוח המודעות.

— ראיתי אותך במנסי, יחביבי, אל תגיד לי שאתה אינך יכול לשחוט תרנגולת. — עכשיו סח הגויץ בתמיהה ובפליאה — יכול להרוג אנשים ולא יכול לשחוט תרנגולת? — נטע רגליו בריצפה כמוכן להתנצח בבעיה. רוביק לא ענה. — בוא, נצא — משך רוביק בשרוולו.

אחת החברות ניגשה אל החבורה, רחבת איברים, ובמאור פנים הזמינה אותם להיסב לארוחה. היא חייכה וקמטים רבים נמשכו בצד עיניה.

— ראית — אמר רוביק שעה שעמדו בחוץ — זה בשר פרות. על השולחנות. אינני יכול לאכול. עברתי על יד הרפת. יש שם גבעות של פרות מתות.

הוא שיחרר את התרנגולת. היא פירפרה בכנפיה ואחר עמדה, תוהה, מנענעת ראשה לכאן ולכאן בגויגיות-עינים, תרנגולת עטורת נוצות צבעוניות, עד שהחלה לנקר באדמה, כאילו לא אירע דבר.

— ממנסי? — שאל יונתן שחש קבס בגרונו משנזכר בצלחות העמוסות

בשר הפרות.

— כן, תרנגולת ערבית. לא לגהורן. עזבנו את מנסי. הם התקיפו במשוריינים
היינו מוכרחים לסגת. פשוט לא נשארו לנו כדורים. —
לא אמר זאת תבוסנית, ציין עובדה בלבד.
שוטטו ללא מטרה בסביבת חדר האכילה.
— רואה, הם מתחפרים — אמר רוביק, ושניהם הביטו אל הגבעות ממול,
מזרחה, מקום שנמצא האויב.

— מה שומעים על שאול? — היקשה רוביק — בירושלים?
— לא יודע. היה בין מלווי השירות. כבר זמן רב שלא קפלנו מכתב. כל
אחד מאתנו מחפש ברשימה עם המסגרת השחורה בעתון... אני חושב שאבא
לא ישן בלילות.

— כן — אמר רוביק — אי-הידיעה. זה גרוע. כשהייתי עם אחיך בבריגדה
לא דאגו כל-כך, כלומר לא דאגו כל עשרים וארבע השעות של היממה. פה זה
קרוב. מי שבתוך הענינים יותר קל לו מאשר אלו שמסתכלים מרחוק. ההורים.
איך אצלכם במשק?

— אתה יודע, אבא ואמא מושכים. עכשיו גם אני הלכתי. זהו.
— אם נספיק לקצור את תבואות החורף, אחרת יהיה גרוע. חבל שעזבת
את התרנגולת. שאול הוא מאה אחוז. תמיד היה פזה, אחיך הבכור. אני מת מרעב.
מה שיהיה יהיה — אני הולך לאכול. נהם נהימה של רוגזה, עקר ממקומו ושפתו
העליונה מתמשכת לעיל באיגוף שאין לדעת משמעותו.

השמש היתה בגבו של יונתן, בגבו ומאחוריו, תלוי ברקיע בהיר מעל ליער
המטפס בגבעות ויורד לנקעים האפלולים. יער ארנים אשר נטעהו באותם הימים
עצמם בה נולדה מיכל. הפיט על סביבותיו, מהלך לאיטו על שביל בטון צר
המתמשך בינות לבנינים. רואה בבית-הילדים שמוט החלונות, מבוקע ומצולק
במטחי הפגזים, ערימות טייה, עפר וזוגיות מנופצות.

אדם אחד הופיע מקצה משטח הדשא, הלך כפוף, חבוש כובע-גרם ולבוש
„באטל-דרס" כחול ומכנסי חאקי דהויים, היה הולך וכובש פניו בקרקע.
יונתן עקב אחריו. אט-אט פסע האיש, צעד אחר צעד, בולש ומחפש.
— אני יכול לעזור לך? — שאל יונתן משקרב האיש אליו, במרחק כמה
צעדים.

— מה? — הלה הרים ראשו בפתיעה.
— שאלתי אם אני יכול לעזור לך. מה אתה מחפש? — הרגיש יונתן שלא
בנוח.

— הפגזים השליכו את הכבל, את חוט הטלפון. אין דבר, יהיה בסדר.
יום יפה, מה?

לא ציפה למענה והמשיך בהליכתו האיטית. היו בתשובתו שמץ לגלוג
ושמץ חגיגות. כביכול אמר למאן-דהו נעלם, אולי לאויב המתחפר, לשיירת
הצבא הבריטי העתידה לעבור בכביש, למרגלות גת-העמקים, כי עברו שלושה

ימים, שלושה ימי קרב, בנינים הרוסים הרוגים ופצועים, פרות מרוטשות, ואף-על-פי-כן, אם אדם כופף ראשו הרי זה רק משום שהנהו מחפש חוט טלפון שניתק במקום מן המקומות.

לפתע נזכר בסייח ולבו נקפו. הרהר במיכל והעלה בזכרונו את הסייח. מייד מהר לאורווה, אילמלי נתבייש היה רץ, ממהר לשעוט, אותה ריצה עצמה כשילקוט התלמיד על הגב ואמא עומדת בפתח הצרכניה ורואה בילדים היוצאים מבית-הספר, או שעה ששואל, שאול האח הבכור, חזר הביתה לחופשה קצרה ממחנה הטירונים בסרפנד, לפני שיצא למדבר לוב ולאירופה, והעפרונות משקשקים בקלמר. ליד סככה הניעו טראקטור. גג הסככה היה שמוט ומנוקב, כאיש השומט מצחית כובעו, ומאחרי הסככה עמד צריף האורווה.

אפלולית היתה שרויה באורווה.

הרקיעה וניפנוף הזנבות, בעצלתים, הראשים שקועים בחביות-האבוסים, בליל שעורה וחרובים. אין איש באורווה, פרדות וסוסים. הבל הגללים. אכילה וטחינה וגריסה — ודממה. יונתן רואה בסייחו. הנה הינו, ניצב בין שתי פרדות זקנות, עורו בוהק, נקי, הוא אוכל מן האבוס. יונתן תופס בלסתותיו ומרים ראש הסייח. הוא תוחב עיניו ממש אל עיניו ואפו של הסייח, אישונים גדולים אלו וצוואר חמים ורך ומשיי. לרגע הם מביטים זה בזה ואחר חוזר הסייח אל בליל השעורה והחרובים, ויונתן מחליק ומגרד בחזהו, מחליק ומגרד בבהרת הלבנה בחזה הרחב וראשו נסמך אל צלעות הסייח — להירדם, לישון.

הוא מתיר שרשראות הערמוני ומוציאו החוצה אל השוקת. ליד השוקת בור ענקי, בור שחפר פגו בקרקע, אדמה מרוטשת ושפוכה. הסייח תוקע רגליו באדמה ומסרב לשותת. ניפר שזה שדאג לאכלו דאג גם לשתיתו. הנה כן כן. הסייח נחפו אל האבוס ויונתן ניתלה בצווארו, רגליו מעל לקרקע, וכך הם נכנסים השנים בפתח עד שהנער קושר את השרשרת המחוברת לאבוס סביב הערמוני. עוד חיבוב ולטיפה, שאין הסייח נותן דעתו עליה, אלא מביט אלכסונית, בפזילה, והנער יוצא את האורווה וממהר לרפת, ללובקה אבי מיכל.

שְׁלֵמָה, מְשׁוֹרֵר

מאת אפרים א. ליכטיצקי

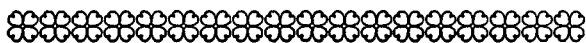
שְׁלֵמָה, מְשׁוֹרֵר, תַּעֲמִיקָה הַשְׂקִיעַ
אֶת שִׁירָךָ בְּעֶמֶק תְּהוֹם-הַעֲנֹוֹת?
- לְבַעֲבוֹר יְמֵשָׁה לְבְנֵי-אִישׁ חֲלָקָאִים
מֵתוֹךְ נִבְכִיָּה תוֹחֶלֶת-פְּדוּת.

לֹא יִמְצָא נְתִיבָה אֵלֶיךָ בְּתוֹכָם:
מְחַשְׁבִּים יִמְלְאוּם, שְׁחֹר יִמַּשׁ בָּם?
- אֹר גָּוֹז בּוֹ צִפּוֹן יִפְצִיעַ וַיִּנְהַר
נְתִיבָה אֵלֶיךָ בְּאֶשֶׁר הִיא שָׁם.

וְלֵמָּה, מְשׁוֹרֵר, תִּנְבִּיָּה עוֹף שִׁירָךָ
לְמִרְוֵי הַשָּׁפַק עֲטוּפֵי עֲבִי
עָרְפֵד אֶפְדוּלֵי, מַעֲבָר לְבְרִיָּאָה,
בְּיִרְכָתֵי תְהוֹ, בְּפִאֲתֵי בְלִי?

- לְבַעֲבוֹר יְדִלִּים בָּם כּוֹכֵב אֲמוֹנָה,
כְּשֶׁחֵר יִבְקַע נוֹיוֹ יַעַר
לְמוֹ בְנֵי-אִישׁ לְיָהּ לְהֵם מְאֵלוֹת
לְהָאִיר וּלְהַרְוִיז לְבָבָם בְּצַר.

כיום עם ישראל בעיני מדע העמים הסובייטי

מאת צבי רוזי

ברית-המועצות מונה כיום, פרט לארצות-הגרה שלה, והן הדימוקראטיות העממיות במזרח אירופה ובמרכזה, 86 עמים, עממים, שבטים ושרידים אתניים, והם כולם, בכלל זה גם הקיבוץ היהודי, זכו לחקירה אתנוגרפית בחיבורו הפולחני והמקיף של ס. א. טוקארב, «האתנוגרפיה של עמי ס.ס.ס.ר.», שהופיע בשנת 1958 (מטעם האוניברסיטה במוסקבה). פרק אחד בספר מוקדש כולו לאתנוגרפיה של יהודי ברית המועצות.

לפי המיון משתייכים היהודים אל קבוצת העמים הלא-סלאויים, אלא שהם מיוצגים כאן בקבוצת אחדות השונות בתכלית זו מזו (כגון קבוצת היהודים בקאבקאז ובאסיה התיכונה, עליהן מדובר לחוד), וביניהן העיקרית והקובעת באיכותה האתנית ובכמותה, היא הקבוצה המערבית, כלומר יהודי אוקראינה, מולדאביה, רוסיה הלבנה וליטא, שבשנת 1939 הגיע מספרם בערך לשלושה מיליונים איש.

לאחר סקירה קצרה על תקופת הבית הראשון והשני וראשית ה«דיאספורה» בארצות אירופה, מסכם המחבר: «בהרכב של כל קבוצה יהודית בהווה מצויים ללא ספק יסודות של מוצא לא-יהודי ועם זה שונה בטיבו, אם כי בתנאי גורלם ההיסטורי נאלצו היהודים לקיים במשך זמן רב אורח-חיים סגור ומובדל, ומשום כך לא הירפו להיטבע באוכלוסיה הלא-יהודית שמסביב להם, אלא שבכל זאת היתה קיימת התבוללות. למותר לייחד את הדיבור על העובדה, שבתחום התרבות יהודי הארצות השונות קרובים מאוד אל האוכלוסיה הלא-יהודית של הארצות האלה. מבחינה תרבותית כמעט ואין שום יחסי-קורבה בין היהודים של אסיה התיכונה ובין יהודי אמריקה, או בין יהודי רוסיה הלבנה ובין אלה של חבש».

הסקירה הקצרה על מספר היהודים עד מלחמת העולם השנייה (17 מיליונים), על החלוקה והשפוט והדיאלקטים של היהודים בארצות פזוריהם, והעיקר על קורותיהם ההיסטוריים בתקופה הרומאית, בימות מסעי-הצלב; על הרדיפות ומצבם הכלכלי באנגליה, בצרפת, בגרמניה, באיטליה, בארצות הבלקאניות, בספרד; על ההגירה לאפריקה הצפונית ותורכיה, על המצב בארצות האיסלאם ובמזרח אירופה עד תקופת השואה — סקירה זו היא אובייקטיבית, ואפילו מאלפת, למי שאינו כן-בית בדברי ימי העם היהודי. ביותר נשמעת הערתו של טוקארב ביחס לשפה

העברית: «שפת עבר הפכה לשפה מתה עוד במאה השלישית לפני המנין הרגיל; בראשית התקופה הנוצרית לא דיברו בארץ ישראל בעברית, כי אם בשפה שמית אחרת — ארמית. אולם גם שפה זו ירדה לטמיון בשנות הגולה. שפת-עבר הקדומה נשתמרה מאז רק כלשון התפילות וספרי הדת... רק בימינו אלה מנסים להחיות אותה והפכוה לשפה הרשמית של מדינת ישראל»...

הסיכום הסופי על יהדות העולם הוא: «השאלה בדבר קיומו של טיפוס גזעי בין היהודים לא הובהרה». החוקרים ברובם נוטים לדעה, כי טיפוס גזעי מובהק של יהודים אינו בנמצא, כי הסימנים הכלליים היהודיים המשוערים, המצביעים כאילו על יחודיות גזעית, אינם אלא מדומים, והם מהווים רק הבדל בין קבוצות יחידות של יהודים לבין האוכלוסיה הסובבת אותם בארץ הנידונה, אלא שאינם אופייניים כל עיקר בשביל כל היהודים».

בדומה להאמור הוא גם המסופר על יהודי רוסיה בתקופה הצאריסטית עד פרוץ מהפכת-אוקטובר. מסופר בקצרה על התיישבותם של המוני יהודים ברוסיה בתקופת החלוקות של פולין; על הגבלת זכויותיהם, הנגישות והרדיפות והתקנת «תחום-המושב» בשנת 1796. מודגש מצבם הקשה של ההמונים היהודיים בעשרות השנים האחרונות של המאה התשע-עשרה ומובאת בחשבון העובדה, שאם כי 75% של הרוכלים הזעירים בתחום המושב היו יהודים, הרי לעומת זאת עסקו רבים מהם בעבודה פיסית: בשנת 1893 נמצאו ב-25 פלכי הדרום כ-140 אלף יהודים, שעסקו בחקלאות, גננות, גידול טבק; בערך 112 אלף פועלים שחורים, כ-64 אלף פועלים בבתי-חרושת. המחבר שוב מסכם: «כל העובדות האלה מפריכות את התעמולה האנטישמית של אנשי המאה השחורה, המאשימים את היהודים בניצול האוכלוסיה הנוצרית. אין ספק שהיתה מצויה גם בורגנות יהודית, ובכלל זה גם בורגנות גדולה. תפקיד רב במיוחד מילאה זו בפלכי הדרום. הקפיטאליסטים היהודיים ניצלו במידה שווה את בני אמנותם ואת הנוצרים».

עד כאן אין המחבר חורג מגדר של מסירת עובדות היסטוריות. אולם דבריו אלה אינם אלא בבחינת הקדמה למחקר הקרוי בלשון הסוציולוגיה של העמים בשם המחקר האתנוגנטי, כלומר ההתחקות על היחודיות של המיבנה הסוציאלי, המשפט המנהגי, שרידי אמונות, רמה תרבותית, תרבות חמרית, החלוקה לשכבות וכיתות, הפולקלור וכדומה.

היהודים כיום

ההרצאה על מצבם של יהודי ברית המועצות בהווה מקיפה את המחקר האתנוגנטי של מאות השנים האחרונות בלבד, והיא נעה במסלול מארפסיסטי מובהק ובמנגנון המושגים של מטריאליזם היסטורי מתון. «בהווי הציבורי של העיירות היהודיות שמלפני המהפכה התבלטה היחודיות של מצבם ההיסטורי. בהעדר עצמאות פוליטית ובגלל מצב-שיעבוד של היהודים בארצות שונות של מערב אירופה, נתהוו אצלם אירגונים ציבוריים מיוחדים במינם: בראש וראשונה היה זה הקרוי

„קאגאל“ — קהל — שהתרכזו סביב בית-הכנסת בראשותו של הרב המקומי (או „החכם“ אצל יהודי הדרום). הקהל*) ייצג מצד אחד מעין צורת הגנה עצמית של הקהילה היהודית נגד הנגישות האכזריות ומצד השני — צורת שלטון של הבורגנות היהודית על שכבת העניים ומחוסרי-רכוש של הקהילה“... האופייני והקובע לאירגון הציבורי של הקהל היתה מערכה שלמה של מוסדות לעזרה הדדית ומתן צדקה: אלו הם הקרויים בלשונו של טוקארב בשם „Bratwa“, כלומר „חברות“, והוא מפרט כמעט את כולן: לינת-הצדק (כלומר תמיכה בחולים), חברה קדישא, גמילות-חסדים (ללא קבלת רבית), הכנסת כלה, הכנסת אורחים, מלבוש עניים, מעות חטים. — „צורות העזרה והצדקה הללו ריתקו את ההמונים הדלים אל „הקהל“ ועל ידי כך הלך והתחזק גם מצבן השליט של הקבוצות המנהיגות“.

להלן מדובר גם על קיומו של בית-הדין, שאם כי היה מוסד ללא כח-כפייה, הרי היה יהודי מאמין פונה אליו במקום לפנות לערכאות הגויים. בעטיו של בית-דין זה זכתה הרבנות להשפעה בלעדית בחברה היהודית. שלא כהכונה הנוצרית, לא ביצע הרב שום עבודות-פולחן, מרותו וסמכותו נבעו ממומחיותו ובקיאותו בספרות הדת. „כל החיים המשפטיים של האוכלוסיה היהודית, בהעדר עצמאות פוליטית, היו משועבדים לחוק הקנוני הכנסייתי, ובתחום זה נחשבו הרבנים כמומחים מוסמכים. בהתאם לאינטרסים שלהם היו הרבנים קשורים לצמרת האמידים של היהדות“...⁶

בדברו על השיורים הדתיים ועל השלבים הקדומים בהתהוות הדת היהודית או „היודאיזם“, מדגיש המחבר את שפע המצוות הכרוכות בקיומה המעשי ואת חלוקת תרי"ג המצוות לשס"ה איסורים הנוגעים למאכלות ומלאכות ורמ"ח מצוות עשה. הוא עומד על הגורם שהביא לחיבור השולחן ערוך, שהפך לספר שימוש בכל בית יהודי, הואיל ובני התמותה הפשוטים שבקרב היהודים לא יכלו למצוא את ידיהם וגרליהם בתלמוד המסובך והמסועף ומרובה הכרכים. יש להתפלא ממש על הבקיאות הרבה שהמחבר מגלה בכל הכתוב בשולחן ערוך בנוגע לסדרי התפילה, מקוה, מלבוש, מאכלות כשרים וטריפה, כל דיני השחיטה, מנהגי כל החגים, ברית-מילה, פדיון הבן, בר-מצוה, הלימודים בחדר ובישיבה וכו'. לא חסרה כאן גם הדעה המקובלת בחוגי אתנוסוציולוגים אחרים ביחס למוצא המנהג של המילה, המיוחס לטקסי-המילואים הקדומים של הנוער, שהיו מלווים את מעבר הנערים אל קבוצת החברים המבוגרים ובעלי-הזכויות של השבט“... כמדרש-פליאה נשמעת הקביעה, שמספר ימות הצום והתענית לפי הפולחן היהודי הוא 30 בשנה.

לאחר הפירוט המלא של המצוות, הדינים, המנהגים והחגים בא הסיכום: „הפורמאליזם היבש והקטנוני של הדת היהודית היה מעיק קשות על המוני העמלים היהודיים ולעתים היה מעורר אצלם מורת-רוח. האחרונה הלכה וגדלה ביחוד באוכלוסיה היהודית של אוקראינה ובסראביה, שחיתה בקבוצות קטנות מפורזות

(*) הכונה היא כנראה לוועד הקהילה. צ. ר.

בחלקן גם בכפרים; היא טופחה עוד יותר בגלל ההתחייבות לתרום כספים לזכותו של בית-הכנסת העירוני והצורך לנסוע שמה לשם קיום המנהגים. על הרקע של מורת-רוח זו קמה וגדלה ביהדות תנועת-ריפורמה מיוחדת במינה — זו הקרויה „חסידות“. בסוף המאה הי"ט הגיע מספר החסידים עד 250 אלף איש, כלומר כ-1/20—1/15 מכל יהודי רוסיה... „אולם גם הצדיקים, מנהיגי קהילות החסידים, לא רק שלא פיגרו אחרי הרבנים ביכולת הניצול של הבערות והדתיות של המוני המאמינים, כי אם גם הגדילו לעשות מהם... בעשרות השנים האחרונות שלפני המהפכה, התרופפו הפירוד והשנאה בין החסידים ובין היהודים „הרבניים“ (המתנגדים) במידה ניכרת. הרבנים והצדיקים היו בוזים בצוותא את ההמון המאמין“... .

אשר להתפתחות התרבותית של היהודים, „הלכה זו בארצות שונות במשך דורות כאילו בשני כיוונים: א) בכיוון הפיתוח של ערכים לאומיים יהודיים בתחום התרבות; ב) בכיוון ההתקרבות אל תרבות העמים האחרים ושיתוף-פעולה בפיתוחה. אולם בכל כיוון מהכיוונים האלה היו נאבקות ביניהן מגמות מנוגדות: ריאקציו-נרית-קלאריקאלית ומתקדמת-דימוקראטית. ההתפתחות של תרבות יהודית צרופה היתה נתונה זמן רב לשלטון המלא כמעט של חוגי-הרבנות הריאקציונריים... . אולם מצוי היה גם זרם אחר בתרבות הלאומית היהודית: בו ניתן ביטוי למצב הקשה של הדלות היהודית העמלה. לכאן מתייחסת בראש וראשונה המוסיקה היהודית. הרמה של התרבות המוסיקאלית של היהודים היא בכלל גבוהה. נוסף למנגינות הפולחן העתיקות קיימת גם מוסיקה יהודית חילונית: שירי הזוי, משפחה וערש, שירי עמל של בעלי-מלאכה, עגלונים וכדומה... .

המחבר מדבר גם על התפתחות הספרות היהודית, החל מתקופת ההשכלה, בשתי השפות, ומדגיש: „אולם חלק מכוונות-התרבות המתקדמים של היהדות השתתף ביצירת תרבות הארץ, בה היתה חיה. יהודי רוסיה הכניסו השקעה לא-מעטה בתרבות הרוסית. דיינו לקרוא בשם של יוצרים כה חשובים בשדה המוסיקה הרוסית, כגון האחים אנטון וניקולאי רובינשטיין, או אמנים בתחומי הציור והפיסול מסוגם של לויטאן, אנטוקולסקי ואחרים... . בשטח המדע הצרופ* כדאי להזכיר את האתנוגראפים פ. ו. שייך, ל. י. שטרנברג, ו. בוגוראז, ו. א. יוחסון והאחרים... .“ אשר למצבה של יהדות ברית-המועצות כיום, הרי המסופר בחיבורו של טוקארב משמשת סתירה משוועת לידיעות המגיעות אלינו עתה יום יום. ואלה דבריו:

„לאחר הנצחון של מהפכת-אוקטובר הגדולה זכו כוחות-התרבות של העם היהודי בחופש מלא להתפתחות. הביטול של כל מיני הגבלות בזכויות ושל האפליות שמו קץ לדיכוי הלאומי של היהודים מדורי-דורות. הותקן חופש גמור בבחירת התעסקויות כלכליות, הושטה עזרה ממלכתית רחבה ביותר להתיישבות יהודית,

* הכוונה היא רק למדע האתנוגראפיה. צ. ר.

לראשונה בתחומי החלק האירופי של ברית המועצות, בקרים ובדרום אוקראינה, ואחר־כך במזרח הרחוק, בבירובידג'אן, מקום שנוצר (1934) איזור אבטונומי יהודי. כל זה שינה מן היסוד את תנאי־החיים של האוכלוסייה היהודית. בעת ובעונה אחת מתהווה תהליך של התחסלות מודרגת של אותה הסתגרות והתבדלות, בהן נמצאו היהודים עד המהפכה. גם בתחום ההתפתחות התרבותית נפלו המחסומים הקודמים. עם הריסתן של המחיצות הלאומיות המלאכותיות הקודמות קיבל העם היהודי אפשרות שלמה יחד עם שאר העמים של ברית־המועצות להשתתף ביצירתה של תרבות סוציאליסטית חדשה*.

בד בבד עם יהודי רוסיה האירופית מדובר גם על הקראים, אולם לא כעל פת הקשורה, אמנם במידת מה היסטורית עם היהודים, כי אם כעל קיבוץ־עם ('narodnost') נפרד ועצמאי לגמרי. מסופר על ההשערות השונות בדבר מוצאם האתני ועל הזיזופים שנעשו על ידי אברהם פירקוביטש בנידון זה. אולם «מחקריהם של המלומדים הסובייטיים הכניסו בהירות מסויימת בשאלה זו. על סמך נתוני שפה ותעודות היסטוריות מתברר, כי הקראים* קשורים היסטורית לכוזרים של ימי־ הבינים (מהמאות השמינית—העשירית), ביניהם, כידוע היתה נפוצה הדת היהודית («היודאיסטית» ברוסית). לאחר חורבן מלכות הכוזרים על ידי נסיך קיוב סביאטור סלאב, נטמע חלק מהכוזרים בשבטי הפולובצים וחלק מהם נשאר באיזור ההרי של קרים. לשפתם של הפולובצים־הקיפטשאקים נודעה השפעה עצומה על לשונם של צאצאי הכוזרים הללו. נראים הדברים, כי השרידים של הכוזרים האלה, שנבלעו על ידי הקיפטשאקים בחצי־האי קרים, היוו את הגרעין של קיבוץ־העם הקראי*.

האתנוגראף המצויין והמדען הדייקן לא פסח גם על השבטים היהודיים בקאווקאז ובאסיה התיכונה, ומבין השטין כאילו מבצבצת אהדתו המיוחדת אליהם. (א) יהודי קאווקאז נחלקים לשתי קבוצות: הרריים וגרוזיניים, שמספרם הוא עתה 45 אלף נפש. היהודים ההרריים, המכונים גם טאטים או דאגטשופוט, חיים בעיקר בדאגסטאן, חלקם באזרבידג'אן ובערים אחדות של צפון קאווקאז. לפי שפתם המדוברת הם טאטים, ומספרם כ־26 אלפים. מבחינה תרבותית, פרט לדתם, אינם נבדלים במאומה משאר האוכלוסייה. היהודים הגרוזיים מתגוררים בעיקר בטפיליסי (טיפליס לשעבר) ואף הם אינם נבדלים במאומה משאר האוכלוסייה ושפתם היא גרוזינית. «הגורם היחידי המפריד בינם ובין בני המקום הוא דתם, אשר בגללה הם סוגרים על עצמם. הסתגרות זו היא תוצאה של הנגישות, שהיו נתונים להן מצד הקיבוצים הדתיים האחרים. משום כך מילאו המדריכים הדתיים תפקיד רב בהווי הציבורי של היהודים האלה... לפי מוצאם קשורים יהודי קאווקאז, ההרריים כגרוזיניים, מעט מאד ליהודי רוסיה ואירופה. הם אינם אלא צאצאיהם של מתיישבים יהודים קדמונים בקאווקאז, וייתכן מן הזמנים שלפני התקופה הנוצרית*.

בטיפליס קיים מוזיאום היסטורי־אתנוגראפי ממלכתי של יהודי גרוזיה.

(* מספרם כיום בברית־המועצות נאמר כ־15,000 איש.)

ב„סוביטסקאיה אתנוגראפיה“, 1946, גליון 4, הופיע דין־יחשבון מפורט עליו. (ב) יהודי אסיה התיכונה (מספרם 18—19 אלפים בשנת 1926), הקוראים לעצמם עברים — ובלשון העמים השכנים: יהודים (יהודים) — חיים ביהוד בערי בוכרה, טאשקנט וסאמארקאנד. „לפי מוצאם אין הם קשורים ליהודים המערביים, יהודי אוקראינה, רוסיה הלבנה ופולין. הם חיים באסיה התיכונה מדורי־דורות; לפי המסורת עוד מהתקופה האשורית; על כל פנים התיישבו כאן עוד מלפני המנין החדש“. בהווי שלהם התבוללו יהודים אלה במידה ניכרת באוכלוסיה של הסביבה. הם לא שמרו את שפתם ומדברים טאדז'יקית, או אוזבקית. לפי התעסקותם הם נבדלים במעט מאד מן האוכלוסיה העירונית של העמים האחרים. רק בדתם ייבדלו מאחרים. תחת שלטון החאנים המוסלמים היה מצבם קשה לבלתי־נשוא — איסור לרכוש קרקע, ישיבה בגיטו, איסור לרכב על סוס בערים, כפייה לשאת מלבוש מיוחד וכל מיני עלבונות אחרים... „שיחרורם הגמור של יהודים אלה בא כמובן לאחר מהפכת אוקטובר, שעה שיהודי אסיה התיכונה קיבלו זכויות שוות עם שאר העממים של אסיה התיכונה ושל ברית־המועצות כולה“.

*
**

לאחר המסופר והמתואר עד כה מתעוררת השאלה מאליה: מה הם, איפוא, יהודי ברית־המועצות באספקלריה של האתנוגראפיה הסובייטית — לאום, עם, קיבוץ עממי, שבט, מיעוט לאומי או סתם קבוצה „אתנוגראפית“ הראויה לטיפול מדעי בה? מהו היעוד שלהם בקנה־מידה ארצי של מדינה רבתי זו?

תשובה, בלתי־ממצה אמנם, לחלק הראשון של השאלה נתונה אולי בצורת המיון של עמי ברית־המועצות והמדור המוקצה בו ליהודים שלה. היהודים של רוסיה האירופית מיוחסים כמובן אל קבוצת העמים הלא־סלאוויים, אלא שסיווגם ערוך בין המולדבאנים וה... צוענים. הוא הדין גם עם סיווגם בין המיעוטים הלאומיים של קאווקאז, שכן הם נתונים בין האשורים (הבאים לאחר היוונים) והצוענים. זאת ועוד אחרת: לחיבורו הקלאסי של טוקארב (והוא בלי ספק חיבור קלאסי) מצורפת גם מפה אתנוגראפית של עמי ססטר, ולכל עם, קיבוץ עממי או שבט מ־86 השמות האתנוגראפיים ניתן מספר מיוחד משלו, פרט לשנים שסומנו רק באות הראשונה של שמם ZE בתיבות הריקות שנועדו להם — יהודים וצוענים. גם אם נניח, שיהודי ברית־המועצות, אם כמיעוט לאומי ואם כקיבוץ אתני, אינם מרוכזים ואינם מהווים רוב לאומי בשום איזור מאיזורי ברית־המועצות, אין בה כדי לתרץ „מיון“ שכזה, ביחוד כשהוא נעשה בידי איש־מדע מומחה כטוקארב. ומי יודע מה היו המניעים לכך?

אשר לחלק השני של השאלה — יעודם, או נכון יותר, עתידם של יהודי ברית־המועצות בקנה־מידה ארצי — הרי נתונה אולי תשובה ממצה באותה תופעה עצמה, המכונה באתנוגראפיה הסובייטית בשם „קונסולידאציה לאומית“. הכוונה היא לתהליך הטמיעה של שבטים ועממים יחידים וליכודם בעם אחד גדול, כפי

שנתרחש הדבר ביחוד באסיה התיכונה מאז מהפכת אוקטובר לגבי ה"בוכאראזים", ה"חיוניצים", ה"קיפטשאקים" וה"קוראמינצים", שהפכו כולם לעם אחד המכונה עתה אוזבקים, או הטאקינצים, היומודים, הסאריקים והאחרים, המהווים עכשיו כולם יחד את העם הטורקמאני. בעבוד 407 של החיבור הנ"ל אנו קוראים: "בנוגע לעממים הקטנים של אסיה התיכונה, הרי גם אצלם ניכר עתה תהליך התמוגגות (הטאראנטשים והקאשגאראזים נתמוגגו בעם האויגורים), ואצל חלק מהם מוצאים התקרבות טבעית והתבוללות הדרגתית עם עמים יותר גדולים: הכוונה היא, למשל, לסארטקאלמאקים, הערבים, היהודים, הדו'משידים והאחרים. זוהי התמוגגות טבעית ובריאה, גידולן של האומות — אחת ההתגלויות של ההתפתחות הלאומית, פרי המדיניות הלאומית של המפלגה הקומוניסטית".

המבין יבין! אכזרית היא העובדה אבל עובדה היא. גם יהודי ברית-המועצות שאינם מהווים רוב לאומי ואתני בשום איזור מאיזורי ארץ זו, שפתם הולכת ומשתכחת מפיהם ובמפה האתנוגרפית לא סומנו אפילו במספר משלהם — נידונו ל"קונסולידאציה לאומית" שכזו. ובמידה שיהודי הארצות האחרות בעולם כולו, נכון יותר ראשי הציבור היהודי, באים ואומרים להתערב בנוגע לגורלם ועתידם של אחיהם אלה, הרי עלולה לבוא התשובה הלאקונית והשכיחה: זהו ענין פנימי של ברית-המועצות! והגיעה השעה להעמיק חשוב על הדרכים והאמצעים שיש לנקוט במצב עדין זה שנוצר.

ההגנה על יהודי ברית-המועצות והמאבק למען זכויותיהם מהווים ענין יהודי כללי, כלומר הם ענייניו של העם היהודי כולו. נוסף לצעדים הפוליטיים שיש לנקוט בהם, הרי ההגיון מחייב לעמוד בפרץ גם במערכה המדעית על רקע בין-לאומי. צורך חיוני הוא בשביל יהדות העולם לגייס את מיטב כוחותיה ואמצעיה ולייסד מכון אתנוגרפאי לחקר העם היהודי ליד אחת האוניברסיטות הידועות בארצות-הברית או במערב אירופה, כדי לעקור מן השורש מיון משונה ודעות נפסדות ביחד לעם היהודי.

הרצל לפני מושלי העולם

בשעה שהיה עומד בראש מורס לפני גדולי מושלי העולם ומשוחח עמיהם במנוחת הנפש, לא היתה כאן חוצפה, אף לא ליקוי בהבנת היחס הערכי, אלא זו היתה פעולת החזיון, ששלט בו, ששיווה לנגד עיניו, ושלפיו עמדו מאחורי גבו שנים-עשר מלאכי בני אדם רמי-מעלה שמילאו את ידו להיות בא-כוחם ולמענם לא היה רשאי למחול על כבודו. — — — הרצל היה גאון הרצון; רצונו היה היסוד הגדול ביותר שבטבעו הגדול; שום דבר לא יכול היה לפגום את רצון-היהלום הזה.

— מאכס נורדאו: שאלת היהודים ופתרונה. הוצאת

ההסתדרות הציונית ירושלים, תש"ך, עמ' 235—236.

הַשָּׁפָה הַיְהוּדִית-סְפָרְדִית (לְאֲדִינֹ)

מאת ד"ר שמעון מרכוס

מעמדה לפנים ובזמננו

מבין הניבים היהודים-רומאניים (יהודי-ספרדי, פורטוגזי, צרפתי, פרובנסאלי ואיטלקי), הוכיח הניב היהודי-הספרדי את החיוניות הגדולה ביותר. בעוד ששאר הניבים היהודים-הרומאניים נעלמו במוקדם או במאוחר, האריך הניב היהודי-הספרדי ימים. מגורשי ספרד והאנוסים שיצאו את ספרד אחריהם השרו בכל מקום בו הם מרוח השפה הספרדית ותרבותה. יש שהצליחו להשליטה במגע יום-יומי עם זולתם וכבשו לה עמדה בלעדית במיסחר. דורות על דורות היתה השפאניולית שלטת בסאלוניקי. עוד בתחילת מאת העשרים, כשימשה של שפה זו התחיל שוקע, באו הדברים האלה בכתב-עת יהודי-צרפתי:

„האריסטוקראטיה היהודית עתיקת-היומין מדברת (בסאלוניקי) איטלקית, הבורגנות הצעירה — צרפתית, ברם השפה המשותפת לכל היא הקאשטייליאנית, שנשמרה די טהורה בפיות דובריה. שפה זו, שמוצאה מארץ רחוקה, הפכה בעיר לאספראנטו, מה מדברים היווני, התורכי, האלבאני, הבולגארי והזר, נהג החשמלית התורכי, המלצר היווני בבית-קפה, מצחצח הנעלים הצועני יפנו אליכם בלשון סירואנטיס לכשיתעורר ספק בלבם בדבר השתייכותכם הלאומית“¹.

בין השפות בעלות מעמד רשמי בממלכת תורכיה נכללה גם היהודית-הספרדית. בהסתמך על הודעת הציר ההולאנדי בקושטא, מפרסם משרד החוץ ההולאנדי בשנת 1915, שהיתה שנת מלחמה, רשימת שפות בהן מותר להשתמש בחליפת-ידיעות המתנהלת עם תורכיה על-ידי הדואר והטלגראף ובתוכן כלולה גם היהודית-הספרדית. ברובע היהודי (ג'ודרייה) עצמו לא נשמעו בדרך כלל צלילי שפה אחרת מלבד „ג'ודיזמו“. המונים רחבים בארצות המיזרח לא ידעו גם על קיומה של שפה ספרדית ממש. מעשה באוניה ספרדית שהגיעה לקושטא בשנת 1924. התורכים והיוונים אמרו עליה כי היא „אוניה יהודית“, היות ואנשי הצוות שלה דיברו בלשון המתהלכת בשכונת היהודים. מהגרים יוונים מסאלוניקי שבאו למכסיקו תמחו על ש„כל העולם“ מדברים „יהודית“. הדבר היה לפלא גם בעיני יהודים ספרדים ישישים, שבאו אל בניהם בסאלואדור, ניקאראגואה, מכסיקו ופירו.

1) L'Univers israelite, 69 annee, 17, 23 janvier, 1914.

אמנם לא לעולם חוסן. כל עוד לא התפשטו יהודי המיזרח מבחינה כלכלית וכל עוד היו מכונסים בתוך עצמם, יכלה היהודית-הספרדית להחזיק מעמד. בד בבד עם התרחבותם הכלכלית, החברתית והגברת קשריהם עם ארצות אירופה, הולכת ונשמטת הקרקע מתחת לרגליה של השפה. זרם ההשכלה שחדר לתוגרמה היה בעוכריה של השפאניולית. את המהלומה הראשונה הנחיתה עליה חברת "כל ישראל חברים" (אליאנס), שפתחה בפעולה תרבותית ענפה ונמרצת בתורכיה ובצפון אפריקה. מינשרם הנלהב של שבעה עשר מיסדי האליאנס הצעירים בדבר תכניותיהם פורסם בלשונות שונות, פרט ללאדינו — אות מבשר רעה! בתי-הספר החדשים של ה"אליאנס" בשפת ההוראה הצרפתית באו לרשת את מקומם של בתי תלמוד-תורה וה"מילדארים" (חדרים), בהם שימשה הלאדינו שפת הוראה במשך דורות והמשיכה את הרציפות התרבותית-ההיסטורית בקרב יהודי ספרד. מאורעות שבאו במרוצת הזמנים, כגון הכרזת הקונסטיטוציה העותומאנית (1908), מילחמות הבאלקאנים (1912—1913) ומילחם העולם הראשונה (1914—1918) — חתרו חתירות יותר ויותר עמוקות מתחת לניב היהודי-הספרדי. הוא נדחק לקרן זווית מאין-אונים להחזיק בעמדתו שהיתה לו עד כה בחיי הציבור. במשפחה היהודית נותקה שלשלת השפה: הסב והסבה שמעו שפאניולית בלבד, ההורים, בני דור המעבר, ידעו יהודית-ספרדית וצרפתית, אך עם ילדיהם דיברו צרפתית, ושוב לא שמעו הנכדים את שפת הזקנים. בתורכיה החדשה נודעת עוד חשיבות לצרפתית בקרב הציבור היהודי, אבל עליה לפנות את מקומה לתורכית. לאחר כינון המישטר החדש במדינת זו, התחיל הנוער היהודי לבקר בבתי-ספר תורכיים, ובתי-הספר היהודיים עצמם הפכו תורכים בזמן קצר. בבוקארשט (בשנות השלושים) היו הורים שדיברו עם ילדיהם לאדינו, אך אלה ענו להם תכופות בצרפתית-באלקאנית, שאפשר היה עוד להבחין בה את השפעת הלאדינו. לבסוף ניצחה גם כאן שפת הארץ. עתון יהודי מעיד בקשר לטכס בר-מצוה שנערך באחד מבתי-הכנסת בפאריס בשנת 1936: "יהודה הצעיר השמיע את קולו ביהודית-ספרדית כדי לגרום נחת-רוח לסבתו".

אין לשלול כיום את העובדה, כי מבין שלוש שפות-הגלות העיקריות: אידיש, יהודית-ערבית ויהודית-ספרדית, שתי האחרונות מתחסלות והולכות. המרכזים העיקריים של היהדות הספרדית בארצות הבאלקאנים נתפרקו עקב ההרג והטבח שנערכו בהם ועקב ההגירה לארצות אחרות, ובראש ובראשונה למדינת ישראל ולא נשארו בהם אלא שרידים בלבד. חוץ מארצות הבאלקאנים קיימים עוד מרכזים אחרים של דוברי לאדינו: בתורכיה, באפריקה הצפונית והדרומית, בצרפת, בארצות-הברית ובארצות אמריקה הלאטינית. ברם, מרכזים אלה הם כה רופפים עד שאין שיכולתם לעמוד בפני לחץ הסביבה. השפה השפאניולית חולפת ועוברת בכל אתר ואתר בו נמצאים יישובי יהודים ספרדים. היא נדחית על-ידי הצרפתית באיזורי השפעה צרפתית, על-ידי אנגלית בארצות אנגלו-סאכסיות, על-ידי תורכית במדינת תורכיה ועוד. השפה גוססת ללא כל תגובה והתנגדות מצד

דובריה. תהליך התפוררותה שנראה ברור לעינים לפני מילחמת העולם השנייה, הוחש יותר לאחר מילחמה זו. אכן נכון הדבר, כי עוד יישמע צילצול הדיבור היהודי-הספרדי פה ושם, אולם הדור הצעיר אינו נזקק לחלוטין לשפה זו. הוא אינו יודע לקרוא עתונות וספרות שנכתבו באותיות רש"י. השכבות „העליונות” של החברה הוזיחו מזמן את היהודית-הספרדית, ורק העם הפשוט ממשיך עוד לדבר בה. לא אגזים אם אומר, כי המדינה היחידה, בה מטופחת עדיין היהודית-הספרדית, היא מדינת ישראל, על עתוניה השפאניווליים. על תחנת-השידור השפאניולית ועל דרשניה בלאדינו באזני קהל מתפללים שאינם שומעים עברית.

היהדות הספרדית וקשריה עם תרבות ספרד לאחר הגירוש

לאחר גירוש ספרד היו קבוצות קטנות של אנוסים מגיעות ברציפות למיורח אירופה ולאמריקה עד המאה ה-18. קהילות ישראל שקיבלו תוספת דם חדש נתרענו על-ידי המהגרים החדשים, שדרגתם התרבותית היתה די גבוהה ושדיברו ספרדית חדשה ומפותחת. הספרדית הארכאית בפי יהודי המיורח קיבלה לתוכה יסודות לשוניים חדשים, שלא נתנו לה לקפוא על השמרים. צידם הרוחני של הבאים החדשים כלל גם פולקלור ושירי עם, שהגיעו מספרד ונפוצו על-ידי יהודים בערי המיורח. החכם הספרדי מינינדיז פידאל הצביע בשעתו על הקשר הרוחני בין יהודי ספרד לבין ספרד עצמה. היהודים שמרו בנאמנות על „הרומאנסות”, בעוד שהספרדים עצמם שכחו חלק גדול מהן. הוא הוכיח, כי השיר „מות הדופס של גאנדי”, בן האפיפור אלפסנדר הרביעי, עוסק במאורע היסטורי שאירע בשנת 1497, זאת אומרת, אחרי הגירוש. הרומאנסה על מות הנסיך דון חואן משנת 1497 נשתמרה בקרב צאצאי המגורשים בלבד. שיר אחר, „ראשי שבעת בני המלך של לארה”, נתפרסם בפעם הראשונה בשנת 1614. נשי החצר של המלכה איזאבלה שרו בזמן הגירוש את השיר „אלפסנדרה רוצה למות מיסורי הלב”. שיר זה נעלם והופיע בבלגראד במאה ה-16 בנוסח שונה: („המלך הטוב חולה מיסורי הלב”). תרבות ספרד טופחה על-ידי ספרדים שישבו מחוץ לארצם. באיטליה היו סופרים מובהקים, ביניהם כאלה שרחשו ידידות ליהודים ספרדים². למישפחת אברבנאל היו מהלכים בחברה הספרדית הגבוהה. האציל הספרדי דון פידרו די טולידו מסר את חינוך בנו בידי בנבנידה אברבנאל, אלמנתו של ר' שמואל. היהודים לא שמרו איבה בלבם לספרדים ופורטוגיזים והיו מסייעים להם במצוקתם עד כמה שידם היתה מגעת. בעקב מפלתו של דון סבסטיאן בשנת 1578 על אדמת אמריקה נלקחו הרבה אצילים פורטוגיזים לעבדים. ר' עמנואל אבוהב מספר בחיבורו „מונולוגיה” כדברים האלה: „וסיפר לי הח' דוד פאיאן, תושב אלקאזארקוויור... שאלה האומללים מתנחמים בזה שנמכרו לעבדים ליהודים, בידעם את רחמנותם”. הקאפיטאן דומינגו די טוראל, שנפדה בחלב בשנת 1634 על-ידי יהודי משפיל, מספר, כי היהודי הזה הפיר את המשוררים הספרדים של המאות ה-16 וה-17 וידע

2) Coleccion de Libros Espanoles Faros o Curiosos, I, Madrid, 1871, 76-77

בעל־פה קטעים מיצירותיהם: «על כל צעד ושעל הביא מובאות ממשוררים חשובים של ספרד, כמו גונגורה, ווילאמידיאנה ואחרים... השפה המתהלכת ביני ובין משרתיו ובינם לבין עצמם היא הקאשטיליאנית, אשר שומרים עליה מאז גירושם מספרד... הם שולחים את בניהם לאירופה, לפלאנדריה, לספרד ולאיטליה...»³.

במאות ה־16 וה־17 דיברו עוד היהודים ספרדית מקורית למדי. הנוסעים הספרדים שביקרו בסאלוניקי השתוממו לשמוע את שפתם מרחק רב ממולדתם. חמשים שנה לאחר הגירוש כתב גונזאלו די אילסקאס: «רבים (מבין המגורשים) עברו לקושטא, סאלוניקי, לקאהיר ולברבריה. הביאו מכאן את לשוננו, ועדיין שומרים עליה ומשתמשים בה בחיבה. ידוע כי בערי סאלוניקי, קושטא, אלכסנדריה וקאהיר, בערי מיסחר אחרות ובוונציה לא יקנו ולא ימכרו ולא ישאו ולא יתנו בלשון אחרת, מלבד בספרדית. הפרתי בוונציה הרבה יהודים מסאלוניקי, שדיברו קאשטיליאנית, על אף היותם צעירים, כמוני וגם יותר ממני»⁴.

שפה ספרדית טהורה טופחה על־ידי האנוסים האריסטוקראטים בערי ליבורנו ואמסטרדאם, בהן ייסדו «אקדמיות» ספרותיות, כמתכונת ספרד ופורטוגאל. הנוסעים ניקולאס די ניקולאי ופייר בילון, ששהו בתורכיה במאה ה־16 כותבים, כי היהודים היו מדפיסים ספרים גם בספרדית (הכוונה היא לספרדית באותיות עבריות). ר' יעקב בן חביב כותב בהקדמתו ל«עין יעקב», שמצא הרבה ספרים בספרדית וביניהם הספר «נהר פישון» לר' יעקב אבוהב, קושטא, 1536. ספריו של ר' משה אלמושיניו (1515—1585): «הנהגת החיים» (סאלוניקי, 1564), Extremos y Grandezas de Constantinopla (מאדריד, 1638) נכתבו באותיות עבריות ובשפה קאשטיליאנית טהורה על אף ההבראיזמים שבהם. ספרים ספרדים באותיות לאטין ניות היו יהודים מדפיסים במערב. הח' אמאדור די לוס ריאוס כותב: «מה שמושך את תשומת לבנו הוא לראות נרדפים, החיים חיי הגבלות ובחליפות גורל משתנות, מטפחים על טהרה בארץ זרה את שפתה ושירתה של ארץ המולדת»⁵.

ירידת השפה היהודית-הספרדית ומאמצים לחידושה

אמנם כבר במאה ה־16 אפשר להבחין בחדירה של יסודות תורכיים ובאל־קאניים ושינויים מורפולוגיים. לאות ולדוגמה ישמשו הטכסטים השפאניוליים שבשאלות ותשובות ובהספמות, שנכתבו בממלכת תוגרמה. העדויות הכלולות בפרוטוקולים של בתי־הדין נמסרו בשפת דובריהן, אם גם ניכרת בהן השפעת שפת הכתב, כי המחבר המוסר את העדויות מוסרן בתחביר העברי.

ירידת הלאדינו בולטת במאה ה־17. היא מאבדת מטהרתה. השפה הקאשטי־ליאנית מתפתחת והולכת בארץ מכורתה; היהודית-הספרדית, מאידך, שומרת על

3) R. Minendes Pidal, Catalogo del Romancero judio-español, 1050-55.

4) Historia Pontifical y Católica, Barcelona, 1606, 1096.

5) Historia social, política y religiosa de los judios de España y Portugal, Madrid, 1876.

המבנה הישן של השפה הספרדית וסוללת לה מסלול מיוחד. במשך הזמן נעשית הספרדית הטהורה לבלתי מובנת להמוני העם. ר' משה אלמושיני מצא לנחוצו לערוך בסוף ספרו "הנהגת החיים" רשימת מלים קאשטיליאניות קשות המצויות בספרו עם תרגום עברי בצידו, למען יובנו לקורא. ר' יעקב לומברוזו, שהוציא בשנת ש"ז (1617) בוונציה תנ"ך עם פירוש ותרגום המלים בלאדינו, קובל על שיבוש הספרדית הטהורה ומכניס את התיקונים הדרושים כתרגומי מלים וביטויים. הוא אומר בפירושו למלים "ועצי שטים" (שמות כ"ה, ה'): "סידרוש ולא סיד-רוניש, כי המלה הזאת עלתה בפי האנשים משובשת, כי כשבאו מספרד היו לועזים בלשון ספרד נקי בלי שמרים עד שיצאנו מארץ מולדתנו ואספנו מכל לשונות מזה א' ומזה א', והראשונה נכונה בפי הכל סידרוש, כי כן נקראים. אח"כ עשו הצירי של סידרוש בחי"רק שידרוש, והוא דבר אחר, שהוא העץ שממנו האתרוגים יוצאים. אח"כ נשתבש והכניסו נון בינתים ולא עוד, אלא שהקדימו הוא"ו לריש ועלה הכל קמשונים ואמרו זידירונוש ואחרים סיוורנוש ואין ממשות בשום א' מהם וככה עושים בכל שאר מלין שאינם ידועים והעיקר כלשון ספרד שאנחנו פותרים סידרוש".

כתיבת השמות הנכונה בגיטין אילצה את הרבנים להתחקות על שרשי השמות ולהקפיד על דיוקם על-ידי השוואה עם הקאשטיליאנית הטהורה. בשנת ת"ם (1680) נתעורר ויכוח בענין גט של אשה ששמה היה לידיסיא. ונסתפקו אם נכתוב דיליסיא או לידיסיא... אחר כך בא החז"ש כהר"ם ציון נר"ו ואמר שעיקר השם הוא דיליסיא והוא לשון קאשטיליאנו או איטאליינו, נגזר מלשון דיליטי, והביא ס' לשונות הגוים מבית דוסו מורו"ן נקרא בוקאוולארינו די לאש לינגואש טוסקאנה אי קאשטיליאנה⁶) ומ"ב וז"ל דיליציא קירי דיזיר ריגאלו או דילינטי...⁷) אח"כ ס' מלשונות הגוים ולה"ק... וז"ל דליסיא איספאניול דיליטי... לה"ק עונג, תענוג, ובמקום אחר כתוב: טיליסיא, לשה"ק שמחה, ששון, איספאניול אליגריאה⁸).

באיזמיר נשאלה שאלה בענין השם "בינונידה", אם יש לכתבו בבי"ת רפוייה או בוי"ו. ועל זה באה תשובה: "אי בדידי הוה עובדא הייתי כותב בב', והראיה שכמה פעמים אין מספר שמעתי בשאלוניקי שאומרים בינבנידא, וגדולה מזו שאפילו הבי"ת השנית קוראים אותה במבטא ב' ולא במבטא וי"ו. נראה שעיקר השם הוא בב', שידוע שלשון ספרדי המדויק הוא המורגל בתושבי שאלוניקי יע"א"⁹).

הניב היהודי-הספרדי קלט לתוכו, כאמור, יסודות זרים וצורתו נתעוותה.

6) מלון לשונות טוסקאנה וקאשטיליאנית.

7) דיליציא — משובח ונעים.

8) שלמה בנימין הלוי, לב שלמה, אבן העזר, סי' מ"ח ור' משה בן חביב, גט פשוט.

דף ק"ס.

9) שם, סי' מ"ט.

אמאדור די לוס ריאוס אומר בנידן זה: „בא וראה דברים המביאים לפעמים תוצאות לא ישוערו. השפה הספרדית, שהיא כה עדינה וכה פיוטית, אשר הרבה סופרים יהודים כתבו בה ספרים בעלי-ערך, ירדה פלאים. הקוראים לעצמם לומדי תורה וחכמיה משתמשים בדיבורם בשלוש מלים עבריות לעומת מלה ספרדית אחת. העוסקים במיסחר משתמשים במלים תורכיות, יווניות וספרדיות ומערבבים הכל ללא טעם. שפת אבותינו היפה נהרסה כליל“. ועוד: „ידידנו הריברטו גארסיא די קירידו מזכיר את יהודי איזמיר באחד ממאמריו המצוינים על מסעיו במזרח. הוא אומר שהם מדברים בשפה ספרדית די משובשת, בה נשתמר מיספר די גדול של ביטויים מתקופת הגירוש... במאה ה-19 יימצא בקושי יהודי בקרב אומות אירופה, שיטפה את השפה הקאשטיליאנית על טהרתה ושיהיו לו אף ידיעות קלושות מספרותנו הקאשטיליאנית“¹⁰).

הסינאטור אנחל פולידו (סוף המאה ה-19 והתחלת ה-20), אשר עוד נייחד עליו את הדיבור, פוסק, כי היהודית-הספרדית היא שפה מנוונת, הסרת-צורה, משובשת, ללא כללים ודקדוק, ללא הארמוניה וללא ביטויים מבריקים, שעברה מאב לבן בקבלה בלבד. אין זאת שפה, אלא ז'ארגון, הדומה לבנין חרב. ואמנם היהודית-הספרדית נשתמרה עד ימינו על ידי זה שנמסרה בירושה מדור לדור בעל-פה בלבד. היא לא נלמדה במיוחד בבתי-ספר, אלא עברה מן הרב את תלמידיו כלשון שימוש, אגב הוראת לימודי הקודש.

הירידה הלשונית באה מחמת הינתקותם של יישובי היהודים ממרכזי התרבות בספרד. היהדות הספרדית לא המשיכה לשאוב מאוצרות הרוח של ספרד ולא ניוונה אלא משיירי תרבות ספרדית שהובאה על-ידי הגולים לארצות פזוריהם. יהודי ספרד נתקפלו בתוך עצמם וקשריהם עם הסביבה, הן במזרח אירופה והן בצפון אפריקה, לא היו מהודקים. ואף-על-פי-כן לא פסקה החדירה הלשונית אל ניבם המדובר. הלשון התורכית השפיעה במידה ניכרת על השפאניולית והשפעה זו הורגשה יותר במרכזים תורכיים-לשוניים כשהיא פוחתת והולכת ביישובים בלתי-תורכיים. מלבד השפעת הצרפתית, יש לציין גם השפעת השפה האיטלקית, שהוכנסה כשפת לימוד על-ידי הצרפתית בבתי-ספר שונים של ה"אליאנס" והשפעת לשונות אחרות. אין תימה, איפוא, שנוצרה מבוכה לשונית. הירידה הלשונית באה בעקבות ירידתם הרוחנית הכללית של יהודי ספרד¹¹. המוני העם המשיכו לדבר בשפתם; אשר למשכילים, הרי בחלקם התיחסו אליה בוליוול ובחלקם שאפו לטהרה

10) Estudios históricos, políticos y literarios sobre los judíos en España, Madrid, 1848-A1 lector, p. 645.

11) תופעה דומה לזו של השפעת הצרפתית על לאדינו יש למצוא בספר עצמה ביחס לשפה הקאשטיליאנית. בקשר לכך כותב רפאל קאנסינו אסנסו, עורך העתון El País מאדריד, ב־20 ביוני, 1904: „דיבורנו הקאשטיליאני נפגע בהרבה מהשפעה צרפתית לשונית עד כדי איבוד מקוריות, שצינה אותו לפנים. המהירות בה רכשנו תרבות זרה הביאתנו לידי סיגול אופני ביטוי ששינו את טבעה של שפתנו, אשר אך משכילים מועטים מיטיבים לכתוב בה פיוס. ביטויים ספציפיים שלאדינו שמרה עליהם בהקפדה, נידחו אצלנו על-ידי מלים צרפתיות, שאין להן אותו החוסן ואותו הדייק כמו לשפתנו. על התרבות הספרדית עובר משבר חמור“.

מן הסיגים שדבקו בה ולהרימה משפלותה. אנו קוראים בעתון השפאניולי „אל טלגראפו“ מיום 23 ביאנואר, 1894: „אין אנו מוצאים בלאדינו את אותן הסגולות, אשר אחדים מוצאים בה. אנו סבורים, כי כל עוד שאנו נזקקים לה, עלינו לשכללה על מנת שתתקרב לשפה הקאשטיליאנית ממנה חוצבה. אין אנו מתיימרים לכתוב בשפתם של סירוואנטיס, קאלדירון ולופה די וויגה. ברם, עלינו לנפות את הז'ארגון שלנו ולקרבו יותר ויותר לספרדית הטהורה.“ היו כאלה שרצו למצוא את סיבות הירידה בכתב העברי, בה נכתבה היהודית-הספרדית, כאילו היה כתב זה בעוכריה של התפתחות השבט הספרדי. בסוף המאה שעברה נוסד בווינה איגוד סטודנטים יהודים-ספרדים בשם „אספיראנזה“ (תקווה). ב־15 ביאנואר 1900 פירסם איגוד זה כרוז בו נאמר: „ליהדות הבאלקאנית יש אלפי נימוקים היסטוריים, לאומיים, אטניים והמריים לשמור על השפה הספרדית, המשמשת קשר בין יהודי המיזרח. משתזנח השפה ותידחה על-ידי שפות המדינות, נחדל מלהוות ענף גדול של העם העברי, נהיה מפורדים לחטיבות קטנות, לסיעות, נטולות אפשרות של הידברות והכרת הקשר המקשר אותן... ברם, הלשון בה אנו משתמשים, מכילה הרבה שגיאות, שנגרמו על-ידי האותיות העבריות בהן אנו כותבים... ז'ארגון זה אינו יפה לא למדעים, לא לספרות ולא לשמש אמצעי הבנה בינינו לבין עצמנו ובינינו לבין העולם הרחב. שפה זו, חסרת כללים ושיטה מדעית, אינה ראויה כי יטפחו אותה אנשים שוחרי דעת ותושיה... היא אינה מכשרת להביע מחשבה עמוקה ומופשטת, או הגדרה מדעית וטכנית. משום כך אין לנו, יהודי המיזרח, היכולת להוציא מקרבנו אנשי ספרות ומדע...“ לשם הטבת המצב מציע „איל פרוגריסו“: „הצעד הראשון והעיקרי הוא השימוש באותיות לאטיניות.“

בשנת 1904 פרץ פולמוס בעתונות היהודית בדבר הכתב העברי וחיוניותה של לאדינו. היו שדרשו פשוט להיפטר מניב זה, כגון העתונאי הנודע פריסקו, שלא האמין בעתידה של השפה, אשר בעיניו אינה אלא „שפת עלגים, בלי דקדוק וכלי אוצר מלים עשיר“; והעתונאי גד פראנקו, שהתנגד לקיומה של הלאדינו ודרש החלפתה בתורכית או בשפה אירופית. אחרים יעצו להחזיק בה, לחדשה ובלבד שלא להשתמש באותיות עבריות, כי אם בלאטיניות או ערביות, כגון הח' חיים ביג'יראנו, שדרש בעתון „אינסטרקטור“, להרים את היהודית-הספרדית משפלותה ולהפכה לשפה מודרנית; והח' אברהם דאנון, שדרש לקרב את הלאדינו לקאשטיליאנית ולהכניס אותיות לאטיניות. אחד המצדדים הגלחבים בזכות הלאדינו היה העתונאי שמואל סעדי הלוי, וכדאי להביא את דבריו: „יום בו תודפס מלה יהודית-ספרדית באותיות אחרות מאשר בכתב רש"י או בכתב מרובע, ביום זה תהיה שפת אמנו מתה וקבורה. הלאדינו, מנוקה מן הבארבאריזמים, צריכה להיות קדושה לנו, כשם שקדושה היא הלאטינית של הכנסיה או היוונית הקדומה. הלאדינו, כמות שהיא, יש בה היכולת להביע את כל הרעיונות ולמסור כל צורות של לשון מושלמת, ספרותית, מדעית, פילוסופית וטכנית. אל נחללנה.“

העתונות האיברית עקבה בהתענינות אחרי הוויכוח שנתגלע בקשר לבעיית

הספרדית. הסופר אסינס הנ"ל פירסם ב-1 ביולי, 1904 מכתב בעתון השפאנוילי „איפוקה” מס' 1446, שעורכו היה שמואל הלוי, בזה הלשון: „אין לי אלא להביע את הסכמתי המלאה להשקפתו של עורך ה„איפוקה”, מר שמואל סעדי הלוי. הוא צודק ברצותו לטפח את הלאדינו ולעשותה לניב מוכשר ליהפך כלי ספרותי הגון... אין אני מאלה השואפים לשנות את ניב הלאדינו לשם חידושה, כביכול. אני אוהב את הדיבור המתוק הזה, את חמימותו, את חיגו, את סגנונו הארכאי המשרה רוח אגדה על הכל... אני מעריצו בראותי כי בימינו מדברים וכותבים כמו בתקופת הקלאסיקונים. חוששני שמא יבולע ללשון אם יחדשו, כביכול, דיבור נחמד זה”.

הטענות נגד הכתב העברי כאילו גרם לירידת העדה הספרדית, אשר היתה בתחילה מערבית בטבעה והפכה להיות מיורחית, לא פסקו גם בזמן החדש. אכן טענה זו יש בה משום גזמה. אין לשלול לחלוטין השפעה כלשהי של הכתב העברי על הדיבור הספרדי, שנשתבש פה ושם בגללו. על כל פנים לא הכתב „הקים סייג מסביב לעם”, כפי שטוען הסופר נחמה, ולא הכתב כשהוא לעצמו היה בגורמי ירידתה של העדה הספרדית¹².

בספר עצמה נעשו נסיונות לחדש את הקשרים עם יישובי היהודים הספרדים במיזרח אירופה ובצפון אפריקה ועם עשרם התרבותי-ההיסטורי. ההתענינות בשבט היהודי-הספרדי היתה כרוכה באידיאולוגיה מדינית. אחד מדבריה הראשיים של תנועה זו היה אמיליו אי ריפולי (מת ב-1899). התנועה הפרו-יהודית קיבלה ממדים יותר רחבים על פעילותו הציבורית והספרותית של ד"ר אנז'יל פולידו (סוף המאה ה-19 ותחילת מאת העשרים), עסקן ספרדי ציבורי נודע, חבר הסינאט הספרדי ושר לעניני חוץ בימי מילחמת העולם הראשונה. פולידו גילה את „הספרדים בלי מולדת” במסעותיו שערך בארצות הבלקאנים ובמיזרח התיכון. הוא ביקר גם בירושלים ושמח למצוא בה בית-דפוס (של משה עזריאל), שהיה מספק בלאדינו עתונות וספרות לתורכיה כולה. בישיבת הסינאט הספרדי של 13 בנובמבר, 1903, נשא נאום בו אמר בין היתר: „הכרתי רבים במיזרח המשתמשים בשפה הספרדית ביחסיהם האינטימיים, ואפילו בקשריהם המיסחריים. יש בידי להבטיח כי הקאש-

12 יחס של זלוול לשפות הגלות אנו מוצאים כבר אצל חכמי הקראים. אחד מהם, נסים בן נוח (כנראה במחצית הראשונה של המאה התשיעית) כותב, כי לגבי דידו הארמית אינה שפת היהודים, כי אם „לשון אשורים וארמים שהוא לשון חרפה לאנשי הגולה... לשון עלגים” (שמחה פינסקער, ליקוטי קדמוניות, וויען, תר”ך, עמ' ל”ח). אנו עדים לתופעה דומה בתחומה של היהדות המערב-אירופית. בצרפת היו המשכילים היהודים מציינים בשעתם את היידיש כ„לשון בלתי-מובנת וזגומה” ומשמשת אחת המניעות העיקריות להפצת השכלה בקרב העם (ר. מאהלי, דברי ימי ישראל, דורות אחרונים, כרך א', עמ' 113). הח' צונץ סבר, כי מומן שהתחילו יהודי גרמניה לדבר ב„וארגון” ירדה רמת הדרשות בבתי-המדרש, כי סגנון ואמנות אפשיים אך בשפה קלאסית” (Abrahams I, Jewish Life in the Middle Ages, New edition, London, 1932, 35-6) באחת הקומדיות אשר ביהודית-פימונטית (כנראה מטורינו) מן המאה ה-19, אומרת בתורה יהודית שהיא מבוזה את המבטאים היהודיים-טורניים העתיקים, היות וחיי הגיטו אינם אקטואליים בשבילה (שפיצער ל, דער אויסקוים פון די יידיש-ראמאנישע שפראכן, ייווא בלעטער, 14, 1939, עמ' 205), ועוד.

טייליאנית נחשבת בעיניהם כשפה משלהם, כשפתם הטבעית ובמקומות אחדים קיים ענין רב בשמירתה". פולידו סיפר לסינאטורים על מפעלו של חיים (אנריקיי) ביג'יראנו, בימים ההם מנהל בית-ספר יהודי בבוקארשט ולאחר מכן רב ראשי באדריאנופולי ובקושטא, למען החיאתה של השפה הספרדית. בחגיגה אחת שנערכה בבית-הספר הקריא ביג'יראנו שיר מקורי משלו, שמצא פולידו לנחוץ להקריא באזניהם של חברי הסינאט. השיר שנתחבר בלשון קצרה, שופע, לדעתו של פולידו, אהבה למולדת הספרדית ולשפתה. ביג'יראנו משמש בכך מפע לגשות אותה אינטליגנציה יהודית-ספרדית, שנכספה לחדש את ימי הספרדיות כמקדם. פולידו פנה בכרוז ליהודים ספרדים לחזור למולדתם העתיקה, שפלטה אותם בשעתה והנכונה לקבלם בזרועות פתוחות. הוא כתב כמה ספרים על התקרבות בין בני ספרד ובין היהודים הספרדים ועל החזרתם של האחרונים לספרד.

פולידו הראה ענין רב בניב היהודי-הספרדי ואת ידיעותיו המרובות בשטח זה גיבש בספרו "הספרדים בלי מולדת", פרקים 3—8, עמ' 61—176. הוא מחלק את המשכילים ואת הסופרים היהודים-הספרדים לארבעה סוגים: א) אנטי-קאשטיי-ליאניסטים, הרוצים בהיעלמותה של היהודית-הספרדית. ב) דיאלקטיסטים, או אוטונומיסטים, המעונינים בקיומה. ג) אפורטוניסטים או אקלקטיקים, המביאים בחשבון את התועלת שבשפה. ד) הקאשטיליאניסטים או היספאנופילים, השואפים לתחייה מוחלטת של ניב משובש זה. פולידו דרש מאת הממשלה הספרדית לקיים קשרים מיסחריים עם יהודי המיזרח ולקבל על עצמה את הפצת התרבות הספרדית בקרב היהודים הספרדים. ידיעת הקאשטיליאנית הטהורה עלולה, לדעתו, לקרב קרבת-יתר את יהודי ספרד לספרד עצמה. והתקרבות זו עשויה לטהר את "הז'ארגון המשובש". הוא הציע לשלוח לליבאנטה מורים, ספרים, כתבי-עת, לייסד חברה כמתכונת ה"אליאנס", או לשתף פעולה עם חברה זו אם אין הדבר בגדר האפשרות. "סבורני שהאקדמיה לשפה צריכה לגלות ענין רב לבעיה זו ולטפל בה באהבה... היא צריכה לשאוף... כי הניב הספרדי ישתמר באותם המקומות ושיהא נבדל, על כמה שאפשר פחות, משפתנו אנו... יש ליצור, לחזק ולעודד קשרים ספרותיים כדי שיעריכו שם את האהבה שאנו רוחשים לגבי השימוש בלשוננו".

מסביב לד"ר פולידו התרכזו חוג של סופרים וחכמים ספרדים, כגון אמיליו מאנואל, מננדו גאלדוס פידאל, קאסטילאר אורטיגא ואחרים, שהתענינו בחייהם ובעברם של יהודים ספרדים, דרשו את החזרתם לספרד וגילו ענין רב גם בניב היהודי-הספרדי. דון איסידורו די אויוס כתב ספר: "היהודים הספרדים באימפריה האוסטרית והבאלקאנים", מאדריד, 1904, בו הוא מחווה את דעתו על השפה השפאנוילית במלים אלו: "אין אני נמנה עם אלה החורצים ללא רחמים גורדין שלילי על השפאנוילית, כאילו היתה זו שפה בלתי-מוכשרת לקידמה ולכל מעשה בעלי-חיובות. אין אני נמנה עם אלה, וביניהם לא מעט משפילים יהודים, החושבים את הלאדינו לז'ארגון. סבורני, כי לאחר הרחקת היסודות העבריים, התורכיים והזרים האחרים משפה זו ולאחר תיקוניהם של כמה אופני סגנון הזרים לאפייה

של לשוננו, לאחר ליטושה של השפה למען אנשי הטעם הטוב, כדי שיתעמקו בקריאת הקלאסיקנים שלנו, יוכל ניב זה ליהפך לשפה נעימה ובעלת ביטוי נמרץ, בעלת מתיקות ועדנה. נוסף על זה, אני חושב, שניב זה בהיותו משוכלל ונפוץ בעזרת פירסומים חשובים, יהיה בכוחו להשפיע רוב טובה על האידיום הקאש-טיליאני שלנו, אשר נעלמו ממנו ביטויים ומשפטים מועילים, אלגנטיים ובעלי-משמעות, שהגם עתה בחזקת ביטויים ארכאיים. במשך ימי שהותי בבוקארשט, בבלגראד, בקושטא ובערים אחרות, דימיתי כי אתקל בקשיים מרובים כדי להיות מובן. השתמשתי באמצעי ביטוי צרפתיים וגרמניים. ברם, שפות אלו היו מיותרות, כי השפה הקאשטיליאנית שגורה בפי רבים".

סופר נלהב אחרי התרבות היהודית-הספרדית היה רפאל קאנסינוס אסינס, "ציר ישראל בספרד", כפי שכינהו, סופר כשרוני, בעל נטיות מסתורין, שהגיע על-ידי חישוביו המיסטיים לידי מסקנה, שהוא עצמו יוצא חלציהם של האנוסים. סופר זה הוציא לאור מסות, ספורים קצרים, פואמות ונובילות, שתכנם רצוף תיאורים מחיי היהדות הספרדית, האפופים אווירת התחיה של התרבות היהודית-הספרדית. המלומדים אדולפו די קאסטרו, האב פידאל פיטא ואחרים עוררו התענינות והתלהבות לבעיית היהודים הספרדים ושפתם בקרב חברי המוסד "מוסד חפשי להוראה".

גם בימי הריפובליקה הספרדית השניה נעשו מאמצים כדי להמחיש את התענינות הספרדים ליהודי ספרד. ראש המדברים היה פרנאנדו די לוס ריאוס. ממשלת ספרד הריפובליקאנית הלכה בעקבותיהם של המשכילים והסופרים הראשונים. בשנת 1931 שלחה הממשלה מישלחת לערי סאלוניקי, קושטא, סקופיה לשם עמידה מקרוב על אפשרויות ההפצה של השפה הקאשטיליאנית וספרותה. בראש המישלחת עמד המו"ל של העתון "גאזיטה ליטיראריה", אירניסו חיימיניו קאבא-ליאירו. בקשר עם נסיעה זו נתפרסמו כמה מאמרים בעתון זה ובעתון "לה נסיון" בבואינוס-אייירס. הממשלה ניסתה גם לשלוח למיזרח מורי קאשטיליאנית ליהודים. אמנם פעולה זו לא האריכה ימים.

מה היתה עמדתו של הציבור היהודי לגישת פולידו וחבריו? בדרך כלל היתה זו עמדה של ציבור, שהעדיף את האינטרסים של המדינה בה ישב על רגשות, שלא היתה להם אחיזה במציאות. תגובה זו קיבלה ביטוי בדבריו של דוד פלורנטין, עורך "איל אביניר" (העתיד) בסאלוניקי: "הננו בטוחים, שנוכל לדבר בשם כל יהודי ספרדי, בלי יוצא מן הכלל, כדי להביע לפולידו את רגשי תודתנו העמוקים. חייבים אנו לו תודה מיוחדת בגלל עמדתו האיננה, בגנותו את הגזירות מלפני ארבע מאות שנה. אולם למרות כל הוקרתנו כלפיו, אין אנו מאמינים, שחזונו יוכל להתגשם. אין אנו "עם ספרדי מפוזר בתבל". הננו יהודים. ומשום כך עלינו להתנגד לאיזו אומה שהיא, שתמצא לרכוש אותנו... רובנו הננו נתינים עותומאנים, וכאלה לא נוכל להעדיף את האינטרסים הלשוניים, הספרותיים והמיסחריים של כל אומה אחרת... כנתינים עותומאנים עלינו לעמול למען האיני-

טרסים הכלליים של הארץ, הפורשת עלינו את חסותה ומעניקה לנו כמה טובות. הננו אנשים וכאלה עלינו להורות לבנינו ולתועלתנו צרפתית, איטלקית, גרמנית ולשונות אחרות, ואחר כל זאת אין זמן ומקום ללימוד הלשון הספרדית". עמדה שלילית אל השפאניולית באה לבסוף לידי ביטוי במאמרו של ד"ר מוריץ לוי, מי שהיה רב בסאראייבו, "הספרדים בבוסניה" ב"העולם הספרדי", וינה, 1923. לגבי דידו, אין השפאניולית יכולה לספק יותר את צרכיהם הרוחניים של היהודים. ואם כי יש להצטער, שנעלמת שפה זו, ששימשה קשר מאחד בין יהודי ספרד, אין זה אלא תהליך טבעי. היעלמותה של היהודית-הספרדית לא תגרום כל נזק להתפתחות הרוחנית של הספרדים.

בעית השמירה על הניב היהודי-הספרדי, מורשת האבות, הוסיפה להטריד את מוחותיהם של המשכילים היהודים בתורכיה, ארצות הבאלקאנים ומארוקו. בשנת 1923 ייסד חבר משכילים את כתב-העת "העולם הספרדי", סקירון לחיי חברה ותרבות, שהופיע בווינה ולא האריך ימים. בווינה חי מוסקו גאלימיר, יליד רומאניה, אחד ממעריציה של ה"ספרדיות". זה היה משוכנע, כי באפס קיומה של היהודית-הספרדית אין תקומה לספרדיות בכלל. יחד עם חברים תמימי-דעים אתו, קנה בית בווינה שנקרא "קאסה ספרדיטה" (בית ספרדי). בית זה צריך היה לשמש מרכז להפצת תרבות יהודית-ספרדית על יסוד השפה הספרדית. ה"קאסה" ריכזה 1400 חברים. מועדונים ספרדיים נוצרו גם בארצות הבאלקאנים. אך תנועה זו לא התפשטה, כי גם היא היתה חסרת אחיזה בחיי היהדות הספרדית, שלא יכלה ולא רצתה לסבב אחורנית את גלגל ההיסטוריה.

מני אז עוד דשה העתונות היהודית-הספרדית, כגון העתון "קול תורכיה" בקושטא, בענין זה מזמן לזמן, אבל בדרך כלל סילקו המאורעות, שבאו דחופים ומבוהלים על היהדות הספרדית, את השאלה מן הפרק.

זְכוּנוֹת עַל אוֹרֵיסָה בְּתִכּוּפַת הַהִשְׁכָּחָה *

מאת מ. בן־עמי

ה

אם חנכי בית היתומים לא הצטיינו בכשרונותיהם, הרי הצטיינו במידותיהם הטובות. הם היו שקטים ונעימי מזג. לא היה דואג לחינוך הילדים האלה. הכל היה בידי המפקח. אף־על־פי שהיה בעל ידיעות מספיקות לא היה מורה מטבעו. עיקר מטרת בית היתומים היה להספיק לחניכים חינוך מינימאלי ללא שום תכנית מסוימת. חינוך שיקל עליהם למצוא מחיתם בעתיד. על התלמיד היה לקבל ידיעות מספיקות בשפה הרוסית ובחשבון, ואת הידיעות האלה קיבלו החניכים בתלמוד־תורה. בבית היתומים הקפידו על המשמעת, שהילדים לא ישתובבו וישמעו בקול המפקחים. המפקח קיבל בעד עבודתו בסך־הכל משכורת של מאה וחמישים רובל לשנה עם דירה ומוזנות. על המפקח הוטל גם החוב לצאת עם הילדים לטיול ולהובילם לבית המרחץ.

החיים היומיים היו חדגוונים, כמו בכל מוסד מסוג זה. הכל התנהג באופן שיגרתי. הילדים קמו בימי הקיץ בשבע ובימי החורף בשבע וחצי. הם התרחצו. התפללו בציבור ואכלו את ארוחת הבוקר. בתשע הלכו אל התלמוד־תורה. בשתים עשרה אכלו את ארוחת הצהריים ונשארו בתלמוד־תורה עד ארבע. בשובם אל בית היתומים הכינו את השיעורים או שיחקו בחצר. פה, על יד הספסלים, היו הילדים מבלים את ערבי הקיץ. הם ישבו, סיפרו סיפורים איש לרעהו ושיחקו. בלילות החורף היו יושבים על אחת המיטות, או על הריצפה, ונהנים מן הסיפורים. הילדים הלכו לישון בשמונה, אולם רבים מהם המשיכו בשיחותיהם במיטותיהם למרות האיסור לדבר אחרי הזמן הקבוע לשינה.

בשבתות ובמועדים היו האמהות, האבות או הקרובים מבקרים את הילדים לאחר הצהריים. הביקורים האלה היו חביבים מאוד על החניכים והם חיכו להם ככליון עינים. הילדים היו נופלים על צווארי אמהותיהם ואבותיהם, נשקו להם וחיבקו אותם ובעיניהם ניראו דמעות — דמעות גיל. המנהלים הביטו על הביקורים האלה בעין זועמת, כי פחדו שה„חשוכים“ האלה ישפיעו על הילדים לרעה. הקרובים היו מבלים במוסד שעות אחדות והפרידה היתה קשה על כולם. הילדים היו עומדים על־יד השער זמן רב ומביטים אחרי הקרובים ועל פניהם תוגה חרישית. ביחוד סבלו הילדים מחוסרי אב ואם. הילדים האלה היו מחבקים את קרוביהם ומבקשים את קירבתם יותר מאשר הילדים המקבלים את פני אמותיהם.

* המשך הפרקים שנתפרסמו בחוברות הקודמות.

הרבה נתנו המפקחים ליתומים, אך רק דבר אחד לא נתנו ולא יכלו לתת — רגש של אהבה, אהבת הורים אל בניהם. המבשלת הכיטה על היתומים בעין רעה, ויחס העובדות אל היתומים היה יחס אפוטרופסי. הכל נעשה באופן מיכאני. בשעת הטול היו הילדים הולכים בשורה ברחובות כדי להראות ליהודי העיר שקיים בית יתומים. אל השדות ואל הגנים מחוץ לעיר לא היו מובילים אותם.

ט

אני הייתי היחיד שלא נמנית בין חניכי בית היתומים; רק קבעתי את דירתי שם וגרתי בחדר המפקח. החדר היה צר ואפל והאור לא חדר שמה. כל דלתות החדר היו מופנות אל חדרי המיטות כדי שיוכל המפקח להשגיח על הסדר. תלמיד המחלקה הששית הכין אותי אל הבחינות. הוא היה בחור כבן עשרים ואהוד מאד. הוא נתן שיעורים פרטיים בבתי האמידים ובכסף פירנס את אמו האלמנה ואת שבעת ילדיה. את רוב שעותי הפנויות בליתי בחדר המיטות של בית-היתומים, על יד החלון, והבטתי אל סימטות אבשינסקי — אחת הסימטות השקטות על שדרותיה של עצי השיטה. היה שקט מסביב. כל הילדים היו בתלמוד-תורה ורק מן החוץ נשמע קולו הערב של המנגן על הניבה המנגנת ושרה את ה"אריצ" מן האופירה "טראוויאטה".

בערבים, כאשר הלכו הילדים לישון, הייתי עובר אל חדר-האוכל ששם ישנתי. גם המפקח ישן שם, כי חדרו היה צר וחם. שתינו טה ואכלנו את ארוחותינו יחד. המבשלת פחדה ממנו והיתה מכינה אוכל שהספיק לשנינו. התהלכנו בידידות. הוא היה אוהב לספר לי על חייו הפרטיים והיה מקשיב לסיפורי. למעני היה מוכן לעשות את הכל.

בחדש אוגוסט נתקבלתי אל הגימנסיה ולבשתי את המדים ואת הכובע המיוחד, ומיד עליתי בעיני כולם. הם הביטו עלי כעל ברייה עליונה, כאילו נעשיתי פקיד. הגברות הביעו את התפעלותן והצביעו עלי בגאווה לאורחים שביקרו את המוסד. הם ראו בי פרי מעלם אף-על-פי שהנשים האלה לא עזרו לי במאמצי זה. היחידים שפעלו מה-שהוא למעני היו מורי התלמוד-תורה. כאשר נכנסתי אל הגימנסיה נשתנה מצבי בהרבה. עמדתי ברשות עצמי, אולם מצבי לא היה כל כך מזהיר. למשל: הילדים היו אוכלים את ארוחתם בשתים עשרה ואני שבתו בשלוש ונשארתי בלי ארוחה, כי למעני לא השאירו אוכל. על פי רוב היה עלי להסתפק בפת קיבר ורק בערבים אכלתי יחד עם המפקח. הארוחה כללה לחם, דג מלוח ותה. קיבלתי שני שעורים פרטיים, אחד בעד רובל וחצי לחודש והשני — שני רובלים, אולם האחרון היה משתמט מלשלם והיה פוטר את עצמו בטענה, שרווק הנני ואין אני צריך לכסף, ואוכל לחכות חודש או חדשים...

הגיעו ימי החורף והערבים היו משעממים. הקור במסדרון היה נורא, עד שצריכים היו להעביר את חדר האוכל אל חדר השינה. רק בחדר המפקח היה חם ונעים, אולם שמה היו מתאספים ידידיו בערבים ולא יכולתי להכין את שעורי שם. רוב חבריו היו מורי הפנסיונים וה"חדרים המתוקנים". הפנסיונים היו בתי-ספר

סודיים, ששם למדו בני מעמד מסויים. היו גם פנסיונים לילדות וגם הם לא עלו בהרבה על הפנסיונים לילדים. במוסדות האלה למדו בני העשירים, ואף על פי שלמדו שם גם גרמנית וצרפתית, החזיקו ברוב השיטות המקובלות ב"חדרים". היו להם אפילו ראשי דוכנא, שהלכו לאסוף את התלמידים והביאו אותם הביתה. לימוד הלשון העברית היה טפל ביחוד בפנסיונים לנערות.

"החדרים המתוקנים" לא עלו בתכניתם על החדרים הפשוטים, אולם שם למדו גם לימודים כלליים. אחדים מהם היו מכינים את התלמידים לגימנסיה. בחדרים האלה לא למדו גמרא, אבל הדגישו את לימוד הדקדוק. מייסדי החדרים המתוקנים היו יהודי ליטא. הם עלו אל הפנסיונים לא רק בלימודיהם העבריים, אלא גם בלימודיהם הכלליים. המורים היו תלמידי המחלקות העליונות בגימנסיה. התעכבתי על טיב המוסדות האלה, כי החדרים המתוקנים והפנסיונים היו תופעה מיוחדת בתקופה המעניינת ההיא. ביחוד מעניין היה טיפוס המורה באותם המוסדות שעל טיבם עלה בידי לעמוד כשהיו מבקרים את המפקח של בית-היתומים. מורי השפה הרוסית דיברו רוסית בשגיאות וידיעותיהם היו קלושות. המורים היחידים שידעו את מלאכתם היו מורי הכתיבה התמה, אולם הם גם למדו רוסית, צרפתית וגרמנית, וידעו רק את האלף-בית של הלשונות האלה וקריאה בהן בקושי. באותה התקופה הופיעו גם מורים לעברית — טיפוס מיוחד, שהורו בפנסיונים ובבתים פרטיים. רובם ידעו עברית, ומטרתם העיקרית היתה לעקור מתוך לבות התלמידים את רגש האהבה אל היהדות ואל המסורת. לחוג מורים זה היו שייכים אורחי המפקח, שהיו מבלים את הערבים בחדרו. הם שתו תה ויי"ש מתובל בדג מלוח וזיתים, ואחר-כך שיחקו בקלפים. האזנתי אל שיחותיהם. הם שוחחו על נושא שעניין את כולם — אכילה ושתיה כדת. כל אחד התפאר במעשיו המגונים ורובם בדו את הדברים מלבם, והסיפורים האלה היו מתובלים ניבוליפה. הם לא התחשבו לגמרי עם הילדים הנמצאים בחדרי השינה הסמוכים. הילדים לא יכלו לישון מחמת הרעש, ויש מהם שהיו יורדים ממיטותיהם ומקשיבים קשב רב אל השיחות ותמיד היו מוסרים את תכנן לחבריהם. רק לעתים רחוקות היו המורים נוגעים בדברי ספרות. בערבים האלה הייתי מתייחד בחדר-הרחצה. שם הייתי מכין את שעורי ולעתים תכופות גם ישנתי שם.

כחודש לאחר שנכנסתי אל הגימנסיה, נתן לנו מורה לשפה הרוסית, שעליו היו אומרים שחונך בבית משפחת הסופר הרוסי גוגול, חיבור על הנושא "החדר שלי". תיארתי באופן הומוריסטי את מעוני בחדר-הרחצה. המורה פרץ בצחוק וקרא את חיבורי בחדר-המורים. זה היה נסיוני הראשון בשדה הספרות.

בסתיו של השנה השניה, כשעברתי אל המחלקה השניה, עזבתי את בית-היתומים ושכרתי חדר עם חבר אחד. הרווחתי אז ששה רובל לחודש וגם בגימנסיה נתנו לי סטיפנדיה בת ששים רובל. החלטתי שעכשיו הגיע השעה שאעמוד ברשות עצמי. תרגם מרוסית: ל. שפאל

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

„סוד הַצְּמִצּוּם“ בְּסִפּוּרוֹ שֶׁל מְרַדְכֵי עוֹבְדֵיהוּ

(ליובלו החמשים)

מאת מאיר כופאק

בקרידו האמנותי שלו „על הביקורת היפה“ כותב מרדכי עובדיהו: „היצירה האומנותית, שהיא בעיקר פרי אמוציות ונופה חוסה בצל האי־רציונלי, אי אפשר ולא ניחא לה שתהא נבלשת בפנס ההגיון הקר והזר“. לכאורה יש בכך משום צמצום פעולת המבקר בתחום האסתטי־הרגשי תוך קיפוח ההערכה המחשבתית מהשקפת המוסר, ההגות והאמת — ברם אצל עובדיהו אין יופי אמיתי שאינו מזדהה עם האמת והטוב. „כל חתירה אל היפה, היא ממילא מלחמה ברע, שמכווער הוא... (הביקורת מופיעה) כשותרת יופי, הלוחמת לטוב ולצדק...“. על המבקר להיות כן כלפי עצמו ולא להתחשב בדעות המקובלות. בניגוד לביקורת האנליטית, הנוהגת ביצירה כרופא המנתח את המת, הביקורת הסינתטית בה דוגל עובדיהו היא „הביקורת היוצרת, בידה האושר לחדור לצפונות האומנות, לפענח תעלומתה, לגלות רזין דרזין שלה...“. כי היצירה היא דבר חי ולהכירה אפשר רק תוך התמזגות אתה. לפי קו זה כותב עובדיהו זה כשלושים שנה את בקורותיו המפורות על דפי במות שונות.

כדרכו בביקורת — דרכו ביצירה המקורית. שלושה ספריו מונחים לפנינו „אדם בחוץ“ (תש״א), „יום ליום“ (תשי״ד), „תחנה אחת קודם“ (תש״ך) ולא לה יש לצרף את הספר „מפי ביאליק“ (שתי מהדורות — תש״ה, תש״ך). עיקרם של הספרים מיניאטורות ספרותיות, שהן כניצוץ המגלה תוך רגע את הטמון במחשך נפש האדם. הרגע הוא הגלעין הטומן בקרבו את תמול אביב העץ — את הצמרת ברוח, את השרשים המחפשים מקורות יניקה במעבה האדמה — ואת המחר — הנבט המוריק מול תכלת השמים. צריך רק לדעת לכוון את הרגע ולשפוך עליו אור נכון, צריך לדעת את סוד הצימצום כדין מיניאטורה, בה כל מלה שאינה מוסיפה — גורעת. עובדיהו יודע סוד צימצום זה, הוא יודע את סוד השרטוט המעודן, הרחוק מן הריאליזם. אמנותו של עובדיהו היא ברמזיה המפעילה את הדמיון, המצמיחה כנפים לרגשות טמירים, לחלומות רדומים בקרקעית הלב. כניצוץ חשמלי, הנוצר מקירוב מטענים מנוגדים, יוצר עובדיהו את הזעזוע

בלב הקורא תוך קירוב המנוגד: השיגרה והשקר המוסכם בעולם המבוגרים מול התום והיושר שבלב הילד („גדול וקטן“). מכונית שחורה מביאה את המת לבית הקברות, אך הנהג ממלא עולם בקולות צוהלים של הצופר — אותו יום נולד לו הבן הבכור („האחד“).

המיניאטורה של מ. עובדיהו היא ביטוי לרגישות העין והלב לכל גילויי החיים — האדם על לבטיו ובדידותו, מאבקו, שאיפתו, חלומותיו ואכזבותיו — לחיפוש היפה שבחיים, ועל כן התגלות המכוער אצל עובדיהו מזועזעת שבעתים, אך יש והוא מגלה ניצוצות היופי גם במכוער. תמונות מן הרחוב ומן הבית, מחיי המבוגרים, הנגרפים על ידי סערת היום-יום ומעולם הילדים — פיוטי ציצים הבוקעים למרחב החלל, מעולם אנשי הרוח ואנשי העבודה הפיסית, מן המשדרים, מן המסעדות ומכל מקום באשר שם האדם — לב האדם, יצריו הקטנים וסערת נפשו. יום-יום נתקלים אנו בתמונות אלה בלי לראות אותן, בלי לשים לב להן; במיניאטורות של עובדיהו יש משום פקחת העינים והכוונתן. הנה המלצרית כשהיא באה כלקוחה למסעדה, היא ובררנותה, היא ועקימת הפה שלה, היא וטרדנותה — אכן, האדם הסובל מחפש פיצוי בהצקה לאחרים. והנה המכונית המביאה תשועה והצלה למכוניות אחרות, שניפגעו בתאונות. יום אחד קורה — והיא נפגעת. המכוניות האחרות רואות אותה בכשלונה ומראיהן כחיוך, כשמחה — גם אתה חולית כמונו... ברחוב רצה אשה, בוכה ונעלמת. וסיומה של התמונה: „מה יהמה וידאב לבנו לאסונה — ואך האם לא נדאב בסתר גם על אבדן ההנאה לראותה באסונה“... („הנאה“) — משיני הסאדיום שבנו הוצא הטרף... ובצד תמונות אלה — אחרות: אשה חולה כבר כחמש שנים. בשכיבתה היא משעבדת ומדכאה את חיי בעלה ובתה. הם מהרהרים, אך אינם מעיזים לגלות את מחשבותיהם המשותפות. וגם המחבר אינו מספר על מה הם חושבים, אך הקורא יודע. „בהיפגש המבטים, שלו ושל הבת, היו נכלמים, כמו ניתפסו לעוון משותף והיו שוקדים עוד יותר לשרתה ולסעדה, כמתאמצים לכפר על הכלימה“ — וביסודו של דבר הם אינם אנשים רעים, הם רק מרגישים שחיהם מתבזבזים והיא, הגוססת, שבתה אותם... („המוות אשר בושש“).

רחב תחום מבטו של עובדיהו. לא בעיות עולמיות, חברתיות מענינות אותו, אף שאין עינו מתעלמת מן המצב הסוציאלי („גבור הערפלא“), העיקר אצלו נפש האדם הפשוט, שלא נתברך בכנפיים, ואם ימריא לפעמים — הרי מהר יפול. הנה רשימה על אולם קונצרטים. הקהל נגרף על ידי המוסיקה של בטהובן, המעבירתו לעולם התקוות, הביטחון, האמונה בנצחון העולם העליון — אך פתאום נשמע שיעול, איש קטן ושיעולו — והאדם יורד מעולם החזון ורואה את עצמו בכל חולשתו ואפסותו. („באולם התזמורת“). היחיד שמחותיו הקטנות ודאגותיו הגדולות. היחיד האבוד בעיר הגדולה, הסואנת ואיש אינו שם לב אליו. האדם המחפש את אשרו ואת חלומו ובעומק לבו מתפלל לנס, למקרה שמעבר למתוכנן, לבלתי מוגדר שבתחום המאוויים הבלתי מוכרים — שיופיע, שיתגשם, כאור פנס

צבעוני הבוקע פתאום בלילות. אותו החלום נותן להווי היום-יומי הילה פיוטית. עובדיהו יודע להביט ולראות את הכמוס. את האהבה, המעוררת רגשות טמונים באדם, המוכן להתחפש, לכזב באורח אינסטינקטיבי וללא כוונה לשם משיכת תשומת הלב — הטבע פועל אצל אדם כפי שהוא פועל בעולם החיות («הכזב המתוק»). הוא רואה את החוטים הסמויים, הנמתחים תוך מבטים גנובים בינו לבינה, את האשה באור הקורן ממנה, כי אותה תמיד יתאר באהבתו הרכה, החולמנית, הביישנית והמשתוקקת. הוא מתאר את ההולכים בצידי דרכים, את פגישותיו עם צנועי החיים, עם אלה שחלמו בראשית דרכם על גדולות ועכשיו הם רק מדריכים אחרים בדרך חלומות אלה, עם אלה שחלומם איחר להתגשם ועם אלה שנסיעתם הרחיקה והרסה את עולם האשליות. היצליחו לחזור תחנה אחת קודם?

הריכוז בעולמו של האדם הקטן והרגישות למתרחש בחברה קרבו את מ. עובדיהו לעולם שרידי השואה, שיצאו חרוכי גוף ונשמה מהגיהנום של מטה והתאמצו להשתרש בחיים החדשים. הוא הצליח לתאר בסיפוריו את הלבטים היום-יומיים ואת הבלי הקליטה שעברו על שרידי השואה, השונים כל כך מבני הישוב הוותיק, אותם תאר בספרו «יום ליום». אין עובדיהו נגרר אחרי האופטימיות הזולה והבלתי מחייבת של «יהיה טוב», אך בעומק לבו מקננת בכל זאת האמונה בנצחון הטוב. והרהרו הסמלי — אף השעון העומד מראה את הזמן הנכון דקה אחת ביום ודקה בלילה — אומר הרבה.

כי על כן מ. עובדיהו פייטן הוא, והמיניאטורות בליריקה שלהן ובמוסיקליותן הענוגה שירים הן, שירים בפרוזה, בכומר זה, שנתברך בו עובדיהו, מצטיין גם ספרו «מפי ביאליק», השופך אור על הדמות המרכזית בספרותנו החדשה. בהסתופפו בצילו של ביאליק, הצליח עובדיהו לראות ולהעביר אלינו את הבולט בדמות המשורר הגדול.

ובמלאת חמשים שנה למ. עובדיהו ברכתנו — שהמסה הפרוגרמטית שלו «על הביקורת היפה» תפתח בקרוב אוסף מאמרים שידגימו את הביקורת הזו.

סֵפֶר חֶדֶשׁ עַל רַבִּי יִשְׂרָאֵל בֶּעַל שֵׁם טוֹב *

מאת י. סלעי

במלאת מאהיים שנה לפטירתו של הבעש"ט פירסם אליעזר שטיינמן ספר על הבעש"ט. אין זה הספר הראשון של שטיינמן על הבעש"ט. בספריו על החסידות הוזר שטיינמן מדי פעם בפעם לנושא הבעל שם טוב, יוצרה של תנועת החסידות. בייחוד יש לציין את ספרו הגדול על הבעש"ט בסידרת הספרים שלו על יוצרי החסידות — באר החסידות — תורותיו, שיחותיו וסיפורים על חייו והליכותיו

* רבי ישראל בעל שם טוב, מאת אליעזר שטיינמן, המחלקה לחינוך ולתרבות בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים תש"ך.

בקודש. הספר ההוא עשוי כמתכונת יתר הספרים בסידרה זו, בהם הוא מתאר את דיוקנאותיהם של יוצרי החסידות על ידי הבאת דברים מן המקורות עצמם, בצירוף מבואות, ביאורים ועיונים במשנותיו של כל אחד מהם.

אולם ספר זה, מעט הכמות, מהווה "סטייה" בסיפרות של שטיינמן על הבעש"ט בכלל וביחס לספרו הקודם על יוצר החסידות. אם בספרו הגדול מפריד הוא את החומר על הבעש"ט למקורותיו, שכידוע לא חיבר הבעש"ט שום דבר בכתב, והוא מורכב מן הדברים שתלמידיו מסרו בשמו ועליו, הרי בספר זה מתיך הוא את החמרים ויוצקם בדפוס, כדי לעצב דיוקן שלם וכולל. הנה טיב הנושאים בספרים אלה מראה על ההבדל ביניהם. בספר הקודם בא רק מיון לסוגי החומר, כגון שבחי הבעש"ט, חזיונות, הצוואה, סיפורים ומשלים, דברים ששמעתי ממורי ועוד. ואילו הנושאים בספר שלפנינו הם ענייניים: כלל ישראל ור' ישראל, הניצוצות והשלהבת, הסנה הפוער, אור זרוע לצדיק, בגיא חזיון, התנוצצות המשיח וכדומה.

ולחיל כל זה נכנס הוא בחרדת קודש. לא בחמרים חיצוניים זרים משתמש הוא כאן. "רבים — — — בקשו להיות מסבירים לאחרים ונטלו לעצמם את השם לפרש דרכי הבעל שם ותלמידיו. במפתחות חיצוניים כלום אפשר להיכנס לפני ולפנים?" משנת הבעש"ט עשוייה מקשה כמעשה המנורה, שלא רק ירכה וקנה אלא אף גביעיה, כפתוריה ופרחיה ממנה יהיו. והבניין שהוא בונה אבן שלמה נבנה. לבניינו זה מסיע הוא אבנים ישר ממקום צמיחתה של תורת הבעש"ט ומקבת גרזן וכל כלי ברזל לא נשמע בהיבנותו.

דרכו של שטיינמן היא, כידוע, היריעה הרחבה ואילו כאן צימצום לפנינו. הוא מצמצם את השטח עליו משתרעת משנת הבעש"ט במידה שהעין תוכל להקיפה. מקצץ הוא בחמרים כדי לאפשר עיצובו של הדיוקן. משתמש הוא בחמרים רק באותה מידה שיבליטו קווים לדיוקן זה.

ולא לפענח את חידת הבעש"ט בא שטיינמן. דמותו אינה ניתנת לפיענוח. הבעש"ט היה "יצור רוים", ש"כל הליכותיו כאופן בתוך האופן". בחלק משתקף השלם. "ניצוץ אמר הבעש"ט כלול מכולו". אחד מגדולי החסידות ומאדמו"ריה בעל "מאור ושמש" מציין את המיפנה שחל עם הופעת הבעש"ט במלים אלה: "בדורות שלפנינו טרם נתפשט בעולם נוגה אור דרך הבעש"ט". וכשזרח האור נופלות המחיצות, מסתלקים המסכים המבדילים. החומה נופלת תחתיה והכל באים איש נגדו, ממקומו, ממדריגתו.

הדרך אל הבעש"ט אינה רצופת שלבים ודרגות. ואין היא עשוייה שער לפני משער. לא כאחד העם הוא הבעש"ט ש"דרגה אחר דרגה יטפס בסולם המעלות ומחיל אל חיל ילך עד שיגיע אל השער צדיקים יבואו בו". אך הבעש"ט הוא "חכם החזיונות": קשוח ומוזכך הוא מבטן לפי עצם תכונתו. טהור עינים הוא, כשם שהוא זך התכונה. איצטגנינותו שונה משל כל יתר הבריות. טביעות עינו נבדלת אפילו מן הטובים והישרים. הוא רואה חלום חזיון פרוש על הכל. הואיל

והוא מתהלך כחולם בהקיץ, כל הבאים בקרבתו נהיים כחולמים. פניו המאירות מתוך האור הגנוז שבנפשו עושים הדלקה של גרות בכל רחבי היקום.

הגסיון לתת דיוקן לבעש"ט כמוהו כריבוע העיגול. בהסברת דמות הבעש"ט אין שטיינמן משתמש בשום דבר חיצוני שאינו מעולם החסידות. כי זו אינה ניתנת להתבאר אלא מתוכה. החסידות שומרת על סודה. את גנויה אין להוציא החוצה. אך הקרנה תיתכן. אם החסידות סתומה היא בשביל עין הזר, אם התורה שבכתב שלה היא עולם חתום, אולי יש מקום לתורה שבעל פה של החסידות, תלמוד של החסידות. עדיין "משנתו של רבי ישראל בעל שם טוב עומדת ומצפה שיגלוה לעולם, כדי שתהא גם אור לגויים". "אצל הבעש"ט מוצאים אנו בשטין ובין השטין רמזי השגות בתורת הנפש, שנתחדשו כמאתיים שנה אחריו".

נקודת תבערה בספר היא הפרק "התנוצצות המשיח". "צדיקים אומרים: הבעש"ט היה התנוצצות המשיח". עניין המשיח של הבעש"ט הוא: "התבהרות, הזדככות, עקירת החטא, בחינת ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים". אולי אפשר למצוא כאן עיקר גדול בתורת החסידות. רמז לתורת החסידות בכלל שהצדיק תופס מקום מרכזי בה. "הצדיק הוא צנור השפע". עם התפשטות המדעים בעולם, הוצאתם מתחומם של מעטים והפיכתם לנחלת הכלל מתקרבים למילוי הנבואה ומלאה הארץ דעה. "אין גלות אלא גלות הדעת". בדור של "תרבות ההמון", כיצד יתכן שהדעת, ובכלל זה המסתורין, תהא נחלת הכלל? במסתורין, שהיה לרועץ לעם כשמישחיות השקר נשענה עליה, מסתורין זה היה לברכה בידי תנועת החסידות. "כל ישראל יש להם חלק בבנין קומת המשיח". — — — כשם שבאדם הפרטי, הנשמה משורש הדעת היא, המחיה כל האברים, כל זמן שהם בחיבור אחד, שיהיה מעשה כל אבריו על פי הדעת — — — כך בכללות העולם יש צדיק כמו משה, שהוא סוד הדעת ושאר האנשים שבדורו כשהם בחיבור אחד עמו נקראים סולם דור דעה". והנה בדור של "תרבות ההמון" נועדה לה לחסידות שליחות גדולה. "הסנה שנעשה לשלהבת הוא סיפור חייו של הבעש"ט". ענין היהודים הפשוטים הונח כידוע כיסוד במשנתו של הבעש"ט. את הפסוק "וירא מלאך ה' אליו בלפת אש מתוך הסנה" מפרש רש"י: לבת אש, היינו לבו של אש. ואומר הבעש"ט: התחממות הלב באלהות שלא תהא צינה לעולם פוגעת בה. באה מתוך הסנה דווקא, מן השיח הנמוך הקרוב לאדמה. — — — היהודים הפשוטים משמרים בחובם את חומם, כי אין הם מוציאים, כדרך הלומדים, את החיות שבהם בדיבור שהוא החיות של הנפש".

חכמת המשל עתיקת ימים היא ואילו במשל לא נהגו כבוד מרובה ולא העמידוהו במדרגה אחת עם יתר ענפי החכמה. אולם "הבעש"ט, שהניח ביסוד משנתו הרמת התחתונים לעליונים, הרים גם את קרנו של המשל והחזירו לשרשו הראשון — — — הבעש"ט העמיק ענין זה, כי הוא נתן לאדם מהלכים גם בספירות הגבוהות ועשאו בן בית בעולמות העליונים לכן — — — החזיר את עטרתו לקדמותו"...

החסידות מופניה כלפי פנים. על אף השפעתה הגדולה והתפשטותה מפולגת היא לחצרות ומסועפת לשושלות. את סודה היא נושאת בחובה. הבעש"ט נתגלה על ידי עיגול אור שהקיפו. רבים מתחממים לאור זה והולכים אחריו. בין דפי הספר של שטיינמן מרצדים גלי אור מעיגול הזוהר שהקיף את דמותו של הבעש"ט.

שירתו של אלחנן אינדלמן *

אלחנן כשנימה נבואית רועדת בקולו —
נהנה! הנה זה המדבר והנה זה הסנה שאיננו
אופל, איננו אופל! מי יתן ולא נמות כי
נחיה ונספר מעשייה! מן יתן והגענו למפד
לתו של המן, לאותו היום המאושר שלא
יזכר ולא יפקד עוד שמו בגויים!..”

הידע ידענו אז כי אכן איום וגורא יום
אדוני, יום עברה וזעם לבת עמי? הנה
שודדה בתציון וכל קללות התוכחה ניתכו
כמפול על ראשינו: חרבה מולדתנו, שממו
בתינו, נרצחו אחינו ואנחנו — קלעתנו
וגזרתנו כף-הגורל את זה בכה ואת זה בכה.
נתגלגלנו שנינו לארצות נכר מבלי דעת איש
את מקום מגורי אחיו. חרב עולמנו והקיץ
הקץ על יהדות פולין!

והנה הוחזרתי שוב לווארשה מולדתי...
והנה מיונח על שולחני קובץ שיריו של
אלחנן אינדלמן „אבן לי אקח“, קובץ שירים
קטן וצנוע. נתקיימה משאלתו של ידידי: לא
מתנו, שרדנו אודים מוצלים מאש — „נטפיי“
צער מני ים השכול... זכר לאתמול...”

אינדלמן נשאר נאמן לשירת נעוריו, ללי-
ריקה הפרטית, לעולמו הפנימי, עולם הנשמה
והלב,

איש חולם חלומו המזוהר,

איש חולם חלומו ובשיר

זרעוני פתרונו הוא משיר...
(שם, 5)

לאח סומא אשיר

שעולמו בפנים,

שזר לו מדאה-עיר

ובאל בטחו ישים

(שם, 75)

עשרים שנה חלפו למיום הפרדי מעל
אלחנן אינדלמן בווארשה. מבצע ערפלי
הומנים שוב עולה לנגד עיני דמותו של
המשורר העברי הצעיר. רואה אני שנית את
עיניו הבהירות והנוגות ואת בתציון-תמיד
העדינה והחרישית המרחפת על שפתיו תמיד
— אותו חיוך מצטדק, סלחני וותרני כאחד.
„נעים זמירות אלחנן“ — כך קראנו למשורר
המחונן, החולם בהקיץ וההוזה בעולמות הלי-
ריקה הפרטית שלו, השירה הפשוטה בתכלית
הפשטות, שכולה נעוצה בתפוך, בסידור
ובמחזור — שכולה קרובה ללב כל אחד
מאתנו ומלבבתו כשפת אמו — בלי כרכורי
לשון מופרזים ומיותרים — בלי כחל ושרק
ושני.

והימים ימי שלהי דקייטא — שנת 1939.
סתיו-פז פולני נהדר ומרהיב עינים. עשרת
ימי תשובה ממשמשים ובאים. והעיר ווארשה
במצור: כולה שרויה במערבולת המלחמה.
ישבנו שנינו בחדרי והקשבנו לקול היריות
התכהזות ולטירטור האוירונים המפגיזים
ממעל לראשינו. ופתאום — קול דממה דקה:
ומתוך הדומיה עולה באזנינו לפתע ניגון
גמרא חרישי ועצוב מעבר בית מדרשם של
חסידי גור שבחצרנו. נגשנו אל החלון וה-
צצנו בזהירות לתוך חלל החצר הריקה מאדם.
„יבש חציר, נבל ציץ — לחש באזני אלחנן
בקול חגיגי ורועד — והי לעולם!“ ניגון
הגמרא הלך והתגבר בתוך השממה דומה
לזמר בלהות משונה המפכה עה בלימה...
„אוי לנו ואשרינו שזכינו לכך — הוסיף

* א. אינדלמן: „אבן לי אקח“, הוצאת
„קריית ספר“ בע"מ, ירושלים.

כל היסורים שבאו עלינו. אבל צל העבר וזכרונות יום אתמול אינם מרפים ממנו. שירי הקצר המסיים את מחזור שירי הגיטו מביע את רעיון כל שירתו ותמציתה בתרזים גלביים אלה :

מני פתלגטו אבן לי אחק
ואבנה לי בית ביה'נוף־מזרח.
בית שם אבנה לי רב־אורה וצח.
אבן זו אשים בו להסלים נדבך.
ויהי נטף־צער מני ים השכול
בהדרת הבית — זכר לאתמול.
ויהי שמץ־אופל מני שחור הליז.
שמץ צער גטו בנהו ישראל.

(שם, 17)

בנשמתו, וכמו־כן בשירתו של אינדלמן, דרים שני עולמות בכפיפה אחת, ומשוקעים בה יסודות מנוגדים: הנעורים והזיקנה, העבר והעתיד, יגון החיים ויפי הטבע בכל זיוו והדרו, כשם ששני הניגודים היסודיים האלה אופייניים הם לעם העברי כולו. ואמנם שירתו של אינדלמן כולה עברית וכולה טבועה בחותם היהדות. הקורא העברי ימצא בה ביטוי לירי צח לעולמו הפרטי, כי שירת אמת היא זאת ועמוקת רגש על אף פשטותה החיצונית. (וארשה, פעת במדינת־ישראל)

בשירי הקצרים והמצומצמים, מעטיה־מלים וגדושי הציור והרגש משתקפת ההווה היהודית עם כל מאווייה, תקווהיה והתלבטויותיה: מיקרות העבר לי יקרו השלושה :
התנ"ך, הסידור, דמעתיאם הקדושה...

(שם, 59)

ימי נעוריו של המשורר עברו עליו ביסורים ועניי גלות וגדודים. ועל כן כל שירתו, למרות רקע היחיד שבה, ספוגה כולה עצבת־גלות וכיסופי־משיח. דמי אבותיו ואחיו הקדושים, אהות דורות שלמים שנשרפו על מוקדות עכו"ם, צועקים משירתו, ומכל תמונה ותמונה מחיי ההווה — היסטוריה חזרת בפשר אחר :

... מספרד עד הנה

נתגלגל המראה הנורא,

וארח תשרפת עצמות של קדושים

ואקשיב שפת אלם אותיות

הפורחות ממוקד הספרים הטהורים

מנוף קסטיליה הקדושה

ועד בית גרמני בן־תרבות

השחרע המוקד בשלהבות־אימים...

(שם, 9)

אינדלמן איננו אך ורק משורר הזעם והקינה. אף הוא, דוגמת עמו, משתוקק לחיים שלווים ושאוניים, לחיי שלום ומנוחה אחרי

זכרון לחכם — ד"ר ישעיה זנה

סיים את חוק לימודיו במכללת ציריך אשר בשווייץ והוכתר בתואר „ד"ר לפילוסופיה“. בשנת תרפ"ה נתמנה מלומד צעיר זה בתור פרופיסור לתלמוד ולספרות הרבנית בפלורנס, בו במוסד שלפני תריסר שנה הוכתר בתואר רב. בשנת תרצ"ו נתמנה ישעיה זנה ע"י איגוד הקהילות היהודיות אשר באיטליה ובהסכמת המושל של האי רודוס למנהל (ראש ישיבה) של בית מדרש לרבנים דשם. בכהונתו זו כיהן הפרופ' זנה משך שלוש עשרה שנה והעמיד תלמידים הרבה שסיימו את חוק לימודיהם והיו לרבנים ולמנהיגים

פרופ' ד"ר ישעיה זנה נ"ע, שנפטר ב'ח' בכסלו, תשכ"א, והובא לקברות בסינסינטי, ב'י בכסלו, תשכ"א, נולד במוסציקה אשר בגליציה בשבט, תרמ"ז. כבר בנעוריו הצטיין בחריפותו ובבקיאותו בלימודיו. שמו של הצעיר יצא לתהילה, ובעודו בגיל רך הוזמן לבוא לעיר פלורנס אשר באיטליה להמשיך את לימודיו. לאחר שנים אחדות נסמך להוראה ע"י בית המדרש לרבנים המקומי — „קולגיו ראביניקו איטאליאנו“. ישעיה זנה, אשר מטבעו היה „נחבא אל הכלים“, לא קיבל משרת רבנות, אלא העדיף להמשיך בלימודיו ובמחקריו. בשנת תרע"ג

הוא דאג תמיד לרמתו של ה"שנתון" והאמין באמונה שלימה שיש, וגם אפשר, להעלות בקדוש ולא להוריד בו. באישיותו של הפרופ' ישעיה זנה מצאנו את הבבואה הבהירה והמבהירה של תלמידי-חכם ותיק, היהודי השלם ואהוב שלום, האדם האציל והנפש העדינה, האיש האהוב על הבריות והמורה המקרב את תלמידיו לנכסי מורש-תנו העתיקה והחדשה.

צר כאן המקום לפרט את כל כתבי ישעיה זנה ואת מחקריו המרובים. רצוני רק לעורר את תשומת לב הקורא העברי האנגלי להגות במאמריו המאלפים שהופיעו ב"בצרון", "תרביץ", וכו'. כעורך ה"שנתון" אני מתכבד להציע לכל בראורין לעיין במאמריו המאלפים של זנה בכרכי ה"שנתון", וביוחד במאמרו הגדול בכרך כ', שנת תש"ז.

בגיל ע"ג הלך מאתנו חכם זה, והשאיר לנו ירושה רבת-ערך, אגו, מעריצו ומכבדו, עומדים ליד קברו הרענן דלים ומרוששים.

תנצב"ה.

ד"ר אליהו א. אפשטיין

רוחניים בקהילות ישראל בכל רחבי המזרח הקרוב.

שנות הרדיפות האנטישמיות של מוסוליני, רוון איטליה, הכריחו את זנה לצאת את איטליה בשנת 1938 ולעלות ארצה. בארץ עשה כשנה וחצי עד שהוזמן בשנת 1940 ע"י בית המדרש לרבנים ריפורמיים אשר בסינסינטי לבוא בתור מרצה במקצועו: תולדות היהדות וספרותה של ימי הביניים. (הפרופ' זנה הגיע לסינסינטי יחד עם עוד מלומדים מפורסמים וחשובים, וביניהם, יבדלו לחיים, הפרופ' שמואל חיים אטלס והפרופ' אברהם יהושע השיל).

נוסף לעבודתו החינוכית בבית מדרשו, המשיך ד"ר זנה משך כל שנות חייו בסינסינטי בהתמדה ובמרץ עד יומו האחרון את מחקריו החשובים בשתי השפות: הן בעברית האהובה עליו ביותר והן באנגלית, שרכש אותה משך השנים שחי בארה"ב.

בשנת תש"ה נתמנה זנה לוועד העורכים של ה"שנתון" של (היברו יוניון קולדז' אנגלו-אל"י) ובו שירת משך ט"ו שנה בהתלהבות ובכינות, ואף ב"קנאות" לדבר די.

„בצל גנים" — מאת ח. תורן

הפרקים נכנסים אל לב הקורא ועושים עליו רושם עז.

מבית אבא ואמא נחל המחבר את הרוח האנושית הטהורה, הנוגעת עד הלב, הטבועה על הסיפור „מעשה בסוסים", ואת הרגש היהודי הכן והנאמן, המפעם בסיפור הקטן „בכיו של מרוכי היהודי".

מקדושת הרגעים, בהם ברכה האם על הגרות בערב שבת, כשילדיה עומדים סביבה ומתבוננים בה ברטט נפש — נאצל רגש של קדושה גם בנפשו של הילד.

מן האהבה הרבה, אהבה ללא-גבול, שהראה האב לאם, כשחתלה מחלה אנושה, והוא לא סר ממיטתה אף לשעה וסעדה לבדו על ערש דווי; ומיחס ההוקרה, שגבל ביחס של קדושה, שהראתה האם למחרוזת הענבר, —

ספר קטן ונחמד למראה, מסוג הספרות היפה, בשם „בצל גנים" (*), הגיש עתה הסופר ח. תורן לקוראים העברים. הספר, על תשעת פרקי הציור ושרטוטי ההוי מעיירת מולדתו של המחבר, דומברובאני, בביסאראביה, הוא המשך לספרו הקודם „בית אבא".

ספר זוטא, רב-יתן זה — תוכו כברו. פרקי הציור וההוי — רובם זוטות של חיים הם, ואף הגיבורים, שעליהם יסופר, רובם מבני העם הפשוטים המה, אולם רגש אנושי זך מדובב את הציורים ורוח של טהרה יהודית, ואף של קדושה, נאצלת מהם.

(* ח' תורן, בצל גנים (פרקי ציור והוי) הוצאת ראובן מס, ירושלים, 114 עמודים. עיטורי הספר נעשו בידי פועה של-תורן.

העלה ח. תורן דמותה של בת ישראל יפה ועדינת-נפש — פרח נוי שלא נכמש גם בחיי הדלות בבית אביה הנפח, אוהב הטיפה המרה. העניות לא ניוולה את מירה-לה. היא אצלה מיפיה, מחינה ומנועם קולה גם על סביבתה.

מירה-לה חייתה בתומתה בבית אביה וגם בכפר בבית בעלה ברה-לה החייט, שמת בדמי ימיו. היא נשארה אלמנה מטופלה בעולל קטן. בתומתה נשארה, כשהיא שבעת עלבונות וצער, גם כשהציק לה באיומיו גיאורגי התרומף, האיפר בעל-הגוף, ראש הכפר, שרצה שתנישא לו. בשל איומים אלה נמלטה עם עוללה מן הכפר. ובסופה מתה מות קדושים.

בסיפור זה הציב ח. תורן מצבת זכרון לבת ישראל כשרה וצנועה, שקופדו חיה בעודה באיבה, כמו שבכל פרקי הציור וההווי, שכינס בספרו זה „בצל גנים“ ובסיפור הקודם „בית אבא“, הציב מצבת זכרון ספרותית לעיירה הביסראבית שנחרבה, ולחיי תושביה היהודים, שנגוזו ונכרתו.

✱

פרקי הציור וההווי בספרו הקט והנחמד „בצל גנים“ — חומר קריאה נאה הם גם לקטנים וגם לגדולים. וברכה רבה בהם לבני הנעורים בישראל. על-ידיהם יספגו בנפשם את הטהור והנעלה הנאצל מסיפורים אלה, יתוודעו אל גבורת הרוח וגם לגבורת הגוף לעת מצוא, שהראו היהודים בעיירות הגולה, וילמדו להוקיר ולכבד את זכרם של האנשים הפשוטים האלה, שחיו בקדושה ובטהרה.

ח. תורן, שתרם תרומה חשובה לספרותנו בשלושת הפרקים „ספרותנו היפה מביאליק עד ימינו“ (בהשתתפות מרדכי רובינזון) ובמסותיו וברשימותיו הביקורתיות, הוכיח בשני ספריו הפלטרסטיים „בית אבא“ ו„בצל גנים“, שרוח מספר מובהק מתנוסס בו. לבסוף תיזכר לטובה רעיתו של המחבר, פועה שלו-תורן, על עיטורי הספר שלה. ראויה היא לברכה על הציורים העדינים, דקיה-שירטוט, המוסיפים לספר הקטן „בצל גנים“, נוי צנוע וחינני.

שלמה דמושק

שהגיש לה בעלה בקומה מחליה — והיתה עונדת אותה לצווארה רק בשבתות ובימות החג — למד הנער מה נאמנים ריגשות האהבה ומסירות הנפש של ההורים היהודים. ומאותו הלקח המוסרי הנעלה, שלימד האב את בנו, להבין לנפש הנער היתום, שקינא בו, בן המשפחה האמידה, שתלבשתו הדורה ונעליו נחמדות, ומשום כך תלש את האבזם של נעלו, על כפתוריו וקישוטיו; ומה שהאב הורה אותו לסלוח ליתום ואף לפייס אותו במתנה של נעלים חדשות — למד מידות רחמים ואהבה, שהן מידות אנושיות טהורות, והן נקבעו בלבו.

בסיפורים „מעשה בנר של חנוכה“ ו„אלף דודיקס“, העלה ח. תורן גיצוצות של מידות טובות ומסירות לעם ישראל מנפשות פשוטי הפשוטים שבעיירה הביסראבית, שלכאורה כל כוחם היה אך בגופם החסון, כמו „שבתי גוי“ ו„דודיקה בולשביק“.

שני סיפורים אלה כאילו באים לאשר את דרשת תנ"ל על „כסלת הרמון רקתך“ — „ריקנים שבך — מלאים מצוות כרימון“.

גדולה היתה מצוות הכנסת אורחים, שקיים בעין יפה שבתי גוי, בליל החנוכה, בשלושת הצעירים היהודים ובבעל עגלה שלהם, שתעו ואבדו דרך בליל סופת שלג, והגיעו כמעט קפואים, נבוכים ומבוהלים לתורתו של שבתי גוי, על-ידי זה שגר החנוכה, שניצנץ בחלונו, רמו להם ממרחקים והראה להם את הדרך לביתו המרווח והמחומם יפה.

לדודיקה ניתן הכינוי „בולשביק“ בשל קולו האדיר והבוטח, ובייחוד בשל חזק ידיו ואגרופיו, שהפילו אימה ופחד, והיה מראה את נחת זרועו כשנפלה תיגרה בעיירה בימות השוק בין יהודים וגויים, והיה חש לעזרת בני בריתו.

אותו דודיקה חקר ודרש, מתוך דאגה, את הסופר שבא מארץ הקודש לבקר בעיירת מולדתו, על מאורעות הדמים והפרעות, שפרעו הערבים ביהודים בשנות 1936—1939. לשם תרופה בדוקה ומנוסה להפסיק מארצות אלה, יעץ להביא לארץ אלף דודיקס כמותו.

בסיפור האחרון „מירה-לה בת הנפח“

רשימות וסקירות

מחודש לחודש

תבעה הסגרתו לבון. בניגוד לטענה- תיהם של כל מיני בעלי-יגור באומות העולם, ואפילו בין אחינו בני דת משה — החל בבעלי ההגיון המפותל, כגנרל טלפורד טיילור ומיודענו ד"ר אוסקר האנדלין, וכלה בבעלי הרצון הרע והפחדנות השפלה מבית מדרשם של ה"דו'דאיסטים" — לא וזה ממשלת אדנאואר מן העמדה שאין העניין נוגע לה כלל. אמנם הרבה הזניחה ממשלה זו בשטח לכידת המרצחים והתליינים למיניהם והרבה טלחה למי שראתה צורך לסלוח מטעמים מדיניים (כגון לד"ר גלובקה ולשכמותו) ולא עוד אלא שהכניסה לשלטון ולמשטרה כמה מבעלי "כפפות המשי" שבין הנאצים לשעבר. אבל ההתנצלות היתה, שיש גבול לטיהור ולחיטוי, ובמקום שה- חוטאים רבים מספור קשה להעניש את כולם, בפרט שרבים, רבים מאוד, הם אלה אשר יד המשפט לא השיגתם, ולא נטעה אם נאמר, כי עדיין רב מספרם מאלה "הרבים" בתוך העם הגרמני אשר סבלו מיד הנאצים, כמא- מרו של ד"ר אדנאואר. אם אמנם ברצונה של ממשלת פון למנוע "נוק מדיני לאומה הגרמנית" עליה לעשות הרבה יותר משעשתה למען ביעור הרע מקרב אומה זו ולמען גילוי פושעי המלחמה הנאצים, היושבים בתוכה לבטח, ומהם הנושאים בכהונות רש- מיות בשלטון, במשטרה ואף בבתי הדין, תוך עזרה הדדית פעילה לפי הכלל, "שמור לי ואשמור לך", המקודש כל כך על פושעים פליליים ומפירי- חוק מאז ומעולם.

על מהירות השיכחה הגרמנית

על הערה קולעת אחת שהעיר ד"ר אדנאואר באותה הזדמנות ראוי לחזור כאן. הוא אמר: "העם הגרמני נוטה

המשפט ופשעי העם הגרמני משפט אייכמאן ממשמש ובא ואתו — סבך בעיות ושפע חששות לבאות. אחת הבעיות הקשות היא: כיצד לגולל את כל הפרשה המוזעזעת של השואה ומבצעי הפשע הגדול ביותר בתולדות האנושות בלי לגרום בו בזמן זעזוע עצבים קשה ליישוב היהודי בישראל ולקיצוני התפוצות באשר הם שם. צוקרמאן (אנטק) מקיבוץ לוחמי הגי- טאות, שריד מורדי גיטו וארשה הבקי בפרשה זו מכל צדדיה, הביע זה לא כבר את החשש, כי הגילויים עלולים לחולל מיט-עצבים בציבור הישראלי, שהיה תמיד "קרוב אל החלל" מכל הבחינות, ועכשיו יהא קרוב אל רב- התליינים וחווה יום-יום ושעה-שעה בנפתולי הגנתו לפני כס-המשפט.

חשש ממין אחר השמיע זה לא כבר הקנצלר הגרמני ד"ר אדנאואר, שעם שהביע בטחונו בצדקת בית הדין היש- ראלי, הבלית חששותיו שמא יזיקו המשפט וגילוייו לשמה הטוב של גרמניה. הוא אמר: "מובן הדבר, כי אנשים בעלי רצון טוב בעולם יהיו מורעשים ממעשי הזוועה, שיועלו בהכרח לפני הדין הישראלי. לא יימלט שרישומם של מעשים אלה לא ישפיע על דעת הציבור העולמית לגבי גרמניה." הוא הזכיר כי גם גרמנים רבים סבלו מיד הנאצים (למען האמת יש לציין, כי אף הוא היה ביניהם) ובשאלו: "מה נוכל לעשות בנידון רישומו של משפט אייכמאן?" השיב: "נצטרך לחכות ולראות איך יפול דבר ונצפה לנוהג אובייקטיבי מצד היש- ראלים".

אכן, ליכותו של ד"ר אדנאואר יש להזכיר כי הוא שהכריע בנידון זה, שממשלתו ניצרה חצנה מאייכמאן ולא

קראט וילי בראנדט על עזיבתו את גרמניה בימי הנאצים ורואים בכך משום מעשה „בגידה“. על ידי הגיון משונה של „בעלי השיכחה המהירה“ נהפך גלובקה הנאצי-הרודף לנוצרי-דימוקראטי טוב, ואילו בראנדט האנטי נאצי הנרדף לסמל חוסר-הפאטריוטיות וה„בגידה בגרמניה“ ערב מסע המלחמה וההשמדה של היטלר בשנת 1938. אין הנאצים המוסווים והגלויים בגרמניה דהידנא יכולים לסלוח לו, לוילי בראנדט, על שנמלט לנורבגיה והצטרף לצבאות החופש ולא נמק במחנה-ריכוז נאצי כ„פאטריוט גרמני נאמן“. בשם הפאטריוטיות הצרופה, זו המוכנה להירתם אפילו בעגלת המפלצת הנאצית, אומרים אנשי האגף הימני במפלגת אדנאואר לנצח את וילי בראנדט במאבק-הבחירות הקרוב. אם אמנם יתן להם אדנאואר להצליח במזימה זו, יוכח לעין כל, כי רמה ידם של „בעלי השיכחה המהירה“ במפלגה השלטת ככתוך העם הגרמני כולו, וכי השיר „גרמניה מעל לכל“ עלול להישמע בקרוב בחוצות גרמניה המערבית, וממנו אך כפשע אל השיר „הורסט ווסל“.

משפט אייכמאן מעורר נרדמים

אין ספק, שמעצרו ומשפטו הקרוב של אייכמאן שימשו כוח מניע וכוח דוחף לעורר את רדומי המצפון בגרמניה לחפש אחרי פושעים נאציים המסתתרים עדיין בתוך גרמניה, מהם — בשמות בדויים, ומהם — בשמות תיחם הם, ומקיימים את עצמם כ„גרמנים הגונים ושומרי חוק“ לכל דבר. סייעו לכך לא מעט גם כמה גילויים שנתגלו בחקירות המשטרה והבולשת בכמה ארצות מסביב לפרשת לכידת אייכמאן, וכן כמה מדברי עדותו של אייכמאן עצמו, שאינו חושש כנראה לגורל חבריו ולא עוד אלא שהוא רואה מידה של שוויון ושל אחדות גורל בהסגרתם. אחד הצעדים האחרונים נעשה בשטח זה על ידי התובע הכללי של מדינת באוואריה, ברנהארד פאדרי, שיצא, בפקודת בית הדין הגרמני העליון, לצוד נאצים שביצעו בימי המלחמה פשעים במזרח-אירופה. באדר מצהיר, כי מספרם של אלה מגיע לאלפים. צא וראה, שעד שנלכד אייכמאן — והוא נלכד, כידוע, לא בידי

לשכוח את פשעי התקופה ההיטלררית ביתר מהירות משנשכחו בחוץ לארץ. אכן, תקלה גדולה היא זו! אלא שלא על איטיות השיכחה בחוץ-לארץ אנו מצטערים כי אם על מהירות השיכחה בגרמניה. למעשה, גדולה שיכחה והשכחה גם בחוץ-ארץ. אפילו בתוככי ניו-יורק, שמיליוני יהודים יושבים בה ורב בה גם מספרם של המתקדמים ובעלי הרצון הטוב גם בין לא-יהודים אין לקיים על הבמה של ברודווי מחזה כמו „החומה“ לג'ון הרסיי אלא ע"י איסוף תרומות ביזמת אשתו של הפנר שטרן, אשר אביה נפל לפני מרצחי הנאצים ואשר עדיין לא שכחה ולא סלחה. מטבע האדם שהוא אץ להשכיח מלבו את החוויות והרשמים הבלתי-ניחים והבלתי נעימים, בפרט שאומות העולם רואות עצמן כחפות מפשע בעניין השואה ואין כאן בעייה של ייסורי מצפון. מאידך גיסא, מצפונם של רוב בני גרמניה אינם מייסרם כלל, והם „נוטים לשכוח ביתר מהיר רות“ מאחרים, גזירה שמה יאמרו להם בניהם כי ידם הם היתה במעל, אם במישרין ואם בעקיפין, כי מי אם לא רובו של העם הגרמני העלה את המפלצת הנאצית לשלטון?! ...

אכן, יש פשע קולקטיבי של עם, שאין להתעלם ממנו ואין להשכיחו, וכל העושה כן — לא יינקה! האמת היא, כי העם הגרמני רצח ולא חמל ועכשיו אינו רוצה ליתן את הדין. סמי מכאן עניין שילומים ופיצויים, בין כלליים ובין פרטיים, התשלום לא יכפר על הדם! אין זאת אומרת, שכל גרמני הוא בחזקת מרצח, אבל כל גרמני המכסה על הדם עושה עצמו שותף לאחיו המרצחים. ד"ר אדנאואר אינו בין אלה ולא נשיא גרמניה הקודם, ד"ר היס והנוכחי — ד"ר ליבקה (שהודה זה לא כבר בפומבי בעובדת הפשע הקולקטיבי של העם הגרמני). אך אלה אינם רבים, כמאמרו של ד"ר אדנאואר, כי אם, לצערנו הגדול, מיעוט שבמיעוט. צא וראה, שאפילו בתוך מפלגת הנוצרים הדימוי קראטים, היא מפלגת השלטון של ד"ר אדנאואר, עדיין מוצאים להם מקלט ומחסה עד היום הזה אישים כגלובקה, מראשי מחבריהם של חוקי נירנברג, ועתוני המפלגה מנאצים שמו של ראש עיריית מערב-ברלין הסוציאלי-דימוי

גרמנים בעלי מצפון כי אם בידי ה"קורבים אל החלל", מקץ חמש עשרה שנה של עיקוב וחיוּפּוּשׁ — לא נתעוררו רוב "בעלי השיכחה המהירה" על טיהור המחנה הגרמני מכל אותם אלפים ורבבות פושעים ומרצחי תינור-קוּת שישבו בתוכם לבטח, ואותם המעטים בין אנשי אדנאואר שמחו — מיד היסו אותם החוששים מפני "הנוק המדיני", נקווה, כי משפטו של אייכמן מאן יעוררם להשתחרר מחששות אלה ולעשות דין ומשפט לפושעיהם, כי בנפשם הוא של בוני גרמניה החדשה ומעצבי דמותה לעתיד. התועלתיות המדינית כבר הולכה לגיהנום את בני הדור הקודם בגרמניה, והשכחת זכרו של אשמאי לא תציל מן הגיהנום את בני הדור הבא ואת בני העולם כולו. אין זו אלא אחת הטובות שיש במשפט אייכמן להביא לעולם, וחזקה על היושבים כסאות למשפט בישראל, שיוציאו לאור משפט ברוח הצדק והנביאים.

מעולם השיכחה — לעידם השקר

אם בגרמניה המערבית עדיין שורר שר של שיכחה, הרי במוסקבה רמה ידו של שר אחר — שר של שקר. אנטישמיות היא בחזקת איסור בברית המועצות, על כל פנים — מבחינה רשמית. אבל אנטי-ציונות לא זו בלבד שהיא מותרת אלא כל המרבה בה הרי זה משובח. לכן נתעוררו כל שונאי ישראל שבברית המועצות ובנותיה (שונאי ישראל תרתי משמע) לנצל הזדמנות נאה זו ולהסביר לכל מאן דבעי את גודל התקלה שב"מפלצת האימפריאליסטית הבינלאומית ששמה ציונות", ואת גודל הסכנה שבמדינה קטנה זו, ששמה מדינת ישראל, שהיא, כידוע, סוכנת האימפריאליזם המערבי לא רק במזרח התיכון אלא גם באסיה ובאפריקה. נסיעת השתדלנות של אנדרה בלומל למוסקבה לא זו בלבד שלא עלתה יפה אלא שהיו לה הדים שליליים. לעומת זאת נתפרסמו בזמן האחרון חוברות ומאמרים סובייטיים רשמיים ורשמיים למחצה, הכתובים בסגנון ההשמצות של "זקני ציון" ואנשי "המאה השחורה".

אנשי היבסקציה היו מאז ומעולם משרתיהם הנאמנים ביותר של שונאי ישראל, וגם הפעם הם מצטיינים במלאכת ההסתה וההשמצה של הכת-

בנים ב"זמנים חדשים". אחד מהם, זינובי שיינעס, מסביר במאמר "הציונות הבינלאומית" (בחוברת האחרונה של ירחון זה) את תולדות התנועה ואת פשר כל מזימותיה. "הציונות — אומר הוא — שירתה מראשית היותה את ענייני האימפריאליזם בעולם ועצם הורתה ולידתה בעקבות גילוי מקורות הנפט במזרח התיכון". (נתקצרו לו, לאותן כתבן, תולדות הציונות בצורה מפליאה, והכל כדי להצדיק אותה הנחה). אפילו הסכם השילומים עם גרמניה מתפרש על ידי זינובי שיינעס "כמזימת עידוד להחדרת האימפריאליזם הגרמני למזרח התיכון וממנו — לאפריקה ולאסיה". ואם תשאל: הלא דווקא הסכם השילומים עם ישראל הוא ששיבש הרבה את יחסי גרמניה עם ארצות ערב ואף סיכן את היחסים אתם, על כל פנים לזמן מה, עד שנוכח נאצר לדעת, כי באיומי ניתוק יחסים לא ירתיע את אדנאואר? — אין מק- שין על תיאוריה שהיא בניגוד למצי- אות; מוטב לה, למציאות, שתבטל ובלבד שהתיאוריה תהא שרירה וקיי- מת! אך זינובי שיינעס יודע, שכל ליקוייה הבינלאומיים והפנימיים של ישראל עדיין אין בהם כדי להביא פתרון לשאלת היהודים, והוא מסיק, כי רק בדרך אחת תיפתר שאלה זו — בדרך הפתרון הלניניסטי של הפרול- טאריזן הבינלאומי (כלומר, אם לדבר בלשון בני אדם, בדרך הטמיעה הבאה בצורת כפייה ושליטת החירות האישית וההתפתחות התרבותית והלאומית). היבסקציה חוזרת, איפוא, על שקרים מוסכמים שאפילו כרושצ'וב נמנע מלחזור עליהם לעתים קרובות מדי.

לנוכח מאמרים וחוברות מסוג זה על הציונות ועל ישראל, אנו רואים, כי לשווא שמהו השמחים ותגנו החוגגים לרגל התחדשות הופעתו של איזה דור ירחון יבסקי באידיש בברית המועצות. נחמה פורתא זו היא כאין וכאפס לעומת התופעה המצערת של התעללות ביש- ראל ובתקוות ישראל, תוך שימוש במסווה של "מלחמה מדינית בריאק- ציה ובאימפריאליזם הציוני".

בשעה שהציונות משמשת אמתלה נאה לשונאיהם של ישראל ולדורשי רעתה של ישראל לתלות בשתייהן כל מיני בוקי-סריקי ולהיחשב בו בזמן כנציג נאמן של "עולם הקידמה", יש

גם משום שאינם נלהבים לדבר חזון ושירה. אמנם, קשה לבוא בטענה על אותו משורר ישיש, שבדבריו לאומה האמריקנית על "תקופה של חזון ועצמה" לא חשש גם כן מפני פירוש עיון בארץ הסובייטים, כי עצמה אינה אלא כוח, וכי אין הוא אלא מנפא ל"תקופה של כוח ואימפריאליזם" בימיו של הנשיא קנדי, בפרט שהמ"שורר גילה לנו, כי במכתב אליו רשם הנשיא "יתר עצמה לאורך כל הדרך!" והדגיש זאת במתיחת קו. אלא שכבר אמר המשורר, כי דברי שירה נאמרים כמו שהם, והמבין יבין!

אך היה טוב לשמוע מפי פרוסט, כי ידידים רבים לו בישראל המדברים בשפת המחשבה שלו, וכי רבים הצד"דים והקניינים הרחוגניים המשותפים לארצות-הברית ולישראל. אכן, ניכר בו, במשורר רוברט פרוסט, שאינו מקבל את דברי המערכת של "לייף" כתורה מסיני, ושאינו דעתו כדעת העורך, כי ההשפעה המדינית של הציונות גרמה תקלות רבות למדיניות האמריקנית במזרח התיכון. סימן טוב הוא זה לביקורו של אותו משורר בירושלים ולדיאלוג שינהל עם כל תלמיד ותלמיד המסתופף בצל האוניברסיטה העברית. סימן טוב הוא גם לנשיא החדש של ארצות-הברית, איש "הגבולות החדשים" ואיש היוזמה וה"מעוף של מנהיג ומצווה, המעריץ משורר זה ונערץ עליו. במיפגש פזה של הדורות ושל הטוב שבדורות יש תמיד דבר-מה הנוגע עד הלב והנותן תקווה טובה לעתיד.

יצחק עברי

משום נזק כפול ומכופל בזה, ששבועונו המצוייר של הנרי לוס, "לייף", יוצא בהתקפה גלויה על הציונות ומסתייע באבאי פרינץ ובהכרותו הידועה (ראה מאמרנו בחוברת "בצרון" הקודמת) כדי לזרו את הקברנים לטפל בבר" מינן הציוני. כל התקלות המשוערות אחרי הכרזת ד"ר פרינץ — באו כתומן, ואחת מהן זה מאמרו של "לייף" על "המשבר בציונות". מעכשיו אין לנו אלא לאחל אריכות ימים לתנועה ובדק ביתה מבפנים תוך חיזוק מערכותיה והרחבת מסגרתה, כי אז נהיה בטוחים שלא יוכלו לה לא זינובי שיינעס מזה ולא אלמר ברגר וחבריו, מזה, גם אם ידידיהם הלא-יהודים משני עברי "מסך-הברזל" יענו אחריהם אמן ויב"טיחו להם תעודות שירות מסור, כיאות למשרת-החצר נאמנים.

פרידה קלה ממשורר גדול

לפני ימים מעטים זכינו להיפרד פרידה של שעת שיחת-חולין קלה מאת משורר אמריקני גדול, רוברט פרוסט, שיצא לביקור בישראל ולהרצאות באוניברסיטה העברית בירושלים. אף שנתקים בו, באותו משורר, "בישי" שים חכמה", לא קיים "חכמים הזהרו בדבריכם" והפליט, על דרך ההלצה, כי הוא רואה את ישראל כ"מושבה אמריקנית". מהיותו איש הניסוח הבהיר והאמיץ, שכח, כנראה, כי אפילו ניסוח של הלצה עלול להתפס כאמירה שברציונות על כל אותם כתבנים של "זמנים חדשים" ועל ידי עורכיו של "לייף" ועל ידי מרפזם של שונאי ציון וישראל בקאהיר, לא רק משום שהללו לא ניחנו בחוש של הומור אלא

כארי ולא חרי

כארי, השיר נדפס, יחד עם שני שירים מוקדשים לו מהמדקדק חיים צבי לרנר והמ"שורר א. ב. גוטלובר בסוף מאמרו על שיר השירים שצורף לקהלת הנזכר. על ספרו "קול יהודה" הוא חתום יהודה בן ישראל. הספר חובר בשנת "אוי לרשע" (תרי"ז) נגד "גתיבות עולם", כתב-הפולסתר על התלמוד והיהדות שחובר באנגלית מאת אלכסנדר מקאלי, נדפס בשנת תקצ"ט בלונדון ותורגם לעברית בידי המומר סטאניסלב האגע, שביהדותו נקרא בשם יחזקאל. זה כתב-

בזכרונות מ. בן-עמי בתרגום ל. שפאל, "בצרון" (חוברת כסלו תשכ"א), נזכר יהודה חרי, שפירסם בזמנו ספר, קול יהודה, — תשובה על הספר "גתיבות עולם". חיבות, בודאי טעות הדפוס, וצריך להיות: נתיבות. אולם בשם חרי לא דק המתרגם, שמו היה כארי, וכך הוא חתום על מאמרו ב"המליץ" ועל קהלת בתרגומו האידי של ר' מנדל לפין מסאטאנוב, שהוציא באודיסה בשנת תרל"ג, ובשיר-התודה שחובר לכבודו, שכתוב בצורת אקוסטריכן ומראשי הטורים יוצא השם יהודה

היהודית של הספריה הציבורית בניו-יורק, ישנו אבטוגראף-הקדשה של המחבר לר' מרדכי סוכוסטובר, שהיה מורה בבית מדרש לרבנים בזשיטומיר. ר' מרדכי סוכוסטובר היה תלמידם של ר' מגדל לזין ורנ"ק, והוא הוציא לאור את "מורה נבוכים" בתרגומו של רמ"ל שכתוב בלשון המשנה, עם הקדמה ממנו. ר' מרדכי הושפע מרמ"ל בסגנון העברי והוא שהשפיע על מגדל מוכר ספרים להתחיל לכתוב בלשון המשנה וליצור את הסגנון העברי המודרני. חשיבות לאבטוגראף זה ואני מוסרו בזה:

"אל כבוד ידידי היקר הישישי הנכבד חכם ונבון ומשכיל על דבר אמת דורש חכמה ומדע ואוהב תבונה ודעת, התורני המופ' ה"ה ה'ר' מרדכי סעחיסטווער נ"י מורה בביה"ס הרבנים בק' זייטאמער תשורה ומנחה למזכרת אהבה וידידות מאת מוקירו ומכבדו באמת המחבר. גם אתה ידידי! האחד ממיועדי אשר ידעתיך מנוער ומהשריחים אשר דבר ד' יקר בעיניו וחכמה ודעת קוננו בלבבו. לכן ראה כי אותך לא שכחתי ובך לא בגדתי והנני שולח לך את בני בכורי זה קבלהו באהבה ואם ירצה לפיך ותברכני גם אותי וישמח לבי גם הנ"ל."

את התרגום והביאור הדפוס כארי מתוך כתביד שנמצא בידי ר' צבי הכהן רייך, שנתגלגלו לידו עם כתביד אחרים של ר' מגדל לפיך מעזבון אחיו "המשכיל תמים דעים" ר' מאיר רייך, שהיה מידידי "הרב החכם הכולל" ר' מגדל לפיך, אבל היה כתבידו "נמצא בענינים בלתי שלמים, מפורזים בלי סדרים", כפי שיספר ב"דבר אל הקורא", בראש הספר, והוא אספם והשלימם וסידרם כל אחד במקומו, ואף הוסיף עליהם הערות משלו ובכיוון לדברי רמ"ל. וגם המול' כארי הוסיף כמה הערות על פסוקי קהלת וגם צרף מאמר שלו על שיר השירים. בהערותיו אלו הציב ציון לנפש ר' זאב אדלון, תלמידו של ר' מגשה מאיליא, מורה ומחלוצי ההשכלה ברוסיה שגורף בעד דעותיו, היה נזיר החיים ומפורסם בשם "דיוגניס העברי". אדלון היה מורה בבית כארי בימי שבתו במוריטש גדול, והוא מוסר כמה פרטים לתולדותיו וגם הביא

הפלטת המזוהם שבכל עמוד ועמוד שבו מפעפע ארס שואה לישראל ושימש חומר לשונאי ישראל בכל הארצות להתגולל עלינו ולהשמיץ את כל קדשי האומה. סמוך להופעתו חיבר ריב"ל את ספרו "אחיה שילגי החוזה", שבו ביטל את טענות המחבר, בדרך וויכוח בין "צדקיהו מזרחי (המחבר רבי"ל עצמו) ובין הנוצרי דון יוסף אלפונזו", וגם את ספרו "זרובבל". הראשון נדפס בשנת תרכ"ג בליפ" סיאה, והשני — בתרכ"ד באודיסה. ספר שני נגד "נתיבות עולם" בשם "אדרת חכמים" לר' נפתלי הירץ ברושטיין חובר בשנת תקצ"ט בלונדון, וש"י אברמוביץ (מגדלי מוכר ספרים) הדפיסו מעזבון המחבר בשנת תרכ"ח באודיסה, עם הקדמה ממנו. הספר "קול יהודה" נדפס בשנת תרכ"ד בווינה, והמחבר צירף אליו מאמר "צדקת התם", סיפור תולדות יעקב אבינו.

בהקדמה ל"קול יהודה" מביא המחבר כמה פרטים (ומהם בלתי מדוייקים) על מחבר "נתיבות עולם". הוא מספר: "המחבר העלים את שמו בשער ספרו, אך לדעת יש אומרים שמו מאקאלל ונודע אשר הוא יהודי מומר ממדינת ליטא מבין ובקי בתלמוד ופוסקים אך ערום וחכם להרע, ולכן נקל היה לו הדבר אשר המיר את דתו לבוא בקהל עמים ולהתחבר עם חברת המייסאנערין אשר בלונדון, כי אך איש כזה אשר אלה לו המה מבקשים למען יוכלו להשיג על ידו תכלית מבוקשם לעשות ולקנות נששות רבות מישראל אשר ימירו את לקח התלמוד בלקח הבי"ח [הברית החדשה] ולתכלית חבר להם את ג"ע [נתיבות עולם], וכפי הגשמע קיבל מהם עבור המחברת הזאת סך חמשת אלפים [לירות] סטערלינג ויותר, ואח"כ הלך לו לאמעריקה ונתיהו, וכתב בעצמו ספר אחר לנגד ולהפך מכל מה שכתב בספרו ג"ע". וכן יספר בהקדמתו את תולדות חיבור ספרו והדפסתו, ובסופה הוא חותם: "יהודה דח בן כבוד הר' ישראל ממשפחת יאמפליר מבראדי. מצד אמי הנכבדה היקרה מ' רבקה בת כבוד הר' יוסף הלוי ממשפחת פאוורילעס מבראדי. ואני נולדתי ב"ח אלול שנת תק"ס".

בסופס "קול יהודה" שנמצא במחלקה

חיים ונאנקים ובשירה ומליצה שפכו את שיחם על חלול הקודש — תרגום התנ"ך לשפת עלגים ועל הבגד שבגד ר' מגדל בהשכלה. אבל קציני בראדי ומשכיליה קמו מושיעים לר' מגדל, ובהודע להם שפודר עומד לפרסם את מתברתו בדפוס לא נתנו לפגוע ברמ"ל, ור' יעקב שמואל ביק ערך אגרת לפודר, זו האגרת שנדפסה ב"כרם חמד" (כרך א', עמודים 96—99), וכולה אומרת כבוד לר' מגדל לפי עבודתו הספרותית; הגיך עליו בעוז וגם הפך בה בוכות השפה האידית להוכיח בהגיון ובטוב טעם את הצורך ליצור ספרות ולתרגם את כתבי הקודש בלשון זו בשביל ההמון והגשים. עלה בידי משכילי בראדי לשכך את חמת פודר, להמתיק את הדין ולרצות אותו בכסף לבלי לפרסם את המחברת בדפוס, שהיתה גורמת צער לר' מגדל (פודר דרש מהם לתת לו את סכום הכסף, מאה רובל, שהשקיע בהוצאת ההדפסה, בכתבו אליהם: „אשבע עתה בחי האמת, אם השב תשיבו לי סך ההוצאות למען שלם לנושי כי כבוד הדבר להוציא את אשר קבלו המדפיס והמחוקקים, או השקוט הארץ ונזש הר"מ לפי לא תוסיף לדאבה עוד“). הספר הופיע בשנת 1853, כמה שנים אחרי פטירת רמ"ל ויריבו פודר, עלידי א. מ. מאהר, ובשנת תרל"ה יצא שנית עלידי המדפיס יעקב אהרן פרייז בלמברג. הספר „קול מחצאים“ כמכתבו של ביק הם תעודות ראשונות בתולדות ריב הלשוניות שלנו.

א. ר. מלאכי

את נוסח מצבתו בבית העלמין באודיסה. בשנת 1930, נ"ו שנה אחרי הוצאת תרגום רמ"ל לקהלת עלידי כארי, הוציאה „ייו"א" את קהלת עם התרגום והביאור מגוף כתבי ידו של רמ"ל משנת תקע"ט, שגילה ישראל וויינלו בספרית יוסף פרל בטארנופול, בלי להעיר על המהדורה הראשונה באודיסה. בהוצאה פאכסימילית זו אמנם ישנם כמה שינויים מאשר במהדורת אודיסה, וצבי הפנה ריך בהקדמתו הנוכרת, אמנם יאמר: „לפי דעתי וראות עיני מצאתי הרבה עינים בלתי שלמים, ובלתי ספק נאבדו בהמשך הזמן בהליכתם תחת ידי אנשים שונים, או יצאו מיד המתרגם והמבאר בהעדר השלמות“.

מן הראוי להוכיר שנסיונו של ר' מגדל לפי לתרגם את התנ"ך לאידית עוררה את התרגונו של המשורר והמדקדק ר' טוביה פדר, ובצאת התרגום לספר משלי השתער עליו במחברת „קול מחצאים“, שבה שפך בוז וקלון העתקה חדשה לספר משלי אשר חלאתה בה ועלה באשה ותעל צחנתה וכו', מגילת ר' מגדל מסאטנוב אשר ערך מלין כטעם בריר חלמות, למצוא חן בעיני פלגשים ועלמות“. עורר פדר מתים ממנוחתם ומפמליא של מעלה הוריד את הרמבמ"ן ור' נפתלי הירץ וויינל, את ר' מגשה בן ישראל ורמח"ל, את ר' איצק אייכל ור' יואל ברי"ל ואת רי"ל בדואב, ושם אותם לשופטים על רוע מעללי של ר' מגדל; המזהם ראשי אלופי ההשכלה, מחיי השפה העברית הדוברי צחות בלשונות לעז, מעוררים קנה, הגה ונהי; בוכים, נאני

קריאה רחופה לעזרה מידית ממוסדות התורה והחסד בירושלים!

הענו לקריאת 18 המוסדות שלנו הנאבקים על קיומם והנתמכים על ידי הצדקות המאוחדות בירושלים עיה"ק זכרו! בעזרתכם האדיבה, הנכם מביטחים את קיומם ועתידם של 13 תלמידי תורה, 2 ישיבות „עץ חיים“, בתי תבשיל לילדים ויתומים, בתי החולים בעיר הקודש ירושלים, שמחיתם של אלפי משפחות תלויה בהם.

ההוצאות של המוסדות הענקיים האלה הן בערך מיליון וחצי לירה לשנה. כמו בכל שנה לפני חג

החרות אנו פונים אליכם, ידידים נאמנים, בבקשה לעזור לנו בעזרתכם המקסימלית והמהירה בכדי לאפשר את המשכת קיומם וטיפוחם של מוסדי תינו הקדושים.

בפרוס הפסח הזה הגננו מביעים את איחולינו הלבביים לשמחת יום טוב לכל כלל ישראל באשר הם שם.

שלחו נא את נדבותיכם אל:

UNITED CHARITY INST.
154 Nassau Street
New York 38, N. Y.

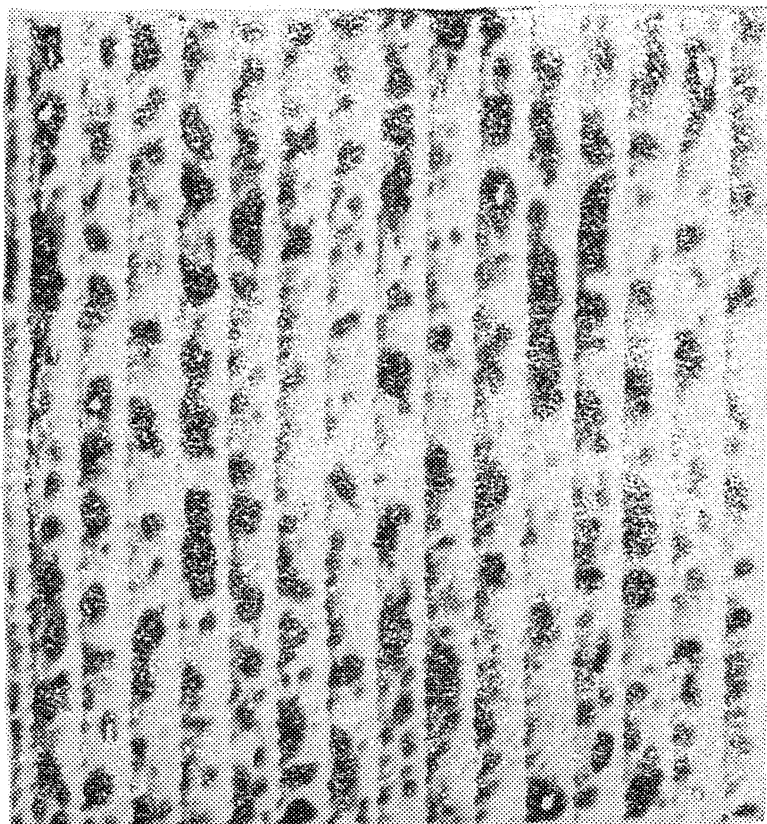
ל. ד. מעקלער, נשיא

יצחק בנדרמין, גזבר

משה אליאד, מנהל

GOODMAN'S

מטות קצות

**in the best
Passover
tradition!**

Goodman's square
matzos, round tea
matzos, egg matzos,
matzo meal, macaroons
and other choice

Passover foods — all produced under the strictest rabbinical supervision.

Rejoice

...in the spirit of...in the tradition of

Passover

MANISCHEWITZ

בשורה טובה

בשורה טובה

הננו מודיעים בזה על הדפסתם מחדש של

חמישה חומשי תורה

עם פירוש רש"י

במקורו העברי ובתרגומו האנגלי

התרגום נעשה על-ידי רוורנד מ. דונבוים וד"ר א. מ. סילברמאן

מכורך בחמישה כרכים

המחיר \$5.00

ספר זה, שאזל זה כבר מן השוק, אין טוב ממנו לבתי ספר, לבתי כנסת

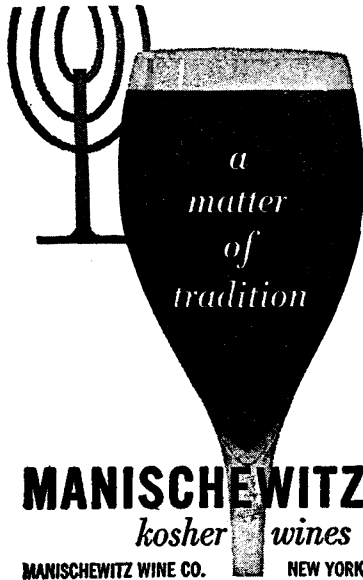
וליהידים שרוצים לעמוד על טיבו ולהכיר את הפירוש

היסודי על התנ"ך — רש"י.

HEBREW PUBLISHING CO.

79 Delancey Street

New York 2, N. Y.

ISRAEL
 REAL ESTATE
 Purchased for Dollars
 Improved or Unimproved
 Submit particulars to:
 Sidney Salant, 230 Park Avenue.
 New York 17, Tel. MU 9-7388

מאות היתומות במוסד המהולל
 בית היתומות הכללי בירושלים
 מצפות לעזרתך
 אין מצוה גדולה מזו של החזקת המוסד המפואר
 הזה הקיים 59 שנה. — נא להשיט לו יד עזרה.
 כברכת חג כשר ושמח
 בית היתומות הכללי בירושלים
 שלחו תרומותיכם אל:
GENERAL
ISRAEL ORPHANS' HOME
FOR GIRLS
 154 Nassau Street,
 New York 38, N. Y.
 Tel. COrtlandt 7-7222

קאדושעל בע'טעם'טער
 איז בעסער
 א דעווירט פון העכסטער קוואליטעט
 און געשמאק, און סטריקטלי כשר
 לכל השנה ולפסח
 פאדערט פון אייער גראסערי סטאר נאר
 "קאדושעל"
KOSHER DESSERTS, Inc.
 8 West 28th Street
 New York 1, N. Y.

נמצא למכירה
 כבית מסחר הספרים של
 רבינוביץ
 ספרו החדש של
 ראובן וואלנרוד
 „מספרי אמריקה”
 הספר יצא בהוצאת „דביר” וזכה
 כפרס משה ב. ניומן, שע”י האקדמיה
 העברית באמריקה.
 כמו כן נמצאים למכירה במספר
 מצומצם ספריו הקודמים של
 ראובן וואלנרוד:
 • בדיוטתה השלישית
 • בהוצאת „דביר”
 • כי פנה יום
 • בהוצאת ניומן-אהל
 • דרכים ודרך
 • בהוצאת ניומן-אהל
 • בין חומות ניו-יורק
 • (זכה כפרס למד) בהוצאת
 מוסד ביאליק
 • באין דור
 • בהוצאת עם עובד
 • מספרות ישראל החדשה
 • (זכה כפרס גוגנהיים), הוצאת
 אבילרד-שומן (אנגלית).
 • כי פנה יום
 • בתרגום אנגלי (בהוצאת
 ריקונסטרוקשניסט פרס).

SOLOMON RABINOWITZ
HEBREW BOOKSTORE
 30 Canal Street,
 New York 2, N. Y.

CAMP HI-LI

at WHITE LAKE, N. Y.

Boys and Girls 4-16

Owned and Operated by the
Hebrew Institute of Long Island

- 300 Acres of Rolling Woodland
- 2 Lakes—Amber Lake and White Lake
- Most Modern and Luxurious Accommodations
- All land and water sports—water skiing and sailing
- Cultural and Educational Programs—Inspiring traditional atmosphere
- Delicious and Nutritious balanced meals
- Kashruth Strictly Observed
- Mature, Professional Staff
- Resident Physicians and Nurses
- Only 110 Miles from N. Y. City

For Detailed Information,
Call or Write

RABBI JACOB I. NISLICK,
Executive Director

1742 SEAGIRT BOULEVARD
FA 7-6500

Far Rockaway 91, N. Y.

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 50 years.

Buy the Economy 83c size
Save as much as 61c

Also available in 39c and 18c sizes

When Nature "forgets"...remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

הפלא

לאירופה ...

התחל בסיוורד בישראל

על קונארד

עלה על האניה להפלגת-חג
החית-עונג של קונארד
דרך הים האטלנטי! אחרי
העונגות נסיעתך, פתח לבך לקראת
אירופה כולה. קשרים נוחים עם ישראל
מספיקים הזדמנויות לבקר בדרך
את לונדון ופאריס!

מאכלים מצוינים, שירות ללא-פגם.
ריקודים, מסיבות, ספורט, משחקים
• תשומת-לב מיוחדת לצרכי
כשרות • חדרים לתפילה על האניה.

שירות קונארד המשתלם מראש . . .
דרך מהימן ללא זאגה להבאת
אהוביך לאמריקה.

טיולי נופש בכל עתות השנה

טיול ים התיכון בקארונה
מאי 8, אוגוסט 29, אוקטובר 3.
טיול הפך הצפוני בקארונה
יולי 29.

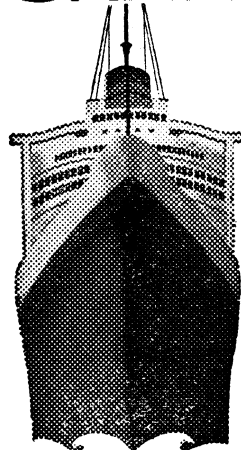
טיול זרזום הים הפאסיפי — המזרח הרחוק

יאנ. 27, 62'

ראה סוכן הנסיעה שלך

הנטיעה היא חצי התענוג! סע

CUNARD

CUNARD LINE

25 Broadway, N. Y. 4 • BO 9-5300
441 Park Ave., N.Y. 22 • PL 5-4300

להתענג בפסח —

מצות

הארז'וויטץ-

מארגארעטען

וכל מיני אוכל כשרים וטובי טעם
של

הארז'וויטץ-מארגארעטען

אופי המצה היותר טעימה באמריקה

הנהלת

בית ספר גבוה

שעל יד ישיבה אוניברסיטה

**Yeshiva University
High School**

FOR BOYS
2270 Church Ave.
Brooklyn 26, N. Y.
Amsterday Ave.
and 186th St.
New York 33, N. Y.

FOR GIRLS
2301 Synder Ave.
Brooklyn 26, N. Y.
462 West 58th St.
New York 19, N. Y.

מברכים את נשיא ישיבה אוניברסיטה

ד"ר שמואל בלקין ומשפחתו

החורים, המורים, התלמידים

והתלמידות

בזג כשר ושמוח

Barricini
wishes you a

HAPPY PASSOVER

חג פסח שמח

for
**FUND RAISING
SUCCESS**
with
EXTRA PROFITS,
contact
**BARRICINI
CANDIES**
Dept. G 15
22-19 41st Avenue
Long Island City 1, N. Y.

BARRICINI

*Famous the World Over
for Fine Kosher Candies*

**PASSOVER
GREETINGS**

Grossinger's
ON GROSSINGER LAKE
GROSSINGER, N. Y.

It Pays to Save . . . Where Savings Pays

4[%] Per Annum

Anticipated Dividend Rate — Effective January 1960

**WEST PHILADELPHIA
FEDERAL SAVINGS
and Loan Association**

PENNSYLVANIA'S LARGEST FEDERAL

5225 Chestnut Street

5418 City Line Avenue

7584 Haverford Avenue

All in Philadelphia And The Suburbs

Phila. Phone: GRanite 6-6666

GRanite 6-8700

Suburban Phone: MOhawk 4-8666

**Savings Insured up to \$10,000 by a permanent Agency
of The U. S. Government**

Published monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except Feb. - March, May - June, Nov. - Dec., when published bi-monthly, and July and August when not published). Profs. N. Glatzer, Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1960, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in the articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

פרסי „בצרון“

על שם ישראל שטיבל

סינאטור במדינת פנסילווניניה

„בצרון“, הירחון לספרות, למדע ולכעיות הומן בארצות-הכרית, מכריו פרסים אלה לסיפור העברי החדש:

1. פרס ראשון — 1000 דולר.
2. פרס שני — 500 דולר.
3. פרס שלישי — 250 דולר.
4. הפרסים נועדו לעידודם של כוחות יצירה בפרוזה העברית.
5. הפרסים יינתנו לסיפורים המעולים, שנכתבו במקורם עברית ולא נתפרסמו עדיין בשום כמה אחרת.
6. בהגשת החומר הספרותי רשאים להשתתף סופרים עברים מן הארץ והתפוצות.
7. הסיפורים שיימסרו צריכים להכיל בין 3500—5000 מלים.
8. כל סיפור צריך להיות יצירה מוגמרת בפני עצמה ולא כחלק מתוך ספר.
9. המשה-עשר הסיפורים הטובים ביותר, שייבחרו ע"י ועדת שופטים מטעם אגודת הסופרים עברים בישראל יידפסו ב„בצרון“. לאחר פירסומם בירחון, תורכב ועדת שופטים, שניים מסופרי ארצות-הכרית ושניים ממדינת ישראל, אשר יקבעו את שלושת הסיפורים הראויים לפרסים.
10. אם ועדת השופטים לא תמצא סיפור הראוי לפרס הראשון או השני, תהיה רשאית לחלקם בין שני מחברים, שסיפוריהם שווים בערכם האמנותי.
11. הכרעת השופטים תהיה ברוב דעות.
12. הסיפורים אשר לא יזכו בפרס, אך יידפסו ב„בצרון“, מחבריהם יקבלו שכר-סופרים כנהוג ב„בצרון“, לאחר פירסומם תוצאות הפרסים.
13. הפרסים יימסרו לזוכים בהם בטקס מיוחד, שיערך בתל-אביב או בניו-יורק.
14. כתב-היד מוגש בעילום שם, כשהוא מסומן בסימן-היכר כלכד.
15. המועד האחרון להגשת החומר הוא מ"ז בסיון, תשכ"א (31.5.1961)*.
16. על המחבר להגיש את כתב-היד כתוב במכונת כתיבה ב"3 העתקים. יחד עם זאת יש להגיש במעטפה שניה סגורה המסומנת באותו סימן היכר שעל גבי כתב-היד את השם והכתובת המלאה של המחבר. את שתי המעטפות, המסומנות בסימן היכר משותף, יש להכניס למעטפה שלישית ולשלוח לוועדת השופטים לפי הכתובת: אגודת הסופרים, ת. ד. 4151, תל-אביב.

* נענינו לבקשות המרובות להארכת המועד, וקבענו זמן מאוחר יותר לנעילת התחרות.

**Fly with the Star of David to
London, Athens, Rome, Paris**
(and of course, Tel Aviv)

Our home is Israel. But El Al's great jet-powered airliners also serve the great capitals of Europe. Today, a large percentage of our passengers are going to London, Paris, Rome, Athens, Brussels, Amsterdam, Vienna, Zurich. What about you? Why not fly with the Star of David on your next European trip.

El Al Israel Airlines, 610 5th Ave., N.Y. 20. Also: Philadelphia, Cleveland, Chicago, Los Angeles, Miami, Toronto, Montreal.